

*Studenți și profesori ai Universității din Iași la studii în străinătate (deceniul șapte al secolului XIX)**

(I)

LEONIDAS RADOS

Cuvinte cheie: studenți, profesori, Universitatea din Iași, studii în străinătate

O discuție asupra domeniului

Un exeget al romantismului nota că deplasările la studii în străinătate se fac „de la zone deficitare sub raportul instrucțiunii și asimilării progresului către cele câteva puncte de polarizare a interesului, de regulă în Occident”¹. Sesizarea este pe deplin valabilă pentru spațiul sud-est european și mai ales pentru cel românesc, aflat într-un efort dramatic de modernizare ce trebuia să schimbe din temelii parametrii statului și ai societății. Pentru întreaga perioadă modernă, a călători în străinătate, mai ales în scop formativ, pentru ca la întoarcere să îți pui în slujba comunității noile abilități, să devii astfel un cetățean util patriei tale, se constituia într-unul din acele episoade care, pe lângă proiecția în spațiul ideologic, puteau modela radical destinul unui tânăr, construindu-i o carieră strălucită și propulsându-l brusc în ierarhia socială. Cu deosebire la mijlocul secolului XIX, asemenea călătorii academice erau prezentate în termeni apoteotici în presa vremii, atât la plecare, cât mai ales la sosire – dacă tânărul se întorcea cu o diplomă care să-i ateste formal cunoștințele și competențele acumulate –, existând buna tradiție ca personajele aflate în această categorie să ocupe poziții importante în sistemul de învățământ și, în general, în stat și societate.

Este un lucru cât se poate de cunoscut acela că, universitățile străine au deținut multă vreme întâietatea instruirii elitei culturale și științifice românești, cu deosebire a cadrelor didactice din cele două universități din Vechiul Regat. Constatând dependența sistemică a mediului academic românesc de marile

---

* Prezenta cercetare s-a derulat în cadrul proiectului UEFISCDI „Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860-1918)”, cod PN-II-RU-TE-2011-3-0165.

¹ Marian Popa, *Călătoriile epocii romantice*, București, Editura Univers, 1972, p. 37.

centre universitare occidentale în privința formării sau perfecționării cadrelor de elită, unul dintre autori nota la cumpăna secolelor XIX-XX că „am fost și suntem încă tributari apusului pentru importarea științei” sau, încă mai elocvent, „cultura apuseană ne-a format profesorii noștri universitari”². Dacă observația are o valență diacronică, ea este cu atât mai potrivită pentru contextul anilor 1860, când cele două universități nu erau pregătite a face față provocărilor vremii și nici să confirme valul uriaș de speranță pe care societatea – ea însăși surprinsă la început de o asemenea instituție transplantată intempestiv în spațiul românesc – le nutrea cu privire la rolul și la rezultatele universității.

De mai bine de un secol, cercetătorii români au realizat importanța universului tematic al deplasărilor la studii în străinătate, abordându-se în general chestiuni precum primii studenți în anumite centre universitare, primii români doctori în drept sau în medicină la Paris, München etc. Subiectul a fost și rămâne fascinant atât pentru istoria educației, cât și pentru istoria elitelor sau a transferurilor culturale. Altminteri, în jurul său s-a construit o „mitologie persistentă și tentaculară”, cum nota unul dintre autori într-un studiu rămas inedit³, în care viziunile romantice, specifice naționalismului naiv, se întâlnesc cu abordările riguroase, cu puncte de vedere bine argumentate.

S-a pus accent pe recuperarea nominală a acestor studioși chiar și acolo unde pretenția era de realizare a unor mici monografii pe studii universitare sau pe instituții de învățământ în anumite intervale de timp, de fapt liste cu studenți precedate de o introducere, fie ea și consistentă, dar care în general nu lămuresc nici pe departe prezența tinerilor români în centrele respective. Ca atare, eficiența anchetelor a rămas până astăzi una scăzută. Explicațiile slabului randament sunt, în mare parte, cunoscute. În primul rând, sursele care trebuiesc investigate se întind pe o plajă largă de timp, disipate în diversele centre universitare. În fond, una din caracteristica acestor stagii, chiar dacă nu o putem considera valabilă pentru totalitatea studioșilor, este tocmai itineranța lor. Unul și același tânăr putea să-și înceapă studiile într-o instituție anume, dar să le termine într-alta (chiar în același oraș), iar lucrul este cu atât mai greu de documentat când vorbim de pendularea între diferitele centre europene, realitate

---

² Gr. Hurmuzescu, „Chestiuni de învățământ. Universitățile noastre”, în *Noua revistă română*, I, 1900, vol. 2, nr. 24 (15 decembrie), p. 441, *apud* Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 70; cf. și Idem, *Suveranii universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, I. *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere 1864-1948*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006, p. 166.

³ Florea Ioncioaia, *Peregrinatio academica. Tineri români la studii în lumea germană (prima jumătate a secolului XIX)*, manuscris, p. 5.

specifică mai ales lumii germane, unde a făcut carieră. Altminteri, o parte din stipendiile de stat oferite pentru perfecționare în anii 1860 sunt construite pe acest principiu, bursierul având obligația să schimbe în general două școli, dintre care una era, cel mai adesea, Universitatea din Paris.

În acest context este destul de dificil, aproape irealizabil, ca într-un proiect individual să urmezi indiciile lăsate de un anumit student (și de ceilalți ca el) în toate centrele instrucției sale, pentru a aduna date complexe într-o explorare exhaustivă a unei anumite secțiuni geografice, culturale sau cronologice. Cel care se lansează într-o cercetare a fenomenului deplasării la studii trebuie să fie deplin conștient de caracterul fluid al temei; în absența unor monografii consistente pe centre universitare, ancheta tinde a fi reluată mereu de la capăt, lăsând uneori, atât autorului cât și cititorului, impresia de demers utopic. Poate de vină este și finalitatea multiplă a cercetării în acest registru și care vizează istoria socială, istoria educației, istoria culturii, istoria științei, biografiile profesorilor etc.

Cercetarea ideală ar trebui să fie realizată în două trepte. În cea dintâi, reconstitutivă, nominalistă și implicit mai seacă, se impune ca printr-un efort colectiv și apelând la metode sociologice, a fi adunate datele prosopografice din registrele de înmatriculări ale universităților și din alte materiale edite, apoi publicate listele cu nume, vârstă, proveniență geografică, religie etc. A doua treaptă, prioritar retrospectivă, foarte utilă în registrul transferurilor culturale și al proceselor formative, ar trebui să se ofere o dimensiune teoretică, să conceptualizeze, să problematizeze, să conducă spre o veritabilă dezbateră asupra chestiunilor esențiale și să dea răspunsuri la setul tot mai consistent de întrebări. Și aici, însă, dificultățile de interpretare ar fi greu de depășit. Să luăm exemplul, nu tocmai izolat, al celor care studiază și în Germania și în Franța. Unde îi încadrăm și ce model ajung ei să promoveze? Sunt solidari cu spiritul german sau cu cel francez? Putem distinge facil din setul de practici și comportamente pe care l-au adus cu ei în țară? În fine, dacă individual s-ar putea ajunge la unele concluzii viabile, în urma cercetării atente a biografiei și operei unui asemenea personaj (bunăoară Titu Maiorescu), cum procedăm cu grupurile mari sau cu variatele curente și direcții?

Un asemenea demers totalizator rămâne deocamdată utopic pentru spațiul științific românesc, unde lipsesc în primul rând datele prosopografice, ca să nu mai vorbim de încercările retrospective, extrem de reduse numeric. Rezultatele cercetării românești sunt neglijabile în raport cu dimensiunea reală a temei, în ciuda apariției unor publicații temerare⁴. Aceleași demersuri disparate,

---

⁴ Cercetarea românească nu a putut oferi liste complete cu bursierii statului în secolul XIX.

individuale, aparent haotice, fiecare cercetător apelând la propriul set metodologic, propunându-și ținte adaptate viziunii, universului său de cunoaștere și, nu în ultimul rând, bugetului în general foarte redus⁵.

Evident, există și circumstanțe atenuante, care țin de șirul variabilelor ce trebuiesc adunate (vârsta, origine, religie etc.) și care sunt de cele mai multe ori sincopate chiar în aceeași sursă. Nu mai vorbim de diferențele incomode pentru o cercetare unitară, între spațiile culturale sau chiar între centre din interiorul aceleiași culturi, care selectează în mod diferit datele ce însoțesc înregistrarea fiecărui studios și care complică realizarea unui chestionar unificator. În ansamblu însă, diletantismul și absența specializării într-un domeniu care are, totuși, specificul său, la care trebuie să adăugăm incontinența cercetărilor, imprecizia terminologică și metodologia deficitară, au întârziat considerabil apariția unor rezultate mai ample⁶.

În fine, implicarea unor nume sonore, dar fără un interes special pentru fenomen, au adus un binevenit plus de informație și chiar de popularizare dar, paradoxal, în același timp au limitat, fie și pe moment, evoluțiile metodologice printr-o tratare pe alocuri superficială. Câtă vreme una sau alta dintre figurile emblematice ale istoriografiei românești aborda tema studiilor în străinătate fără o necesară sistematizare, recurgând la tehnici rudimentare, apăreau modele de

---

(care să conțină numele, originea geografică, specializarea, anii de studiu și diploma obținută), un proiect fezabil dacă ar fi existat coordonare și fonduri modice. Nici inițiativa de constituire a unui colectiv tematic, precumpănitor informal, la finele anilor 80 și începutul deceniului X al secolului trecut nu s-a concretizat prin volume colective, tematice, nici printr-o popularizare sistematică a subiectului. Așa că, în ciuda unor lucrări generale, poate premature, cu tentație de sinteză (dar utile pentru construcția domeniului), nu cunoaștem nici măcar proporția bursierilor din totalul studenților români aflați la studii peste hotare sau numărul real al studenților.

⁵ Cum s-au descurcat în tot acest timp alte istoriografii comparabile, expresii ale unor societăți în care, rolul studiilor în străinătate este considerat, la fel ca în România, definitiv pentru regenerarea națională din secolul XIX? Ungaria a epuizat în linii mari subiectul, concentrându-se acum pe cercetarea unor segmente calitative din cadrul acestui fenomen. De asemenea, Bulgaria a făcut pași importanți, prin eforturile lui Alexander Kostov, un dedicat cercetător al migrației studențești bulgărești și sud-est europene de secol XIX. Punând accent pe sursele arhivistice interne, el este aproape de a construi, împreună cu echipa sa, o imagine coerentă asupra studenților bulgari din străinătate (bursieri sau nu), care s-au întors, la finele perioadei de formare, în țară.

⁶ Printre cele mai nefericite publicații din ultimele decenii amintim micul articol al lui M. Timofte, „Studenți români la Universități europene”, în *Universitatea din Iași 1860-1985, Pagini din istoria învățământului românesc*, supliment la *Analele științifice ale Universității din Iași*, tom XXIII, 1987, p. 217-223, unde autorul se ocupă superficial, în ciuda titlului extrem de generos, de constituirea unui cerc al studenților români la Universitatea din Gand, Belgia, în 1929, precum și lucrarea Adrianei Spătan, „Studenți români în Franța în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Manuale școlare”, în *Muzeul Național*, București, XI, 1999, p. 55-58, cu siguranță cea mai haotică și fără sens producție din domeniu.

analiză și studiu nesatisfăcătoare pentru cei care ar fi dorit să se ocupe predilect de acest subiect. În fruntea acestei serii de personaje cu rol ambivalent se situează în mod spectaculos, prin tocmai statura autorului, istoricul N. Iorga. El s-a ocupat tangențial de tematică, realizând printre cei dintâi importanța studiilor în străinătate pentru istoria culturală a românilor. Pe de o parte, i-a acordat loc de cetate, inclusiv în sintezele sale asupra literaturii și învățământului, cât și în publicații independente⁷ și a trezit un oarecare interes pentru domeniu, dar pe de alta, a lansat public unele contribuții deficitare⁸.

⁷ După ce în 1927 îi apăruse conferința *Les voyageurs orientaux en France*, prin care impune cunoscuta cronologie a valurilor, demnă de luat în seamă, în deceniul patru N. Iorga mai publica o serie de contribuții care lărgeau un domeniu în devenire: „Înscrierea ca student a lui Despot Vodă” și „Încă o precizare asupra lui Despot-Vodă, student la medicină la Montpellier” în *Revista istorică*, 1931, p. 23-25, respectiv 33-37; „Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: Gh. Bogdan”, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom XIV, 1933 p. 243-271; *Un student în străinătate acuma o jumătate de veac. Maramurășanul Artemie Anderco. Jurnalul său*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1934; *Scrisori vechi de studenți (1822-1889)*, adunate de N. Iorga, București, Datina Românească, 1934; *Români în străinătate de-a lungul timpurilor*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1935; „Vasile Alecsandri, student la Medicină”, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom XX, 6, 1938, p. 127-131.

⁸ Dintre acestea se remarcă volumul scrisorilor, dintr-o serie deja populară, unde avea alături *Scrisori de domni, Scrisori de boieri, Scrisori de femei*. Spiritul pozitivist care l-a propulsat pe editor în fruntea triadei critice este limitat în a oferi sursa scrisorilor (de regulă colecția Hurmuzaki) și a așeza cronologic respectivele misive, pe care nu le leagă nimic altceva decât aceea că au fost redactate de tineri în perioada studiilor superioare. Deși utile, fără îndoială, ca informație, nu găsim nicio intervenție critică la subsol, nicio notă introductivă sau asupra ediției. De asemenea, publicația relativă la experiența de medicinist a lui Alecsandri, în ciuda titlului generos, nu făcea altceva decât să descrie în câteva rânduri un caiet de cursuri al poetului, recuperat de generalul Văitoianu de la unul dintre soldații săi. Istoricul considera, în prezența unor informații lacunare cu privire la studiile lui Alecsandri în capitala Franței, îndeosebi asupra celor de medicină, că „anii la Paris fură ai unei școlarități serioase, oneste și pline de răspundere” (p. 130). Ajunsesse la această concluzie doar observând scrisul caligrafic și „deosebita îngrijire” a caietului de cursuri la chimie al bardului. Nu știm de ce Iorga nu dorea să accepte evidența, anume că anii de la Paris erau altceva decât o perioadă de experiențe și căutări pentru tânărul Vasile Alecsandri. Nu e, cum s-ar crede „o înțelegere ușurată a studiilor” din partea poetului, afirma acolo N. Iorga. Se prea poate, dar era accepțiunea călătoriei de studii pentru marea majoritate a junilor aristocrați. În fond, după 1835, când trece bacalaureatul, încearcă să studieze chimia, apoi medicina, pe care le abandonează, probabil din pricina ritmului alert, și în 1836 se înscrie la Drept, pentru a părăsi și cursurile juridice un an mai târziu. Această traiectorie oscilantă de studii ne indică cu destulă precizie că Vasile Alecsandri (și familia sa) aveau în vedere nu pregătirea pentru o profesiune liberală sau pentru profesorat, ci experiențe de studii variate în urma cărora tânărul boier moldovean trebuia să devină un gentilom, un om mai bun și mai pregătit să-și exercite rolul său în societate. Dincolo de toate, în general calitatea de student medicinist implica nu doar studiu serios, ci și nevoia de refulare (din motive care țin de contactul direct cu boala, cu infirmitatea, cu moartea etc.). Vezi, bunăoară, teza de doctorat a lui Florent Palluault, *Medical students in England and France, 1815-58: a comparative study*, University of Oxford, 2004 (mai ales p. 176-184) unde

Revenind la subiectul studiilor în străinătate, trebuie spus că în epocă deficiențele la nivelul sistemului educativ românesc erau multiple, dar binecunoscute atât dirigitorilor domeniului, cât și publicului, fie că vorbim de o infrastructură și o programă învechite, de lipsa unui auditoriu pregătit pentru receptarea științei, sau de dascălii insuficient formați⁹. Așa că instrucția serioasă în stabilimentele europene era nu doar preferată, ci necesară, din lipsa alternativei, acelorora dintre junii români care se arătau dornici de învățatură.

Între timp, conflictul dintre generații, care opunea, în perioada regulamentară, pe „oamenii în vârstă, neieșiți din țară” acelor tineri „crescuți în străinătate și porecliți [...] bonjuriști”, după mărturisirea lui Vasile Alecsandri, se stinsese în favoarea ultimilor, e drept, cu sprijinul nemijlocit al „damelor de la Moldova”¹⁰.

Toate păturile sociale participau activ la această mișcare de aducere a luminilor în patrie, după cum bine amintea un călător străin la 1842, producându-se totodată și importante modificări în mecanismele promovării socio-politice:

„La jeunesse moldave, depuis les premiers boyards jusqu'ici à la classe moyenne va faire ses études à l'étranger et rapporte des Universités d'Allemagne, de France, d'Italie et des Grèce des principes d'ordre, de légalité et de justice qui porteront leurs fruits alord qui les hommes actuellement au pouvoir tous plus ou moins imbus des anciennes routines, auront payé leur tribune à la nation et cédé la place dans les Conseils du Prince et dans la chambre représentative à cette nouvelle génération animée d'un véritable esprit national et sur laquelle repose l'espoir d'une complète régénération pour le pays”¹¹.

Autoritățile românești din domeniul educației îi selectau și trimiteau pe tinerii serioși la studii în străinătate pentru a acoperi acele domenii, didactice sau sociale, care contribuiau direct la modernizarea și buna funcționare a statului. Politica de formare în străinătate era în plin avânt în anii fondării celor două universități, de la Iași și București, tocmai în ideea legitimării și a creșterii vizibilității și calității așezămintelor autohtone, însă exemple de studii finanțate

se analizează inclusiv cauzele proastei reputații ale studenților mediciști în societatea timpului. Poate și ca urmare a „culturii sălii de disecție”, după expresia lui Charles Newman, care imprima o notă de indecență și de duritate studioșilor, mediciștii sunt cei mai predispuși la excese sociale, devenind clienți regulați ai sălilor de dans și ai prostituatelor.

⁹ Vezi, pe larg, Lucian Nastasă, *Itinerarii spre lumea savantă*, în special capitolele „Universitate și elite în spațiul românesc” și „Etapetele inițierii academice”.

¹⁰ V. Alecsandri, „N. Bălcescu”, în *Revista română pentru științe, litere și arte*, an II, 1862, nr. 1, p. 308.

¹¹ Scarlat Callimachi, *Pagini inedite despre Moldova. Însemnările unui călător străin din întâia parte a veacului al XIX-lea*, București, Institutul de Istorie Națională, 1947, p. 33.

în mod expres de la buget pentru formarea dascălilor meniți a preda „învățăturile înalte”, datează dinainte¹². Cum multă vreme după 1860 și 1864 facultățile nu erau complete, lipsind anumite catedre (din insuficiențe bugetare sau de personal), numeroase specializări nu erau acoperite în țară iar dotările, mai ales în cazul disciplinelor „științifice”, nu depășeau un stadiu rudimentar, fenomenul acordării de burse pentru studiile în străinătate a continuat, cu intensitate variabilă, în toată perioada modernă¹³.

Nici măcar nu este vorba de un monopol al studiilor superioare; pe lângă studiosii din universități, sau din școli speciale (școlile de arte, ecleziastice, comerciale și militare sau chiar celebra Ecole Normale Supérieure), întâlnim tineri care urmau liceele, gimnaziile și chiar școala primară în Europa civilizată¹⁴; unii primeau în deceniile șase și șapte, când nu opera încă foarte clar distincția între studiile medii și cele superioare, stipendii de la stat. Evident, pe măsura modernizării statului și a societății, bursele sunt acordate numai studenților care au urmat sau au absolvit o facultate din țară¹⁵.

Prin forța lucrurilor, în studiul de față ne vom ocupa prioritar de bursierii români în străinătate, atât cei finanțați de stat, cât și cei care au studiat cu burse private, acesta fiind, în fapt, bazinul de recrutare al corpului profesoral superior. Lucrul este perfect explicabil. Spre deosebire de cei care studiau cu mijloace proprii, și care, cu excepția mediciniștilor, nu erau deplin interesați în obținerea unei diplome care să le ateste cunoștințele și abilitățile, bursierii sunt obligați să urmeze cursurile cu asiduitate, să transmită rapoarte periodice și să facă la întoarcere, prin prezentarea respectivei diplome, dovada finală că resursele

---

¹² Chiar dacă nu ne propunem aici o discuție mai largă, trebuie să distingem între bursele acordate din anii 20-30 până la finele deceniului cinci și acelea din perioada următoare, când intervine o modificare sensibilă în filosofia implicării statului în sistemul educativ, în general în rosturile instrucțiunii publice. O analiză detaliată rămâne însă de făcut. Despre curentul favorabil educației publice/naționale și creșterea interesului pentru educarea unitară a tineretului în Europa primei jumătăți a secolului XIX, vezi, Jean-Claude Caron, *Tinerii la școală*, în Giovanni Levi, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Istoria tinerilor în Occident*, vol. II, Perioada contemporană, Iași, Institutul European, 2001, p. 159-230.

¹³ Pentru a exemplifica înapoierea zonei academice românești din acea perioadă, unul dintre exegeții temei oferea exemplele numărului scăzut de volume ale celor două biblioteci centrale din București și Iași și a proastei echipări a laboratoarelor Facultății de Științe din Iași (Cf. Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 84).

¹⁴ Una din întrebările care s-au pus, pentru clarificările concepționale, a fost cu privire la termenul folosit pentru cvasitotalitatea acestor tineri. Acela de studios, care pare a se fi impus? Până azi e cu adevărat cel mai potrivit, în ciuda unor mici inconveniențe.

¹⁵ Prevederea că stipendiile externe sunt rezervate exclusiv studiilor superioare apare pentru prima dată într-un act oficial în *Statutele Universității din Iași*, elaborate în toamna lui 1860, dar deceniul nu este lipsit de excepții. Vom reveni la această chestiune în paginile care urmează.

investite nu au fost risipite în van. De altfel, acești studiosi erau trimiși la studii tocmai în ideea de a fi întrebuințați la întoarcere ca profesori de învățături înalte, fapt care îi făcea extrem de interesați să obțină o diplomă de licență sau de doctorat, care le-ar fi permis intrarea într-un corp elitist și bine remunerat¹⁶.

Altmineri, efectivul de cadre noi necesare funcționării universităților pare destul de constant, chiar în acele perioade în care politica de stipendii părea că dăduse rezultate finale (precum în deceniul șapte). Cu prioritate însă în anii 1860, alimentarea învățământului superior cu elemente bine pregătite și competitive reprezintă firul roșu al politicii bursiere. Bunăoară, în octombrie 1867, Consiliul Superior al Instrucțiunii recomanda ținerea concursului pentru 15 burse de câte 3 ani în străinătate (6 litere, 6 științe exacte, 3 medicină) la data de 5 septembrie 1868 simultan la București și Iași, având în vedere „trebuința de profesori în școlile superioare din țară”¹⁷.

Apoi, dintre cele două categorii, bursierii și cei care studiază pe cheltuiala familiei, prima pare să fi avut un rol mai important, implicit mai vizibil, chiar dacă intervine handicapul efectivelor reduse, pentru transferurile culturale și modernizarea țării, măcar pe termen scurt și cu preponderent la nivelul sistemului educativ. În ceea ce-i privește pe profesorii Universității din Iași este o evidență că au beneficiat, în marea lor majoritate, de stipendii în străinătate care i-au modelat și i-au pregătit pentru noile poziții.

Ne putem întreba la ce folosește un studiu precum cel de față într-un flux de priorități legate de istoria universitară sau de istoria formării elitei moderne românești? Intervalul cronologic analizat este destul de redus și pare irelevant, măcar în parte, pentru o cercetare statistică amplă a formării profesionale a personalului didactic de la universitatea ieșeană în perioada modernă. În fond, de ce anii 1860?

---

¹⁶ Pentru analistul de azi frapează această atracție pe care o exercită universul didactic, în condițiile în care universitatea, ca instituție, în ciuda acelor reprezentări naive ce-i coboară originea în medievalitatea românească, nu avea tradiție aici. Cu atât mai mult este de discutat asupra motivațiilor din deceniul șapte, când ideea apariției Universității din Iași era criticată de unele voci, mai ales la București, când se punea apoi problema desființării ei și când statutul profesorului universitar devenise un motiv de conflict cu autoritățile guvernamentale. Cu siguranță că salarizarea, net superioară altor categorii bugetare (24.000 lei anual, cf. Dr. Hurmuzescu, „Istoricul Facultății de Științe din Iași”, în *Anuarul general al Universității din Iași tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci ani*, Iași, Tipografia Națională, 1911, p. XLIV) și statutul de înalt funcționar public al profesorului universitar își spuneau cuvântul, dar interveneau și o serie de alte elemente mai subtile, demne de luat în calcul, dar asupra cărora nu insistăm, în absența unei cercetări minuțioase.

¹⁷ Condițiile eliminatorii era cetățenia română și licența în disciplina respectivă obținută în țară. Arhivele Naționale Istorice Centrale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (mai jos: ANIC București, fond MCIP), dosar 103/1867, f. 92.

Răspunsul acoperă mai multe paliere. În primul rând, anii 1860 sunt percepuți chiar de contemporani ca o nouă epocă¹⁸ – una optimistă – în care totul se schimbă iar timpul începe să curgă mai repede; este perioada Unirii, a centralizării la București, a inovațiilor instituționale (chiar universitățile intră în această logică), dar și a pierderii de către Iași a statutului de capitală, cu urmări dramatice; sunt anii loviturii de stat a lui Cuza, cu acute reverberații interne și externe, apoi a îndepărtării lui și a aducerii unui prinț străin care va continua opera de modernizare. Evident, este vorba de primul deceniu de existență a Universității, anii săi de început, interesați atât din perspectiva provocărilor organizatorice, cât și a instrucției studenților, o perioadă foarte fluidă, marcată de imprezibil și de nesiguranță cu privire la viitorul instituției.

În esență, s-a construit în acei ani un organism artificial, fragil, care a fost vreme de aproape jumătate de secol în pericol real de desființare. Vina aparține în egală măsură birocrăției centrale, dar și elitei locale, atâta câtă rămăsese după 1862, dar mai ales a cadrelor didactice, care au tratat cu superficialitate și nepăsare interesele propriei instituții. Simptomatic era faptul că personaje care aveau multe în comun cu geneza sau cu organizarea eficientă a noii construcții (de pildă M. Kogălniceanu sau Titu Maiorescu), odată stabilite la București, transmit semnale extrem de critice la adresa Universității ieșene și a dascălilor ei.

Pe de altă parte, ca să revenim la logica deplasărilor la studii, în deceniul șapte sunt documentate, într-o fluență fără precedent, cele mai numeroase efective de bursieri în străinătate, care includeau fie studenți meritoși, fie pe viitorii profesori ai universității¹⁹; în plus, este perioada în care politica de

---

¹⁸ Deși pare convențional, nu este întâmplător că scrisorile sau solicitările de burse ale tinerilor români conțin la finele anului 1859 și în 1860, această idee. Bunăoară, într-una dintre acestea, datată noiembrie 1859, un studios își începea astfel argumentația: „era nouă ce s-a deschis pentru țara noastră [...]”, sintagmă ce se regăsește întocmai în solicitarea de stipendiu a altui tânăr, câteva luni mai târziu (Vezi, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Moldova 1804-1862 (mai jos SJAN Iași, fond MCIP Moldova), dosar 28/1860, f. 1 și 14).

¹⁹ În fapt, augmentarea bruscă a numărului stipendiștilor, documentată la nivel arhivistic, începe odată cu dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și trebuie văzută drept rezultatul unei noi traiectorii pe care orbita societatea românească, societate ceva mai optimistă și încrezătoare în destinul său, conștientă de faptul că se impune o apropiere rapidă de mentalitățile, normele și construcțiile societăților apusene. Diferențele ies pregnant în evidență pentru că după încheierea domniei lui Grigore Alexandru Ghica în 1856, una benefică, impresionantă chiar, în registrul educației, urmează o perioadă în care trimiterea de noi stipendiști se oprește, pentru ca procesul să fie reluat în 1859, când se încheia o convenție de mentorat și corespondență cu profesorul Royer Collard de la Sorbona și un grup de șapte bursieri (Bossie, Ciurea, Codrescu, Cernătescu, Odescu, Poni, Cobălcescu) pleca deja spre Paris în ideea ca, la întoarcere, tinerii să-și pună noile competențe în slujba „propășirii țării”.

stipendii, urmând fidel direcția de politică externă, se orientează prioritar spre centre din țări neolatine precum Franța, aflată într-o relație specială cu Principatele Unite, apoi Italia și, accidental, chiar Spania.

În deceniul opt devine sesizabilă o oarecare orientare filogermană și în domeniul studiilor, inițiată treptat odată cu aducerea prințului Carol, dar ieșită la lumină după umilirea militară a Franței în războiul franco-prusac din 1870-1871. Firește, sunt și alte cauze, care țin de dezvoltarea studiilor tehnico-științifice, de apropierea geografică, de costurile mai reduse din centrele germane și nu în ultimul rând de facilitatea obținerii diplomelor (mai cu seamă în litere) comparativ cu *Orașul luminilor*.

Se poate identifica și o componentă socială ce justifică limitele cronologice ale contribuției de față. N. Iorga, unul dintre exegeții fenomenului (și, în tinerețe, parte a sa) identifica trei valuri de studii peste hotare: 1820-1835, 1835-1860 și, în fine, 1860-sfârșitul secolului XIX. Specificul ultimului val este dat, potrivit concluziilor sale, de modificarea radicală a structurii sociale a tinerilor implicați în peregrinarea academică, pe fondul acordării de către stat a stipendiilor cu prioritate celor proveniți din păturile defavorizate²⁰. De fapt, pentru Moldova cel puțin, acest al treilea val începe să prindă contur după *Așezământul* din 1851, motiv pentru care ne vom referi pe larg, cu orice ocazie, și la perioada anilor 50'.

În alegerea acestui subiect ne-a împins și dificultatea, cu adevărat exasperantă, a obținerii de date acurate cu privire la instrucția personalităților României moderne, cu deosebire a profesorilor ieșeni de la jumătatea secolului XIX și chiar cu privire la intrarea lor în corpul didactic²¹.

Un exemplu grăitor este cel al lui Al. Călinescu (ortografiat și A. Călinescu, Alex. Călinescu sau Alexandru Călinescu, cu unul sau doi de „l”), pentru scurtă vreme profesor la Secția Științifică a Facultății Filosofice de la Universitatea ieșeană. Prea puține se știu despre acest dascăl care se volatilizează, ca și cum nu

²⁰ N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, Paris, Gamber, 1927, p. 103.

²¹ De vină pentru această stare de fapt sunt, în egală măsură, precaritatea cercetărilor locale de istorie a intelectualității, lipsa unui interes constant și real al instituției față de propria istorie (dublată de dezinteresul succesorilor respectivilor dascăli la catedrele lor), tentația factorilor de decizie pentru finanțarea cu predilecție, dacă nu exclusivă, a volumelor celebrative, de unde mixtura de entuziasm, profesionalism la unii, muncă forțată și simulacru la alții, în lucrări care ar trebui să fie de referință. Pentru lectorul de ocazie sau pentru cel avizat este impresionantă proasta alcătuire a studiului dedicat istoriei disciplinei juridice cuprins în volumul publicat cu ocazia centenarului Universității. Importanta „contribuție” era semnată de nu mai puțin de nouă autori, probabil pentru un ciclu complet al ridicolului, dar nu face vorbire decât despre Simion Bărnuțiu, lapidar despre Vasile Conta, apoi sare la finalul secolului XIX, lipsindu-ne de informații sau măcar de aprecieri din interiorul disciplinei despre Al. Gheorghiu, George Alexandrescu-Urechia, frații Șendrea, etc. (Vezi, capitolul „Dezvoltarea științelor juridice” în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. II, București, 1960, p. 304-320).

ar fi existat, din evidențele ulterioare ale Universității și, la fel de bine, din istoriile facultăților ori ale disciplinelor, cu unele excepții ne semnificative. Evident, impactul său pe scena educației superioare a fost limitat, e drept, activând aproximativ un an și jumătate, fapt ce explică lipsa de interes. Se cunosc în linii mari, doar împrejurările „apariției” sale între profesori la 1860 și ale „dispariției” din 1862.

Intrarea sa în corpul profesoral superior trebuie pusă legătură cu eforturile de sistematizare a propunerilor și de întocmire a programei de studii a viitoarei universități. Tânărul Călinescu făcea parte din comisia specială care începuse, la 7 septembrie 1860, elaborarea programei de studii alături de Ștefan Micle și Ioan Pop, astfel că nu trebuie să mire numirea sa la catedra de „matematici și chimie” începând cu 17 septembrie²².

Despre formația sa știm destul de puțin. Georgie Melidon îl amintește în *Relațiunea* sa ca fiind absolvent de facultate filosofică la Liège²³, lucru asupra căruia avem unele rezerve. Tot student la Liège, dar de data aceasta la Școala de Mine, trimis cu stipendiu prin 1857, ne apare acest personaj și în lucrarea lui Ilie Popa²⁴. Din cercetările noastre în arhivele românești nu am reușit să identificăm niciun bursier de stat cu acest nume înainte de 1860. Cu toate acestea, un anume Alex. Călinescu era numărat în decembrie 1859 între cei trei studioși subvenționați la studii în străinătate de către Societatea pentru Încurajarea Tinerilor la Învățătura²⁵. În suplica adresată lui Alexandru Ioan Cuza, în scopul obținerii patronajului domnesc pentru Societate, se nota că „Alex. Călinescu încă se ocupă astăzi cu învățătura științelor pădurăriei, a montanisticii și a idrauliceii”. Avem motive să credem că junele era viitorul profesor de la Universitatea din Iași.

Al. Călinescu demisionează alături de Ștefan Emilian în ianuarie 1862, în timpul conflictului dintre unii profesori și Minister (asupra căruia nu vom insista însă aici), când la Științe rămăseseră doar Ioan Pop și Ștefan Micle. La 23

---

²² Cf. D. Berlescu, „Universitatea din Iași de la 1860 la 1918”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. I, București, 1960, p. 99. Despre cursurile lui de Algebră Superioară și Calcul Infinitesimal, vezi, *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896, precedat de o ochire retrospectivă asupra învățământului superior din Iași*, Iași, Tipografia Națională, 1896 (în continuare: *Anuarul Universității 1895-1896*), p. 15.

²³ Georgie Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școalelor din Moldova. Memoriu prezentat d. Ministrului de Culte și Instrucțiune Publică în 1 ianuarie 1862*, Iași, Tipografia Adolf Berman, 1862, p. 64.

²⁴ Ilie Popa, „Dezvoltarea matematicii”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. II, p. 12.

²⁵ Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 59/1855, f. 32.

ianuarie 1862 era rechemat la catedră Ștefan Emilian, nu și Al. Călinescu²⁶. Cert este că după această dată a dispărut din peisajul educativ ieșean. Ce legătură să fie între el și un anume Al. Călinescu, bursier român trimis de Ministerul de Interne, Agricultură și Lucrări Publice, împreună cu alți trei studioși la Școala de Mine din Liège, rămâne de cercetat. Posibil să nu fie una și aceeași persoană, mai ales dacă și-a trecut într-adevăr licența înainte de 1860, cum afirma Georgie Melidon. La fel de bine însă putea fi, căci situații în care un fost profesor revine la învățătură pentru a-și lua un titlu academic, s-au mai văzut (spre exemplu: în epocă Gr. Cobălcescu, iar peste ani, istoricul Petru Râșcanu)²⁷.

Avem de-a face, așadar, cu un deficit de date și informații sigure, verificate. În schimb, nu lipsesc erorile sau inexactitățile, strecurate inclusiv în instrumente de lucru fundamentale (dar preluate din alte contribuții) sau în lucrări altminteri bine structurate, indispensabile chiar, anchetelor asupra formării elitelor. Să dăm și aici câteva exemple.

Potrivit lui Lucian Predescu, Nicolae Ionescu ar fi fost licențiat în Drept la Paris, activând, în timpul studiilor, ca redactor la revista *L'Etoile du Danube*, ce apărea la Bruxelles în 1856 pentru ca, după 1868 să devină profesor de istorie universală la Universitatea din Iași²⁸. Dar N. Ionescu s-a întors de la studii în 1852, fără a-și fi trecut licența, și începe să țină cursuri la Universitate din 1863, nu din 1868 (și nici din 1860, cum susține Departamentul de Cercetare Interdisciplinară în Domeniul Științelor Umaniste, Programul Dicționare & Enciclopedii, în pagina de internet a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași²⁹), în condițiile în care Maiorescu, repus în funcție de Minister odată cu ceilalți profesori, renunțase la cursul de istorie în favoarea filosofiei.

Dacă ar fi să-l credem pe Ion Petrovici, Titu Maiorescu și-ar fi terminat studiile la Berlin în perioada 1858-1861³⁰; lucrurile sunt însă mai complicate și, în ciuda dimensiunii personajului și a diverselor cercetări, nu îndeajuns de clare. Se știe că s-a mutat de la Berlin la Giessen, unde avea oportunitatea arderii

²⁶ Cf. D. Berlescu, *op. cit.*, p. 166. Fapt menționat și de Ilie Popa, *op. cit.*, p. 12, care notează că după 14 luni pleacă de la Universitate, iar catedra de analiză superioară rămâne neocupată până la 1863, când o preia N. Culiianu.

²⁷ Un argument ar fi că în procesele verbale ale ședințelor Consiliului Academic din toamna anului 1860 este numit simplu „d. Călinescu”, semn că nu avea titlu academic, față de alții, la care apare particula dr. sau lic[ențiat] (Vezi, bunăoară, SJAN Iași fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat (mai jos Rectorat), dosar 8/1860-1863, f. 3, procesul-verbal al ședinței din 15 noiembrie 1860).

²⁸ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 432.

²⁹ <http://dictionare.encyclopedii.uaic.ro/catalogCD-UAIC/> (N. Ionescu, consultare la 15.06.2012, orele 09.20).

³⁰ Ion Petrovici, *Titu Maiorescu 1840-1917*, București, Editura Casei Școalelor, 1931, p.15.

etapelor și unde își trecea doctoratul în filosofie în vara anului 1859, pentru a merge mai departe la Paris, de data aceasta ca bursier muntean³¹. Apoi, nu a obținut prin echivalare doctoratul în filosofie la Sorbona în 1860, cum se afirmă pe pagina de internet a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași³², ci numai licența. De asemenea, începutul epopeii universitare a lui Maiorescu nu trebuie fixat la 1863³³, când devine rector, ci un an mai devreme.

Despre Grigore Cobălcescu se afirma, tot într-o lucrare publicată despre și sub egida Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, că obținea la 1849 o bursă la Paris și reușea a-și trece licența la 16 noiembrie 1851³⁴. În fapt, datele sunt devansate cu un deceniu, căci el obținea un stipendiu extraordinar la 1859 și devenea licențiat la 1861. Probabil că ceea ce a indus în eroare în acest caz este calitatea sa de profesor la Academia Mihăileană începând cu 1851/1852, pe când avea doar studii secundare.

Până și despre Petru Poni, probabil universitarul ieșean care a suscitat atât din partea contemporanilor, cât și a urmașilor, cel mai viu și constant interes – și aceasta fără a fi contestat – apar informații eronate. Una ar fi că intră în corpul universitar în 1865³⁵ sau 1866³⁶, când lucrul acesta se petrece abia la 1878, căci la 1866 era doar profesor secundar la Liceul Național și la Școala Militară.

Numeroase semne de întrebare persistă asupra formării și începutului carierei unui personaj foarte controversat din motive pe care nu le vom expune aici, Andrei Vizanti, succesorul lui V. A. Urechia³⁷ la catedra de limbă și

³¹ La Berlin îl aflăm înscris însă la Jursiprudență din 4.11.1858 și șters din registru (gelöscht) abia la 19.01.1860, ceea ce lasă loc unor speculații pe care nu le vom rezolva noi aici. Vezi lista studioșilor în Dumitru Amzăr, „Studentii români în străinătate. Universitatea din Berlin”, extras din *Cercetări literare*, IV, 1940, p. 228

³² Vezi secțiunea 150.uaic.ro/personalitati/, ce conține, în general, date acurate.

³³ Cf. <http://dictionare.encyclopedii.uaic.ro/catalogCD-UAIC/> (Titu Maiorescu, consultare la 15.06.2012, orele 10.40). Și despre Iacob Negruzzi se afirmă acolo că și-ar fi început cariera universitară la 1860, dar el atunci se afla la studii în Germania și abia la 1863 își susținea doctoratul.

³⁴ Liviu Ionesi, „Grigore Cobălcescu”, în *Universitatea din Iași 1860-1985. Dezvoltarea științei* (Gh. Platon și V. Cristian redactori responsabili), Iași, 1986, p. 320-321.

³⁵ În *Dicționarul contemporanilor*, de Dim. R. Rosetti, București, Editura Populară, 1897, Petru Poni apare ca profesor la Facultatea de Științe din 1865 (p. 152)!

³⁶ Cf. <http://dictionare.encyclopedii.uaic.ro/catalogCD-UAIC/> (Petru Poni, consultare la 17.06.2012, orele 17.20). Informația este preluată fără alte cercetări complementare din *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 129, unde s-a strecurat o greșeală. Data corectă (28 septembrie 1878) e amintită în Dr. Hurmuzescu, *op. cit.*, p. LXIV.

³⁷ Dincolo de discuția asupra calității de licențiat la Paris, care se va sfârși doar atunci când se va putea cerceta fondul arhivistic al Facultății de Litere de la Sorbona, V. A. Urechia este arătat ca studiind la Paris între 1853 și 1857; deși se prea poate să fie o simplă greșeală de tipar (Vezi, D. Berlescu, *op. cit.*, p. 216).

literatură română. În anuarele Universității se spune despre el fie că a fost numit la catedră în octombrie 1869³⁸ fie, cum notează I. Găvănescul, că și-ar fi început cursurile de istorie a literaturii române ca suplinitor, în 1867-1868 (dar chiar el își va modifica opinia câteva pagini mai departe, amintind de anul 1865)³⁹.

Confuzia ia amploare odată cu trecerea timpului. Într-o cercetare a Mariei Frunză se susține, cu destulă siguranță, că la 1865 catedra lui V. A. Urechia, anume „Istoria literaturii antice și moderne”, trece în suplinirea lui Andrei Vizanti până în 1867, când acesta din urmă ar fi plecat la studii la Madrid⁴⁰. Prin rostogolire, anul 1865 devine punct de reper și pentru alte lucrări, inclusiv pentru instrumente de lucru altminteri serioase. În unul din acestea se notează că Vizanti ar fi absolvit în 1865 Facultatea de Litere la Iași și ar fi supliniit chiar o vreme cursurile profesorului său V. A. Urechia, după care ar fi primit, în 1866, o bursă pentru străinătate⁴¹.

Coroborând diferitele informații edite cu documentele de arhivă, aflăm un adevăr cu totul diferit. Vizanti se înscrie la Universitatea din Iași în anul școlar 1863-1864, dar apucă să facă doar un an de facultate, căci în toamna lui 1864, prezentat la concursul de burse în străinătate pentru domeniul literelor, obține, la fel ca și colegul său Șt. Vârgolici⁴², o bursă împărțită între Madrid și Paris. De

---

³⁸ Cf. *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 128. Era vorba de numirea ca profesor definitiv.

³⁹ I. Găvănescul, „Istoricul Facultății de Litere și Filosofie din Iași”, în *Anuarul general al Universității din Iași*, p. CXVIII. Iar la p. CX dă o listă a cadrelor didactice și a catedrelor aferente, „în ordine de vechime”, unde Vizanti apare ca profesor de la 1865. Și tot la 1865 este datat începutul carierei sale universitare pe site-ul Universității: <http://dictionare.enciclopedii.uaic.ro/catalogCD-UAIC/> (Andrei Vizanti, consultare la 18.06.2012, orele 12.10), preluând probabil ultima informație.

⁴⁰ Maria Frunză, „Cele dintâi cursuri de literatură română la Universitatea din Iași”, în *Analele Universității Iași*, secția III, t. 8, 1962, p. 97-128, dar mai ales p. 101 și 111. În intervalul 1865-1867 ar fi luat notițe la cursul lui Vizanti și Teodor Burada, care se întorsese de la Paris în 1866, mizând pe prezența la Biblioteca Centrală Universitară din Iași a unui manuscris nedatat ce conține notițele lui Burada. În schimb G. Agavriloaie, „Literatura română”, în *Contribuții*, vol. II, p. 266 îl amintește pe Vizanti ca profesor suplinitor și apoi ca titular începând cu 1867-1868.

⁴¹ *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 906. Chiar și Lucian Nastăș, în *Itinerarii spre lumea savantă*, p. 310, notează că bursa ar fi început în 1866.

⁴² Și cu privire la formarea lui Vârgolici circulă informații eronate. Și-ar fi luat „licența” în 1865 iar la 1866 ar fi devenit stipendiat (Vezi, Lucian Nastăș, *op. cit.*, p. 309-310). Totuși, cum spuneam mai sus, la bursă a plecat odată cu Vizanti, la finele lui 1864, după ce amândoi urmaseră cursurile Universității din Iași. Mai interesant este că cei doi sunt din punct de vedere formal, studenți reguțați la Facultatea de Drept, nu la Litere, dar audierea cursurilor a două sau mai multe facultăți era o practică des întâlnită în epocă. Oricum, de licență nici nu poate fi vorba, facultatea fiind incompletă. Seria licențelor este deschisă în 1870 de Facultatea de Drept, cea mai competitivă din universitate, urmată de Științe. La Litere primul licențiat apare abia în octombrie 1881, în persoana lui Ioan Zarembo, cu o teză ce comenta filosofia lui Aristotel (Cf. I. Găvănescul,

altfel, în ianuarie 1865 cei doi începeau o corespondență din capitala Spaniei cu autoritățile române. Ar fi ridicol să credem că Vizanti a fost propus de protectorul său, V. A. Urechia, pentru a-i ține orele după mutarea sa la București (în toamna lui 1864). O dată pentru că abia urmasa un an la Universitate, apoi pentru că ar fi primul caz de dascăl fără studii sau specializare în străinătate și în fine, pentru că la timpul acela tânărul se afla în drum spre Madrid⁴³.

Acest gen de inexactități este des întâlnit și reprezintă dovada că experiențele formative trebuie tratate cu mai multă atenție, pornind de la mici contribuții, adunând datele în timp, cu prudență, din mai multe surse, confruntând eventual informațiile contradictorii care, e drept, nu lipsesc.

Pe lângă bibliografia tematicii am apelat la variate alte surse, în majoritate interne. De altfel, în aceasta constă unul din marile neajunsuri ale domeniului, destul de greu de depășit: sursele interne sunt parțial rupte, ca ethos al cercetării, de cele externe. Mai ales în cazul scenariilor de anchetă de tip reconstitativ, în care se inventariază studenții și se formulează concluzii limitate, cei care au investigat arhivele externe, au ignorat sau au marginalizat sursele interne, lăsând pe alții să se ocupe de acest registru; evident, și reciproca este valabilă. Nerespectând principiul exhaustivității, aceste cercetări se mențin în sfera contribuțiilor, fără pretenția finalității. Ca să revenim la textul de față, sursele noastre documentare sunt selectate din arhivele ieșene (fondul Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat și celelalte adiacente, apoi Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Moldova) și mai ales din capitală (fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice). Se adaugă inserări ulterioare din *Anuarele* Universității din Iași, prezentări în presa vremii, alte surse narrative, precum jurnale, memorii etc.

Instituția stipendiilor în străinătate la mijlocul secolului XIX: motivații și reglementări

Prin forța lucrurilor, deplasările la studii ne interesează în lumina finalității lor, anume ocuparea unui post didactic, cu prioritate a unei catedre la Universitatea din Iași. De aceea ne concentrăm pe acele stagii formative instituționale, în care tinerii sunt înregistrați ca studenți ordinari, posedând la întoarcere o diplomă, fie de licență, fie de doctorat, care le deschidea un evantai larg de posibilități de realizare profesională și socială.

---

op. cit., p. CVI).

⁴³ Interesant este că niciun document edit sau inedit nu vorbește despre o eventuală suplینire de către Vizanti în perioada 1864-1868, așa că nu este clar cum s-a ajuns la asemenea afirmații.

Într-un context internațional favorabil redeșteptării românești de la începutul deceniului șapte, statul sporește considerabil numărul stipendiilor și ajutoarelor de studii în străinătate. Politica de subvenționare a formării tinerilor români în centre europene de prestigiu avea o dublă rațiune, una cantitativă și alta calitativă. Pe de o parte, diriguitorii instrucțiunii, ei înșiși cu stagii externe la activ, se grăbeau să umple un gol în masa bugetarilor, acolo unde lipseau cadrele specializate, situație sensibilă cu deosebire în învățământ. Încă din anii 1850', o parte din burse – să le spunem „didactice” – erau astfel concepute încât, prin diferitele „combinații” de studii, stipendiștii să poată acoperi la întoarcere acele catedre considerate deficitare⁴⁴.

Pe de altă parte, la nivel ideatic, se căuta împropățarea pe termen lung a moravurilor *toxice* de aici și instalarea în posturi cheie a cadrelor cu deprinderi *pozitive* (perseverență, seriozitate, disciplină), care să schimbe treptat atitudinea față de muncă și care să formeze în acest sens generațiile viitoare. Să nu uităm că unul dintre corifeii educației românești din acea vreme, V. A. Urechia, milita public pentru continuitatea filierelor de studii și a prezenței bursierilor la aceleași centre universitare (de dorit în țări neolatine, considerate a avea origini istorice comune și mai apropiate de români ca mentalitate și obiective de viitor), în scopul coagulării spiritului public⁴⁵.

În deceniile șase și șapte instrucția publică de tip modern se impune drept singurul sistem educativ viabil la scară națională, mai ales pe fondul promovării unei paradigme sociale meritocratice, de a cărui superioritate erau convinse înseși autoritățile. Nu întâmplător, Ministrul Instrucțiunii îi solicita, la 1867, lui V. A. Urechia întocmirea unui proiect, cu sprijinul celorlalte ministere, pentru ca slujbele să se ocupe „pe merit”; era, în fond, și un gest de nerăbdare a elitei formate în noul spirit, în fața încetinelii cu care școala autohtonă „își arăta roadele”⁴⁶.

---

⁴⁴ Așa stăteau lucrurile la Iași, unde Departamentul Instrucțiunii trimisese cinci tineri la învățătură la Paris și Berlin, anunțând că la întoarcere obiectele: literatura latină, greacă, română și istoria vor fi predate în Academie de N. Ionescu și de Anastaseanu, filosofia de Eraclide, iar matematica și științele naturale, de Donici și de Veisa (SJAN Iași, MCIP Moldova, dosar 183/1850, f. 1). Ceea ce nu înseamnă că lucrurile nu au rămas la această proiecție din 1850. Odată cu reorganizarea Academiei Mihăilene și înființarea claselor superioare, după numiri succesive de dascăli, Teodor Veisa ajungea să predea dreptul civil, Gh. Apostoleanu ținea cursurile de drept penal și procedura penală (preluând orele lui Al. Papiu Ilarian odată cu retragerea acestuia din Moldova, în 1858), iar V. A. Urechia preda istoria și literatura română și universală (Cf. *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 13).

⁴⁵ V. A. Urechia, *Opere complete. Didactica*, vol. I 1858-1867 (în continuare *Didactica*), ediția a doua, București, Göbl, 1883, p. 21.

⁴⁶ *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1867, p. 44.

Care erau însă motivațiile tinerilor pentru accesarea acestor burse? Cu siguranță, ele sunt diverse. Putem să distingem analitic cel puțin trei paliere care, e drept, interferează constant în realitate. E vorba în primul rând de un proiect social, de conservare a statutului, sau, cel mai adesea, de ascensiune socială; în acest caz, tânărul pleacă la studii din dorința de a-și spori prestigiul și de a urca în ierarhia societății, devenită tot mai accentuat meritocratică. În al doilea rând, trebuie amintit proiectul intelectual, dorința tânărului de a se perfecționa, de a urma calea învățăturilor înalte și de a deveni astfel un om pregătit și activ în universul științelor. În al treilea rând, puternic favorizat de climatul acelor ani, avem un proiect național, în care demersurile intelectuale ale tinerilor sunt integrate în efortul general de propășire a națiunii; cu alte cuvinte, țara avea nevoie de o inteligență activă, școlită la cele mai bune stabilimente europene, care să contribuie, la întoarcere, la curentul general de modernizare și de primenire a moravurilor. Firește, pentru ca aceste eforturi financiare să aibă rezultatele așteptate în regenerarea patriei, efectivele de tineri trimiși la carte în străinătate trebuiau, în mod necesar, să fie consistente. De la Paris, unde se afla la învățătură, N. Ionescu îl felicita în 1849 pe G. Sion pentru inițiativa autorităților moldave de a-l trimite la studii pe Gh. Apostoleanu, dar sublinia necesitatea unor sporiri numerice: „Cu o floare nu se face primăvară. Mulți, mai mulți și iar mulți când se vor expedia la carte atunci putem fi siguri de bune rezultaturi”⁴⁷.

Motivația patriotică este de altfel adesea întâlnită în registrul public, susținută de mediile oficiale cu fiecare ocazie, devenind fără întârziere un clișeu. De motivul literar/ideologic al studiosului care pleacă în Europa pentru a se instrui și pentru a fi la întoarcere util patriei sale, s-a abuzat în istoriografia mai veche a subiectului, dar nu înseamnă că avem de-a face cu o alterare ideologică voluntară și ulterioară fenomenului. Oficialii, elitele, dascălimea și în general populația vremii și-au însușit rapid un limbaj patriotard ce trebuia uzitat la ocaziile publice. În același sens, sponsorizarea studiilor în străinătate de către fundații culturale sau persoane cu influență și cu posibilități materiale (sau

---

⁴⁷ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Tipografia Pallas, 1939, p. 86. După trei ani de ședere în capitala Franței, el considera tot insuficient numărul studiosilor români pentru deschiderea unei „noi ere de regenerare” și, în ultima scrisoare către Sion se întreba de motivele indiferenței guvernamentale, acolo unde tinerii apropiați generației sale începuseră a căpăta poziții de putere: „Au doar găsesc că este de tot și în toate nefructuoasă petrecerea noastră în școlile Franței și chiar a Germaniei, că nici măcar într-acolo nu au să fi trimes pe seama statului decât un biet Apostolescu [corect: Apostoleanu] la Berlin” (p. 113).

facilitarea acordării unor burse de stat) devin gesturi patriotice și modele de urmat în comunitate⁴⁸.

Tema stagiilor externe a devenit chiar tematică de examen, cum s-a întâmplat la Bacalaureatul din Iași la 1869. Unul dintre candidați, I. M. Dospinescu, tratând „Despre plecarea la studii în străinătate și ruperea tânărului de mediul familiei”, nota că durerea părăsirii familiei era atenuată doar de perspectiva desăvârșirii formative: „o să capete sume și sume de cunoștințe nouă și o să facă o mare experiență”; în mod necesar, eforturile junelui trebuiau puse în slujba propășirii neamului: „îndată revenit în patria sa, va lucra și va face să prospere iubita lui patrie [...] ca un om bun, onest [...] și care produce atâta bine pentru conaționali săi”⁴⁹.

Nu întâmplător scrisorile stipendiștilor adresate autorităților (dar chiar și prietenilor sau susținătorilor!) conțin obsesiv motivul de mai sus; acestea sunt concepute parcă după un anume cod, indicând un evident tipar ideologic. Plecat la Paris cu o bursă acordată nu de stat, ci de „Societatea pentru sprijinirea tinerilor români la învățătură”⁵⁰ înființată de dr. Anastasie Fătu, V. A. Urechia îi scria susținătorului său G. Sion, în ianuarie 1856, că nu are suficientă vreme la dispoziție pentru a se pregăti și în studiile politice, cu toate că depune toate eforturile, cu gândul „la suvenirea patriei” și la satisfacția sprijinitorilor săi⁵¹. Titu Maiorescu trimitea, în vara lui 1860, o adresă Eforiei, în care considera iminenta publicare a opului său de filosofie drept o dovadă privind „activitatea necurmată cu care se aplică studenții români la studiile necesarii pentru națiunea

---

⁴⁸ La Iași, medicul everghet Anastasie Fătu căpătase în 1855 de la guvernul Moldovei aprobare pentru înființarea unei asemenea asociații („Societatea pentru Sprijinirea Tinerilor Români la Învățătură”). Pornind de la generoasa sumă de 1000 de galbeni donați de fondator, Societatea, care îi număra între membrii săi de frunte pe D. Gusti, Th. Codrescu, Scarlat Miculescu ș.a. a reușit până în 1859, când se punea sub patronajul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, să subvenționeze studiile în străinătate a trei tineri promițători: V. A. Urechia, „care au săvârșit un curs de filosofie la Paris”, ajuns director în Ministerul Instrucțiunii, George Dragici, încă student la agronomie și Alexandru Călinescu, studios ce „se ocupă astăzi cu învățătura științelor pădurăriei, a montanisticii și a idrauliceii” (Cf. SJAN Iași, MCIP Moldova, dosar 59/1855, f. 31 și 32). Și A. D. Xenopol a plecat la Berlin în 1867 cu un stipendiu alcătuit din contribuțiile personale ale membrilor Junimii, completat cu un ajutor de la primărie și apoi de la Ministerul Instrucțiunii. Tot cu ajutorul financiar al Junimii plecase la studii în Germania și Samson Bodnărescu, de unde se întoarce cu un doctorat în filosofie la Giessen. Pentru ultimul caz, vezi, *Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite*, ediție de I. Arhip și D. Văcariu, Iași, Junimea, 1973, p. 15-16, scrisoarea către I. M. Melik.

⁴⁹ SJAN Iași, Rectorat, dosar 92/1869, f. 31.

⁵⁰ Pentru a-și arăta recunoștința, tânărul Vasile Alexandrescu publica și o poezie dedicată apariției Societății: „3 iulie. Inaugurarea Societății de încurajarea junimii române la învățătură”, *Foiletonul Zimbrului*, IV, 1855, p. 192.

⁵¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 269-274.

lor”⁵². N. Quintescu cerea într-o adresă din 1863 ca noile prevederi privind reducerea bursei să nu-i fie aplicate pe motiv că „s-a consacrat carierei profesionale, ca să servească patriei sale [...] și să contribuie după puteri la progresul și prosperitatea ei”⁵³. Ideea o întâlnim peste ani și la Petru Poni, care se referea în memoriile sale la subiectul plecării tinerilor din Iași și București spre centrele universitare europene, conferindu-i o conotație de descălecat intelectual: „Câtă speranță în inimile noastre tinere; câtă încredere în viitorul nostru și al neamului nostru. Mergeam ca să căpătăm știința în atâtea ramuri deosebite, pentru a o transplanta în patria noastră”⁵⁴.

Pe de altă parte, mai există un tip de motivație, marginală, e drept, dar neluată în calcul până acum, fiind în măsură a afecta aura acestor studioși de arhitecți (dezinteresați material) ai lumii românești moderne. Dacă luăm în considerare faptul că cel puțin unii dintre aceștia erau de condiție relativ modestă, nu le era indiferentă posibilitatea de a trăi câțiva ani „pe spesele statului” într-o Europă civilizată, de a avea o experiență definitivă și de a întârzia momentul în care trebuiau să ia viața pe cont propriu, fără sprijinul familiei.

Toate aceste motivații funcționau în general în tandem, cu precumpănirea uneia sau a alteia, în funcție de personalitatea și universul mental al fiecărui subiect. Ele sunt mai greu de identificat în memoriile sau în corespondența privată a studioșilor, dar devin motive facile de urmărit la nivelul comunicării oficiale, în cererile de stipendii sau în corespondența bursierilor cu autoritățile, încă o dovadă a clișeele impuse⁵⁵. În fond, dorința de preservare a statutului sau de ascensiune socială nu este incompatibilă cu acumularea cunoștințelor și nici cu sincera credință că prin studiul serios într-un centru universitar european și apoi prin transplantarea în țară a unor comportamente și practici eficiente, poți contribui major la ridicarea propriului neam.

Firește, nu toată elita românească înțelegea necesitatea subvenționării formării sau perfecționării tinerilor în afara țării. În primele lor decenii de existență, cele două universități autohtone, dar mai ales cea din Iași, care se

⁵² Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Minerva, 1980, p. 18.

⁵³ ANIC București, fond MCIP, dosar 212/1863, f. 60-63.

⁵⁴ Cf. D. Ivănescu, „Memoriile lui Petru Poni” („Ce am voit să fac” I), în revista *Însemnări ieșene*, an I, nr. 3, noiembrie 2009, p. 63.

⁵⁵ De regulă stipendiștii fac apel la ambele registre principale, patriotismul și dorința de studiu. Una din cele mai relevante cereri de subvenționare îi aparține lui Romulus Scriban, care scria la 28 iulie 1860 că voințe a urma „o specialitate” în Italia, având toate precondițiile îndeplinite, pentru că, pe de o parte, se considera „adânc mișcat de dorul de științi” și pe de alta, „dorește a servi patria sa” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 27).

ocupau de pregătirea cadrelor necesare funcționării statului și modernizării societății și în jurul cărora se formase un orizont de așteptare pe măsura entuziasmului de la fondare, solicitau neîntrerupt suplimentări de fonduri, fie pentru noi catedre sau dotări, fie pentru bursele studențești în absența cărora, cu deosebire facultățile de Litere și Științe, ar fi devenit neatractive pentru auditori, nefuncționale și, implicit, inutile. Acesta este contextul în care tot mai multe voci cer oprirea sau reducerea drastică a stipendiilor pentru străinătate. Interesant este că aceste opinii se fac auzite (și inclusiv dezbătute în Parlament) mai cu seamă în deceniul opt, când iluziile cu privire la dăruirea și atașamentul profesorilor de la Iași față de Universitate și studenți se spulberau în paralel cu creșterea alarmantă a fenomenului „absenteismului”⁵⁶.

Nu puțini erau cei care puneau tranșant problema: ori se opresc de la finanțare bursele externe, iar rolul formării specialiștilor este preluat exclusiv de școlile din țară, fie se desființează cele două universități aflate în imposibilitatea de a-și îndeplini menirea. Spre exemplu, într-o dezbatere din Adunarea Deputaților (ședința din 16 ianuarie 1877), deputatul B. Maniu se adresa reprezentanților puterii afirmând că „stipendiile vă probează că nu aveți nimica bun în țară” și propunea ca universitățile românești să primească fonduri suficiente pentru a deveni competitive, dar, în același timp, „dacă nu se pot îmbunătăți aceste universități, atunci să se desființeze”⁵⁷.

Măcar parțial, politica generoasă de stipendii din deceniul șapte (dar și din cel anterior) și-a îndeplinit pentru o vreme menirea, pentru că în anii 1870 aceste burse nu se mai justificau la modul imperativ, precum în anii trecuți, cel puțin la nivelul percepției publice; între timp, universitățile își acoperiseră necesarul urgent de cadre didactice și începuseră a produce absolvenți și licențiați. Cei neimplicați direct în sistemul de educație nu mai cunoșteau nici măcar logica acestor stipendii. În calitatea sa de universitar, dar și de ministru de externe, N. Ionescu se simțea dator a interveni în discuția amintită, explicând deputaților

---

⁵⁶ Este drept că cele două universități erau judecate la pachet, ambele fiind considerate vinovate de eșuarea misiunii lor, dar cea din Iași este dată mereu ca exemplu negativ, mai ales după interpelarea lui Mihail Kogălniceanu („fondatorul mic”, cum se raporta el însuși la școala din capitala Moldovei) din 1, 3, 4 februarie 1877 și după criticile sale neobișnuit de dure (dar juste) la adresa lipsei de interes a profesorilor și a conducerii Universității. Nu insistăm aici asupra acestei chestiuni.

⁵⁷ Accepta suportul bugetar pentru științele aplicate, care aveau meritul de a forma specialistul și „bunul cetățean”, independent pe destinul său „iar nu numai competitor la bugetul statului” sau pentru arte, dar nu agreea defel bursele pentru studenții de la litere și științe, în țară sau afară, considerând că pentru aceste domenii este suficientă inițiativa privată. Opinia îi era împărtășită și de Fr. Milescu, care solicita la rându-i oprirea burselor externe pentru litere și științe sau „ștergerea facultăților din țară” (Vezi, *Monitorul Oficial* nr. 18/1877, p. 569-572).

faptul că instituția stipendiilor în străinătate a fost gândită de legiuitorul de la 1864 ca o soluție pentru formarea de cadre didactice necesare învățământului superior. Bursele în afară nu trebuiesc legate de situația facultăților, explica el, deoarece „acești stipendiști sunt destinați a-și *perfectiona* cunoștințele obținute în facultățile noastre”⁵⁸.

Cu mari variații care țineau de situația politică și financiară a țării, sistemul burselor în străinătate a continuat pe tot parcursul secolului XIX, fiind considerat cea mai sigură soluție pentru dezvoltarea mediului academic românesc și micșorarea decalajelor față de Occident. Evident, nu au încetat nici opiniile critice, unele venite tocmai din sfera universitară. Să amintim doar cazul lui Dragomir Hurmuzescu, el însuși fost bursier la Sorbona, care considera, la începutul secolului XX, că avalanșa de posesori de titluri sau diplome universitare obținute în străinătate fac o concurență neloială licențiaților din țară și șubrezesc poziția universităților românești, propunând, în consecință, ca funcțiile publice să fie adjudecate de posesorii unor licențe luate în țară⁵⁹.

Cert este că spre finalul secolului XIX se înmulțesc vocile care susțin că educația de bază trebuie realizată în țară, mai ales la vârsta la care subiectul se poate forma ca viitor adult și abia apoi, ca matur, să se perfecționeze în Occident. Unul din cei care au experimentat pe propria persoană călătoriile de studii în Apus își sfătuia astfel prietenul: „lasă pe fii-tu să termine liceul și univertitatea în țară, să crească în pământul patriei, să învețe în școlile țării, să aibă tovarăși și prieteni care vorbesc limba lui părintească [...] . Trimite-l apoi, după ce și-a încălzit inima la vatra părintească, să-și formeze judecata rece în țară străină [...] să învețe [...] ce va să zică muncă serioasă și știință temeinică, cercetare și adevăr, ordine și metodă”⁶⁰.

Încercăm să analizăm mai jos mecanismul de selecție a bursierilor în perioada de referință. Procedura nu era foarte complicată, dar, cum sistemul se construia și se adapta din mers, în funcție de realitățile vremii, iar imprecizia terminologică lăsa adesea loc la interpretări, nu au lipsit defecțiuni sau abuzuri ale diriguitorilor educației.

Așezământul publicat în 1851, în vremea domnitorului Grigore Alexandru Ghica, cu valabilitate până la *Legea Stipendiilor* din 30 mai 1861 și apoi până la *Legea Instrucțiunii* din 1864, conținea câteva articole interesante despre bursierii români din străinătate. Potrivit acestui set de reglementări, statul moldovean

---

⁵⁸ *Loc. cit.*

⁵⁹ Cf. Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 76, nota 14. Autorul îl citează pe Hurmuzescu cu un articol al acestuia (fără titlu) în *Cultura română*, III, 1906, nr. 4, p. 162.

⁶⁰ Cf. Ion A. Rădulescu, „Scrisoare din Germania”, în vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, Socec, 1900 p. 451.

urma să selecteze anual câte trei tineri fără mijloace, dar „înzestrați cu talent, silință și purtări bune” care doresc să urmeze „școli înalte în țări străine”. Departamentul Învățăturilor Publice prezenta anual o listă cu numărul locurilor vacante și condițiile bursei cu cel puțin o lună înaintea concursului, lăsând 25 de zile pentru depunerea cererilor de participare.

Bazinul de recrutare îl reprezentau elevii interni de naționalitate română și de religie creștin-ortodoxă, care absolviseră ciclul secundar, primiseră la examenul special de final calificativul „eminent” și, în plus, dovedeau talent pentru o specialitate anume „trebuitoare acestui pământ”. Pentru stipendiul respectiv, tinerii aveau de îndeplinit un dublu set de obligații, unul pe timpul studiilor (care, nerespectat, ducea la întreruperea finanțării), altul la terminarea lor; trebuiau să urmeze instituția și domeniul indicate, fără a se muta la altă școală în absența acordului autorităților, să trimită semestrial certificate de bună purtare și atestate pentru cursurile urmate, iar la întoarcere acceptau slujbe de dascăli în școlile publice „dacă va fi trebuință”; cei care nu respectau această ultimă condiție, erau obligați să achite, cu dobânda aferentă, costurile școlarizării lor⁶¹.

Din păcate, nu posedăm toate datele pentru a concluziona în ce măsură prevederile *Așezământului* – și mai ales cele privitoare la concurs – se aplicau⁶². Cert este că în anul 1859 se documentează o defecțiune birocratică în cadrul celui de-al doilea grup de stipendiști moldoveni ce urmau a fi trimiși pentru Paris și care a întârziat formalitățile într-atât, încât concursul să nu mai poată fi ținut. În esență, pe fondul atribuirii directe a bursei rezervate științele naturale, lui Gr. Cobălcescu și compromiterea de facto a ideii de concurs, concurenții înscriși regulamentar refuză inițial să se prezinte la selecție, argumentând că examenul nu se mai justifică, de vreme ce Consiliul s-a pronunțat deja asupra posedării

---

⁶¹ *Așezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iași, Tipografia franco-română, 1851, articolele 160-167 (p. 52-53) și 80 (p. 30). După știința noastră, prevederea privind plata studiilor nu a fost niciodată aplicată. În ciuda lipsei de cadre didactice înalt calificate, constrângerile bugetare și slaba organizare birocratică făceau ca nu întotdeauna noile catedre să primească finanțare iar cei în cauză să fie „întrebuințați” în decursul *primului an* de la revenirea în țară, condiție care apare în declarațiile stipendiștilor și care, neonorată de stat, ducea la „eliberarea” tânărului.

⁶² Chestiunea concursului presupune o investigație specială pe care nu o putem întreprinde aici, astfel că unele întrebări rămân fără răspuns. Una din interogații se referă la raporturile dintre două aparente categorii de bursieri amintite în textele vremii: validați de guvern sau de „votul Adunării”. Dar conexiunea între cele două grupuri de legitimare și formalitatea concursului nu este suficient documentată, nici măcar la nivel normativ. Interesant este că V. A. Urechia face această distincție în repetate rânduri atât în *Istoria școalelor* (tom III) cât și în *Didactica*. Mai mult, modul obținerii bursei (prin concurs, prin decizia guvernului sau prin votul Adunării) este uneori amintit în corespondența studioșilor cu autoritățile, ceea ce poate conduce la ipoteza existenței anumitor secțiuni birocratice/bugetare diferite care operau în cazul bursierilor.

calităților necesare de către concurenți. Când, într-un final, concurenții admit să respecte forma, timpul insuficient (era deja început de octombrie), determină autoritățile să desemneze direct stipendiștii⁶³. Urmare directă a acestui incident cu valoare de precedent, desemnarea noilor bursieri din vara/toamna lui 1860, nu s-a mai făcut prin concurs, cel puțin aparent, mai ales că se schimbaseră intempestiv și destinația de studii, de la Paris către Torino.

Statutele Universității din Iași elaborate în toamna lui 1860 anunțau, în termeni fermi, că „în străinătate pe spesele statului, nu se va mai trimite de astăzi niciun june român, înainte de a fi absolvit cursurile vreunei Facultăți din Principatele-Unite”⁶⁴. Era o prevedere menită a sprijini proaspăt înființata universitate, dar pentru a cărei aplicare nu au existat multă vreme condiții.

Legea stipendiilor, dată în Iași la 30 mai 1861, împărțea bursierii în patru categorii, cea din urmă privindu-i pe studenții din străinătate. Un stipendiu

---

⁶³ Defecțiunea din 1859 poate face obiectul unui studiu distinct. Autoritățile programaseră concursul de burse pentru 30 august 1859, când urma a se decide titularii a trei stipendii pentru specialitățile literatură clasică, mine și științe naturale. Concursul este însă amânat și Gr. Cobălcescu, dascăl la Academie și unul dintre suplicanți este recomandat de Consiliul Școlar pentru stipendiul de la științe naturale. Semnatarii recomandării (P. Suciuc, N. Ionescu, Gh. Apostoleanu etc.), în fapt colegii săi de la Academie, argumentau gestul prin aceea că „dl. Cobălcescu a dat dovadă de capacitatea sa în această privință” în toată activitatea sa de profesor în ramura științelor naturale. Rezoluția ministrului Barbu Bellu saluta inițiativa și anunța că adoptă propunerea Consiliului „cu vie plăcere”, stabilind pentru 13 septembrie data concursului pentru celelalte două burse. Decizia nemulțumea profund însă pe elevul lui Cobălcescu, Petru Poni, care se adresa la 12 septembrie Ministerului, deranjat de adresa prin care i cerea să se prezinte la concursul „pentru mine și literatură clasică”, deși el aplicase la științe naturale. „Ce sensu poate avea” se întreba tânărul, decât acela de a-l respinge pe el și a-l numi pe Cobălcescu, caz în care, nota tot Petru Poni „mă socot în drept de a lua îndrăzneala ca să întreb On. Ministeriu care au fost motivele legale”. În consecință, refuza prezentarea la concurs și insistă „pe drepturile mele de trimitere pentru științe naturale prin concurs cu orișicare ar poseda calitățile necesare de Regulamentul Școlar”. Ministrul Bellu condamna vehement contestarea de către Poni a lui Cobălcescu, „pe cât de necuviincioasă, pe atât de neîntemeiată, venind mai ales de la un școlar al aceluia” și considera că legea nu îl oprește de a prefera pe profesor și nu pe elev, mai ales că, potrivit articolului 6 al regulamentului (de fapt al *Așezământului*) guvernul era dator a se îngriji de specializarea „profesorilor trebuitori pentru facultăți”. Pentru a aplana conflictul și a da satisfacție părților, tot Barbu Bellu cerea Consiliului Școlar instituirea unui „stipendiu cu totul excepțional pentru dl. Cobălcescu”, ceea ce recunoștea și dreptul lui Poni „de a dobândi stipendiul regulamentar” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, *passim*). Ce transformare radicală a imaginii profesorului Gr. Cobălcescu, perceput acum a merita o bursă extraordinară, față de începutul anului școlar 1854-1855, când inspectorul general luase măsura suspendării sale pe motiv că „nu-și făcea datoria și lipsea des de la clasă”, decizie sprijinită ulterior de sfatul administrativ! (Cf. Constantin I. Andreescu, „Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)”, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1936, p. 143).

⁶⁴ *Anuariul Universității 1895-1896*, p. 42.

extern se ridica la suma de 6300 de lei (spre comparație, o bursă studențească în țară era limitată la 3500 de lei). În acord cu *Statutele* Universității, articolul II din lege stipula că aceste burse erau rezervate celor care doreau „să se perfecționeze în facultăți străine pentru specialități ce vor fi existând încă în școlile din Principatele-Unite sau care vor voi a se perfecționa în specialități ce au urmat în facultăți indigene”. Atât bursele interne cât și cele externe urmau a se acorda prin concurs și numai „celor născuți români și lipsiți de mijloace” (articolul III). Celelalte articole aveau însă să dilueze această ultimă prevedere, în sensul că ofereau posibilitatea tinerilor din familiile „cu oarecare mijloace materiale” (conform unor liste întocmite de municipalități și de autoritățile fiscale) de a beneficia de jumătate de bursă; în plus, fiilor funcționarilor de stat cu vechime mai mare de 15 ani li se rezerva jumătate din totalul bursei. Articolul X se ocupa de una din cele mai importante chestiuni, aceea a selecției prin concurs, anunțând că un regulament special avea să reguleze toate aspecte de la vârstă, moralitate, cunoștințe, termene și posibila suspendare „pe motive temeinice”⁶⁵.

În noianul de urgențe legislative și administrative, regulamentul cu pricina nu a mai fost redactat, ceea ce a menținut o constantă doză de ambiguitate și arbitrar în relațiile bursierilor cu autoritățile. În 1863 un funcționar al Ministerului își informa superiorul că „acest regulament până acum nu s-a făcut”, că se lucra doar cu niște dispozițiuni generale și că trebuia alcătuit „cât mai fără întârziere”⁶⁶. În absența cadrului regulamentar, atribuirea unui stipendiu sau condițiile sale concrete (specializare, durată, destinație) rămâneau la latitudinea autorităților, care hotărau aceste elemente în funcție de priorități. Ca politică generală, accentul se punea pe formarea de cadre didactice necesare funcționării în parametri moderni a sistemului educativ autohton și, cel mai adesea, se indica precis tinerilor, chiar înainte de concurs, nu doar ramura (litere, filosofie, științe, medicină, drept) ci inclusiv specialitatea pe care trebuiau să o aprofundeze⁶⁷.

---

⁶⁵ Vezi, *Monitorul Oficial* din 8 iunie 1861.

⁶⁶ ANIC București, fond MCIP, dosar 213-1863, f. 13.

⁶⁷ Să luăm un exemplu aproape la întâmplare, dar pe care îl putem multiplica fără rezerve. Proaspăt absolvent al gimnaziului ieșean, C. Codrescu solicita la 1859 o bursă pentru studii de Medicină, „în puterea notelor de studiu”, făcând totodată apel la eforturile Ministerului de „a introduce în patria noastră științele folositoare care fac mărirea națiunilor civilizate”. În consecință, nota el, pentru asigurarea cadrelor viitoarei Facultăți de Medicină, „va fi nevoie de oameni speciali mai înainte pregătiți spre a putea preda în această ramură a științei”. Specializarea o aflăm din declarația completată de junele Codrescu după obținerea bursei: Medicină, „cu aplicațiune specială pentru alienați și surdo-muți” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 72/1859, f. 1, respectiv 10). Este evident interesul statului de a subvenționa instrucția unor tineri care aveau să activeze, într-un

Nu lipseau însă acuzele, publice sau disipate la nivelul discuțiilor private, de nepotism, e drept, nu foarte numeroase. Unul din cei mai importanți critici ai sistemului preferențial, prelungit parțial și după 1851 (și chiar până la 1864), era chiar V. A. Urechia, influent personaj în viața academică și publică, atât la Iași, cât și la București, dar să nu uităm că printre cei selectați de dirigitorii educației moldovenești la 1860 pentru studii în străinătate se afla și nepotul său de frate, George Alexandrescu, viitor profesor la Facultatea de Drept a Universității din Iași. Un caz notoriu a fost cel al lui Titu Maiorescu, care, după doctoratul de la Giessen din 1859⁶⁸, câștigase „prin concurs” de la Eforia Școalelor din Muntenia o bursă „pentru studiul literelor” la Paris⁶⁹ și al cărui părinte, Ioan Maiorescu, ocupa funcția de director al Școalelor Publice din Muntenia. Acesta din urmă a și fost atacat în presă nu atât pentru că fiul său a obținut amintita bursă, cât pentru tratamentul preferențial de care s-ar fi bucurat tânărul studios în străinătate⁷⁰. Dar Ioan Maiorescu nu făcuse un lucru deosebit de predecesorii săi. Un alt director al Școalelor Naționale din Muntenia, Simion Marcovici, ceruse la 1852 un stipendiu pentru ca fiul său Constantin, să studieze medicina la Viena și insista chiar să-l treacă în 1855 pe seama altui fiu, Alexandru, student în matematici la Paris⁷¹.

---

fel sau altul în registrul social, unde exista un grav deficit de personal calificat. Către aceeași specializare era îndrumat I. Ciurea, trimis și el la Paris spre „a se ocupa în special cu studiile relative la alienația mentală” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, 37/1859, f. 4).

⁶⁸ Chestiunea doctoratului lui Titu Maiorescu i-a incitat pe mulți cercetători, începând cu Tudor Vianu, în anii 1930, când nu se știa nici măcar titlul lucrării (*Relația*). Absența tezei lui Maiorescu din bibliotecile de la Giessen este azi explicată prin posibilitatea susținerii orale sau a predării în manuscris (Vezi, Mihai Sorin-Rădulescu, „Studenti români la Universitatea din Giessen”, în *Timpul istoriei. Profesorului Dinu C. Giurescu*, volum îngrijit de I. Scurtu și M. S. Rădulescu, București, Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, 1998, pp. 242-249).

⁶⁹ V. Grozav, „Știri noi privitoare la bursierii români în străinătate 1820-1877”, în *Revista arhivelor*, anul XLVII, vol XXXII, nr. 1, anexa 1, pp. 123-124.

⁷⁰ În *Reforma* (29/10 mai 1860, p. 150-151) apăruse articolul „Eforia și directorul școlilor publice” în care I. G. Valentineanu nota „știm că statul a trimis pe cheltuiala sa la Paris pe fiul d-lui Maiorescu, ca să studie filologia; acum aflăm că în loc de filologie d-lui studie legile. Și nu este aceasta a viola angajamentul luat către nație și a priva țara de un om special în această ramură de știință care este așa de necesarie țării noastre ...” (*apud* Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III, p. 16-17, n. 9). Pe Titu îl marcaseră mai cu seamă criticile la adresa sa și a redactat un răspuns „magistral”, care „mă dezvinovățește numai pe mine, îndeosebi în ochii Eforiei”, după cum scria el însuși, trimițându-l la ziarul *Naționalul* (neacceptat însă spre publicare). În acest context trebuie așezată hotărârea de a-și da licența în litere la Paris, după ce inițial se concentrase pe științele juridice: „trecând eu licența în litere, se astupă pentru o parte gura la asemenea palavre” (tot acolo, p. 14).

⁷¹ V. Grozav, *op. cit.*, p. 112.

În fond, avem de-a face cu un organism complex, nelipsit de ambivalențe. Pe de o parte, anii 50 și 60 reprezintă o perioadă în care se produce o evidentă democratizare a registrului educației. Pe de altă parte, „sistemul” construit treptat după Regulamentul Organic încearcă să se reproducă, având tentația să propulseze în prim plan fiii, rudele și protejații noii nomenclaturi, ea însăși ajunsă în funcții de multe ori pe principii meritocratice. Această contradicție se poate lesne sesiza inclusiv în sistemul acordării burselor de stat, acolo unde regăsim acum atât tineri aristocrați sau cu rude în nomenclatură, precum frații Leon și Iacob Negruzzi, Gr. Melidon, frații Codrescu, frații Boteanu, Titu Maiorescu ș.a., alături de unii ca Petru Poni, Andrei Vizanti, Șt. Vărgolici, C. Erbiceanu etc.

Cum era și firesc, din pricina condițiilor greu de îndeplinit, cererile de burse sau de înscrieri la concursuri în deceniul șapte sunt pline de solicitări de dispense de la unele prevederi. În toamna lui 1864 autoritățile se gândeau chiar să amâne concursul de la București, fixat pentru 25 septembrie, fiindcă niciun candidat nu întrunea condițiile legii; unii nu aveau studiile secundare complete, alții nu făcuseră decât unul-doi ani de facultate etc.⁷² De altfel, concursul din 1864, pregătit – cum se menționează expres – conform Legii din 1861, dar *in facto* în spiritul noii Legi a Instrucțiunii Publice din 1864 (ce nu fusese încă votată și care se va publica în Monitorul Oficial abia la finele anului) se remarcă drept unul din cele mai interesante. La 17 iunie 1864 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice anunța un concurs de stipendii în străinătate ținut la București și Iași pe 5 septembrie pentru „cei care au terminat cursul învățăturilor din facultățile indigene”⁷³. La 3 august 1864 se fixa numărul de burse la 12, șase pentru Moldova și tot atâtea pentru Țara Românească, din care jumătate erau în specialitatea litere și jumătate în științe (câte două în matematică-astronomie, în „punți și șosele” și în matematică-fizică). Relevant pentru spiritul vremii este că toate bursele se dădeau pentru Paris, dar și că indispensabile pentru înscriere deveneau actele formale: certificatul „că au finit gimnaziul întreg, cu note bune” și atestatul de absolvire în țară a Facultății de Litere sau, după caz, de Științe⁷⁴.

---

⁷² Pe de altă parte, ideea concursului pare să devină una centrală, nemailăsându-se la bunăvoința unor personalități cu influență sau în funcții înalte să acorde discreționar aceste stipendii. Doi dintre candidații de la București spre exemplu, absolvenți de gimnaziu și ai cursurilor de științe juridice de la Sf. Sava, reușiți la concursul pentru învățământul secundar, nu au putut pleca la bursă, deși Ministerul le comunicase că au fost admiși în Franța „cu subvențiune de 200 galbeni pe an”; intervenise Consiliul Superior de Instrucțiune care a oprit procesul, „pentru cuvânt că concursurile noastre nu fuseseră ad-hoc”, după cum relatează cei interesați (Vezi, ANIC București, fond MCIP, dosar 912/1864, f. 24).

⁷³ *Monitorul Oficial* din 17/29 iunie 1864, p. 603.

⁷⁴ Data concursului se muta la 25 septembrie și se stabilea programa completă pentru

Firește, de multe ori concursul rămânea o simplă formalitate necesară, căci vitală părea să devină în deceniul șapte recomandarea sau sprijinul unor dascăli influenți (ceea ce înlocuia, într-un fel, sprijinul politic din trecut, inclusiv de la domnitor, pentru candidații la stipendii), câștigătorii cunoscându-se dinainte. Pe de o parte, avem rugămintea din octombrie 1864 formulată de V. A. Urechia către Titu Maiorescu, de a-și spune opinia asupra studentului ieșean Șt. Vârgolici, în logica trimiterii acestuia la studii⁷⁵, iar pe de alta, suplica unui tânăr muntean din aceeași perioadă, aflat deja la studii juridice la Paris, dornic a primi ajutorul statului, dar respinsă de autorități pe motiv că legislația prevedea acordarea bursei „numai prin concurs”⁷⁶. Cele două ipostaze reprezintă fețe ale aceleiași medalii: concursul rămâne o formă necesară, dar „recomandările” stabilesc în fapt câștigătorii.

Este perioada în care încep să se implice în procesul trimiterii la studii reprezentanții diverselor școli sau curente din spațiul cultural și academic românesc și care urmăreau să asigure protejaților, la întoarcerea lor în țară, poziții de putere în stat și societate, pentru un soi de primat public și academic. Adesea, chiar de la plecare, studiosul este membru activ dintr-o tabără căreia era dator să-i rămână fidel. În general această cutumă de bun simț era respectată și un întreg cortegiu de nume sonore vine să întărească afirmația; pe de altă parte, nu au lipsit defecțiunile, în care protejații încep să se distanțeze de „patronii” lor chiar în perioada studiilor sau curând după aceea, adoptând poziții opuse în diverse chestiuni științifice sau de politică culturală, ca în cazul fraților A. D. Xenopol și N. Xenopol, ce s-au îndepărtat treptat de Titu Maiorescu și de Junimea.

Legea Instrucțiunii Publice din 1864⁷⁷ prevedea imperativ, încă de la începutul secțiunii dedicate (articolele 330-342), că asemenea burse „sub niciun cuvânt” nu vor mai fi acordate decât „în interesul instrucțiunii publice

examenul scris și oral. La bursele pentru litere candidații urmau să susțină șase probe: o traducere din autorii latini în limba română, apoi din cei eleni parțial în română și parțial în latină (sic!), o retroversiune dintr-o lucrare de istorie românească în latină, un set de trei compuneri în limba română pe subiecte de istoria patriei, istorie universală, și filosofie și, în fine, o compunere asupra istoriei literaturilor elenă și latină (*Monitorul Oficial* din 3/15 august 1864, p. 765-766).

⁷⁵ Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, volum V, 10/22 iulie 1864-7-19 noiembrie 1867, ediție de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Minerva, 1984, p. 75.

⁷⁶ ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 262.

⁷⁷ *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament, 1864-1901*, adunată și publicată sub îngrijirea d-lor C. Lascăr și I. Bibiri, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 9-34. O interpretare a noii legislații vezi, la Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la problema legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963. Autorul nu comentează însă chestiunea stipendiilor în străinătate.

naționale”. În același scop, două treimi din burse erau direcționate spre specializările de la Litere și Științe și doar o treime rămâneau disponibile pentru Drept, Medicină sau Teologie.

Acordarea bursei se condiționa și aici de calitatea de român „fără mijloace proprii” și de trecerea unui concurs care trebuia programat de autorități cu trei luni înainte de data desfășurării; o comisie de cinci membri, în frunte cu rectorul Universității (în cazul concursurilor ținute la Iași), desemna apoi câștigătorii. Consiliul Permanent de Instrucțiune avea un cuvânt greu de spus atât în pregătirea concursului și în alegerea destinației.

Înainte de părăsirea țării, stipendiștii erau obligați, conform articolului 335 (din Legea Instrucțiunii de la 1864), să semneze o declarație prin care își luau angajamentul funcționării ca angajați ai statului în specialitatea obținută, un timp dublu decât anii de studii⁷⁸, obligație care se regăsea într-o formă asemănătoare și în legislația anterioară (*Legea Stipendiilor* din 1861 și, mai înainte, *Așezământul* din 1851⁷⁹), unde bursierii se legau să studieze în localitatea și în ramura desemnată, să respecte regulamentul cadru și să trimită periodic rapoarte cu privire la „moralitatea” lor și la progresul studiilor⁸⁰.

---

⁷⁸ S-a păstrat, între altele, angajamentul luat sub semnătură, de Dragomir Demetrescu, viitor profesor la București (ANIC București, fond MCIP, dosar 191/1874, fila 57).

⁷⁹ Dar obligația firească a stipendistului de a se întoarce în țară pentru a-și pune noile competențe în slujba binelui public este prezentă chiar și înainte de *Așezământ*. Prima declarație în acest sens, cunoscută de noi, este dată la 26 mai 1834 de șase dintre elevii Gimnaziei Vasiliene (Th. Stamate, Anton Velini, Anastasie Fătu, Al. Costinescu, Costache Zefirescu, Leon Filipescu), selectați și trimiși, la inițiativa lui Gh. Asachi, la studii în Austria (separat a plecat și Dimitrie Popovici la Luneville, în Franța); dealfel ei sunt și primii bursieri ai statului moldovean „la școli din Europa”. Vezi textul declarației la V. A. Urechia, *Istoria școalelor. De la 1800-1864*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 268-269. Pentru acest episod, pe care îl vom prezenta într-un studiu separat, vezi și A.D. Xenopol, „Memoriu asupra învățământului”, p. 138, în A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885 și V. Popovici, „Învățământul în limba națională până la anul 1860”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860-1960*, vol. I, p. 49. Mai aproape de perioada analizată aici, N. Ionescu era acceptat în 1850 ca stipendist la Paris în domeniul literaturii (alături de Panait Donici, pentru „matematici teoretice și practice”) cu obligația de a trimite semestrial certificate cu privire la situația sa școlară și de a reveni în patrie la finalul studiilor pentru a preda în specialitatea sa la Academia Mihăileană (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 183/1850, mai ales f. 8). Același îi scria de la Paris lui G. Sion în aprilie 1852, că în una din hârtiile primite de la Departamentul îl anunța că acceptarea ajutorului „il leagă” să se întoarcă pentru „a fi întrebuințat” de stat. Altminteri, viitorul profesor și om politic ieșean vedea onorarea acestei obligații ca un act de normalitate, mai ales din partea unuia care „din cea mai fragedă vârstă tot din biata casa școalelor am cunoscut ajutor și îndemănare” (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 106-108).

⁸⁰ D. Berlescu, *op. cit.*, p. 217. Într-adevăr, în deceniul șase bursierilor li se comunica oficial ansamblul obligațiilor și depuneau la serviciul competent acea declarație pe propria răspundere în

Probabil că nu întotdeauna dovezile privind evoluția studiilor ajungeau la Minister, motiv pentru care autoritățile întâresc aceste obligații. După cum plastic se nota într-un act oficial din toamna anului 1861, „dacă acești domni nu au milă de timpul lor, guvernul nu poate să nu aibă milă de banii fiscului”⁸¹. Peste ani, în mai 1868, Consiliul Permanent avertiza că „statul cheltuiește pe tot anul o sumă însemnată de bani în stipendii și subvențiuni la studenții care își fac studiile în străinătate” și, drept urmare cere a fi recompensat „prin diligență și succes”, iar studenții să comunice la finele anului școlar „certificate în regulă despre studiile ce fac împreună cu notele meritate”; în caz contrar, stipendiul le era retras⁸².

Efective implicate și destinațiile principale de studii

Efective

Oriunde am încadra metodologic prezentul studiu, spre reconstituiri calitative sau cantitative, numărul bursierilor români în străinătate din perioada de referință este o chestiune esențială pentru a putea judeca dimensiunea fenomenului, rolul acestor studii, percepția generală etc. O problemă pe cât de importantă, pe atât de delicată, pentru că bazinul stipendiștilor se modifică, mai ales în deceniul șapte, de la trimestru la trimestru, la rigoare chiar de la lună la lună.

În aceste condiții, cel puțin la ora actuală, efectivele tinerilor din Principate cuprinși în fenomenul larg al migrației academice sunt greu, dacă nu imposibil, de stabilit. Au existat de-a lungul timpului diverse estimări, dar realizate pe centre de studii sau pe țări și în anumite intervale cronologice. Nu dorim să insistăm asupra chestunii în studiul de față, dar putem încerca recuperări statistice (și pe alocuri nominale, acolo unde numerele sunt mai mici) ale stipendiștilor români, cu deosebire a moldovenilor aflați la învățătură în străinătate în deceniile șase și șapte.

Pentru anul 1850, V. A. Urechia menționează câțiva bursieri moldoveni în străinătate: Gh. Panaiteanu la München („de foarte mulți ani”), Gh. Apostoleanu la Berlin (drept și cameralia)⁸³, D. Scheleti la Postdam (nespecificat), T. Veisa

---

care se angajau să respecte toate prevederile în cauză. Vezi comunicarea și declarațiile tinerilor moldoveni care obținuseră burse către Paris în 1855: Melidon, Culianu, Mârzescu (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855).

⁸¹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 71/1859, f. 79.

⁸² ANIC București, fond MCIP, dosar 125/1868, f. 7.

⁸³ Apostoleanu va ocupa la scurtă vreme de la întoarcerea în țară catedra de drept penal și

(matematici și științe naturale), G. Eraclid din Roman (drept), Botezatul în Rusia (nespecificat), Ion Alinescu la Viena (medicină), iar Panait Donici (matematici)⁸⁴ și N. Ionescu (literatură) la Paris. Domnitorul Grigore Alexandru Ghica ar fi intervenit pentru a i se acorda fiului postelnicului Boteanu un ajutor spre a studia patru ani la Petersburg, în dauna prelungirii burselor lui Donici și Ionescu, cărora li s-a redus perioada la doi ani; ultimul era de altfel somat în aprilie 1852 să se întoarcă în țară, unde va ajunge profesor de istorie la Academia Mihăileană⁸⁵. Tot el găsea insuficient plutonul de studioși (din care însuși făcea parte) și îi transmitea nemulțumirea prietenului său G. Sion, pe care, în virtutea „începutului unei noi ere de regenerare”, îl ruga de la Paris, înainte de întoarcerea la Iași (iulie 1852), să-i mobilizeze pe tinerii de la putere și să intervină pentru suplimentarea locurilor⁸⁶.

Informația lui Urechia se regăsește, într-o formă mai coerentă și mai detaliată în textul lui Constantin I. Andreescu – impresionant de bine documentat – asupra trecutului Liceului Național din Iași. El preciza că primii cinci erau prezenți ca stipendiști și în bugetul pe anul 1849-1850, restul adăugându-li-se până la 23 octombrie 1850, data referatului întocmit de inspectorul școlilor către departament⁸⁷; cu precizarea că studentul Botezatul, amintit de Urechia, este înlocuit cu fiul postelnicului Boteanu, în tabloul creionat de Andreescu. Acesta din urmă își continuă lista până în 1856: la 1851 erau trimiși Titus Guriță și Nicolae Scheleti (fratele lui D. Scheleti) la Postdam „la școala cadeților crăiești”, N. Filipescu la München pentru Medicină, Alexandru Tiriachiu în Prusia pentru studierea sistemului instrucțiunii publice de acolo, Gh. Popovici la Liov pentru Teologie, iar la 1855 o nouă serie de bursieri pleca către Paris (Gh. Mârzescu, Gr. Melidon și N. Culianu, apoi pe Al. Peiu, I. Săcară, C. Vasiliu) și către Viena (Stamate, Afindolea și Al. Dunca)⁸⁸.

procedură penală de la clasele superioare ale Academiei Mihăilene, lăsată vacantă odată cu mutarea la București a lui Al. Papiu Ilarian în 1858 (Cf. *Anuarul Universității 1895-1896*, p. 13).

⁸⁴ Om politic și militar, ministru în guvernul Moldovei și apoi al României, organizatorul trupelor de geniu.

⁸⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 34. La p. 10 aducea informația că G. Eraclid, aflat inițial sub supravegherea lui Malgouverné, studiasse la Paris din 1849 în 1857, iar bursa lui Alinescu era de fapt un mic ajutor bănesc de 70 de galbeni anual pentru continuarea studiilor la Viena.

⁸⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 113.

⁸⁷ Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 148. Documentul cu pricina se află azi, evident cu o altă cotă decât la 1935, la SJAN Iași, fondul MCIP Moldova, dosar 183/1850, f.1.

⁸⁸ Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 148-149. Să nu uităm că ne aflăm în plină perioadă de tranziție în care numele suferă adesea modificări. De exemplu, numele grecești Afendulis și Dongas devin în pana funcționarilor Afendulea și Dunca sau chiar Duca, ceea ce poate crea confuzii, mai ales în ultimul caz (Vezi, spre exemplu, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 15/1855-1860, *passim*).

În 1856 alți trei tineri erau trimiși la Atena, spre a studia în universitatea de acolo literatura și filosofia (ierodiamonul Clement, Gh. Erbiceanu și Filaret Dimitriu)⁸⁹, astfel că un an mai târziu, în 1857, *Gazeta de Moldavia* (continuatoarea, după 1850, a foii *Albina românească* a lui Gh. Asachi) relatează că un număr de 23 de tineri studiază pe cheltuiala statului în Austria, Franța, Prusia, Rusia și Grecia⁹⁰.

Odată cu 1859, ritmul trimiterii de tineri peste hotare devine mai alert; șapte noi bursieri (C. Bossie, I. Ciurea, C. Codrescu, Al. Odescu, G. Cernătescu, P. Poni, Gr. Cobălcescu) plecau spre Paris. Urmând îndeaproape politica externă configurată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, bugetul școlilor din Moldova pentru anul 1860 adoptat de Adunare prevedea înmulțirea considerabilă, până la cifra de 25, a bursierilor trimiși la Paris, puși cu toții sub supravegherea profesorului Royer Collard⁹¹.

Potrivit lui V. Grozav, în anul unificării administrative (1862), bursierii români în străinătate treceau de 40⁹². Cifra ni se pare însă nerealistă, deoarece numai stipendiștii moldoveni erau în iulie 1862 în număr de 31, iar guvernul muntean trimitea de regulă la studii cel puțin același număr de tineri⁹³. De altfel

⁸⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 1.

⁹⁰ Cf. Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 47.

⁹¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 229. În anul 1860 era trecută la capitolul IX, „Stipendii și premii”, suma de 260.500 lei, reprezentând „stipendiarea la Paris a 25 bursieri a câte 260 # pe an”. Vezi și Idem, *Didactica*, p. 116.

⁹² Cf. V. Grozav, *op. cit.*, p. 116. Tot aici aflăm informația că, din poziția sa de Președinte al Consiliului de Miniștri, pentru a oferi lămuriri domnitorului, N. Kretzulescu îi solicitase la 1862 colegului de la Instrucțiune o „listă arătătoare” a acestor bursieri, cu specificarea numelui, specializării, sumei plătite pentru fiecare și a datei de final (dacă era fixată) a subvenției.

⁹³ Avem două seturi de date statistice pentru anul 1862, o listă în V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, III, p. 263 („Listă de subvențiunile elevilor din Moldova, trimiși în străinătate pe trimestrul lui iulie 1862”) unde apar numele, cuantumul subvenției și adresa fiecărui studios, și alta ceva mai dezvoltată, la Georgie Radu Melidon, *Relațiune statistică*, pp. 48-51 („Lista stipendiilor de la școlile din străinătate”), unde nu apare valoarea bursei, în schimb se precizează specializarea, data și modul obținerii stipendiului. Prima listă conține 31 de nume, iar cea de-a doua 32, căci era inclus și Gr. Cobălcescu, cel care în vara lui 1862 se afla deja acasă. Ambele conțin însă mici erori care trag un semn de alarmă în privința folosirii lor fără verificările de rigoare. Pe unele am avut răgazul să le lămurim; de exemplu, Melidon amintește de două ori numele Gr. Bosie, întâi la Paris (din 1859), pentru Drept, respectiv la München (din 1861) pentru studii politehnice. În schimb V. A. Urechia îl ortografiază pe cel din urmă, aflat la München, „Gr. Roșie”. Noi am întâlnit aiurea în documentele epocii atât numele de Roșie (dar poate era vorba de greșeala unui funcționar) cât și referiri la stipendiile acordate „fraților Bossie”. Adevărul este că în capitala franceză se afla un Constantin Bossie, pentru studiul științelor juridice (din grupul de șapte selectați în 1859 pentru Paris) și este vorba, cu siguranță, de primul „Gr. Bosie” din statistica lui Melidon (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 128). În favoarea lui intervenea propria-i mamă, „văduva

și A. D. Xenopol nota în sinteza dedicată domnitorului Cuza, că în 1862 proporția de moldoveni/munteni era de 31 la 51⁹⁴. Cum era de așteptat, din acel moment este mult mai dificil de distins între bursierii proveniți de la nord sau de la sud de Milcov.

În studiile de specialitate au circulat și alte date statistice pentru această perioadă, preluate din *Anuarul General al Instrucțiunii Publice pe anul 1864-1865* (o altă lăudabilă inițiativă de publicistică școlastică a lui V. A. Urechia, dar la fel de efemeră cum va fi și *Buletinul Instrucțiunii Publice*). Astfel, în anii 1862-1864 ar fi obținut stipendii 44 de tineri români: 38 la Paris, doi la Atena și Leipzig, doi la Berlin și Roma, unul la München și unul la Viena⁹⁵; în 1864/1865, 28 de noi studioși luau calea străinătății, pornind spre centre ca Paris (nu mai puțin de 16), Liège, Bonn, alții spre Grecia, Italia sau Spania⁹⁶, așa că numărul stipendiștilor la studii superioare ajunsese la 55, iar al tinerilor aflați la studii secundare, la 17⁹⁷.

Dăm mai jos un tabel cu stipendiștii statului (până la 1862 doar pentru moldoveni, iar după această dată pentru români) aflați la studii de specialitate în străinătate la diferite date, relevant pentru fluctuațiile acestor efective și pentru evoluția studiilor pariziene:

căminăreasă Bossie” în noiembrie 1860 (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 128); după readmiterea sa în rândul bursierilor statului, acest studios își declara recunoștința „pentru eternitate” și mulțumea pentru „binele făcut mie și la toată familia mea” (ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 69, scrisoarea din 12 ianuarie 1865). Gr. Bossie era fratele celui amintit și studia în Germania (vezi, ANIC București, fond MCIP, dosar 228/1865, f. 72, care conține lista bursierilor). La fel, Alexandru Șendrea (student la Berlin) din lista lui Melidon este înlocuit de V. A. Urechia cu fratele respectivului, Șt. Șendrea (student la Paris); la fel, V. Agapie menționat de V. A. Urechia se transformă în A. Agapie la Melidon, care îl confundă și pe Panait Donici, colegul de studii al lui N. Ionescu la Paris din deceniul anterior, cu V. (Basile) Donici.

⁹⁴ Cf. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă 1859-1866*, partea a II-a, București, Editura Cartea Românească, p. 97. Tot el oferea și cifra de 500 de studenți români la Paris (dar amintind și cifra de 300, vehiculată de jurnalul *Le Siècle*). Și Dan Berindei, în a sa *Les Roumains en Europe au XIXe siècle*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 198, nota că potrivit *Gazetei de Transilvania*, în Franța se aflau la 1863 nu mai puțin de 300 de tineri la studii superioare (inclusiv la școli militare) și alți 400 la studii medii.

⁹⁵ Dintre aceștia, 14 urmau studii liceale, iar restul universitare (medicină, drept, inginerie, științe) sau școli de arte (muzică, arte plastice, etc.) (Cf. Lucian Nastasă, *Itinerarii*, p. 124). În 1864 erau prevăzuți în bugetul unificat 650.000 lei „pentru trimiterea la Paris și pe aiurea a stipendiștilor” (Cf. V. A. Urechia, *Didactica*, p. 286).

⁹⁶ Cf. Elena Siupiur, „Viața intelectuală la români în secolul XIX”, în *Cartea interferențelor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 239.

⁹⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 197.

1850 9 bursieri moldoveni	Iulie 1862 31 bursieri moldoveni	Ianuarie 1865 ⁹⁸ 70 bursieri români	Octombrie 1865 ⁹⁹ 45 bursieri români
Paris: 4 Viena: 1 Postdam: 1 Munchen: 1 Berlin: 1 Rusia: 1	Paris: 15 Metz: 4 Torino: 4 Munchen: 1 Berlin: 1 Halle: 1 Aschaffen-burg: 2 Bonn: 1 Carlsruhe: 1	Paris: 51 Liège: 5 Viena: 1 Torino: 3 Germania: 6 Madrid: 2 Atena: 2	Paris: 34 Liège: 3 Germania: 5 Madrid: 1 Atena: 2
Aprilie 1866 ¹⁰⁰ 49 bursieri români	Iulie 1867 ¹⁰¹ 26 bursieri români	Octombrie 1867 ¹⁰² 33 bursieri români	Aprilie 1868 ¹⁰³ 22 bursieri români
Paris: 38 Liège: 4 Germania: 5 Madrid: 1 Atena: 1	Paris: 21 Liège: 2 Germania: 1 (Berlin) Madrid: 1 Torino: 1 Atena: 1	Paris: 25 Germania: 2 (Berlin și Bonn) Madrid: 1 Torino: 1 Atena: 1 Viena: 3 (studenți bucovineni)	Paris: 18 Viena: 4 (din care 3 erau bucovineni)

Specializările sunt și ele relevante pentru prioritățile statului la un moment dat. Luând drept sursă lista întocmită de Georgie Melidon la 1862, constatăm că din cei 32 de bursieri, excluzând pe frații Donici, trimiși la Paris fără o destinație clară, dreptul avea întâietatea (7), urmat de medicină (5) și de științele militare (4); veneau apoi științe naturale (3), matematicile (2), studiile politehnice (2), cele forestiere (2), literale (2), pictura și arhitectura (2), studiul minelor (1)¹⁰⁴.

⁹⁸ ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 63 și 88. Cu mențiunea că nu sunt trecuți decât 68 iar noi i-am adăugat pe cei doi de la Atena. Probabil că ar fi trebuit să trecem 71, căci C. Bossie de la Paris este tăiat, deși el va primi în continuare stipendiul.

⁹⁹ ANIC București, fond MCIP, dosar 228/1865, f. 72.

¹⁰⁰ ANIC București, fond MCIP, dosar 85/1866, f. 53.

¹⁰¹ ANIC București, fond MCIP, dosar 253/1867, f. 68.

¹⁰² ANIC București, fond MCIP, dosar 253/1867, f. 112.

¹⁰³ ANIC București, fond MCIP, dosar, 124/1868, f. 72.

¹⁰⁴ Georgie Radu Melidon, *op. cit.*, p. 48-51. Lista este utilizată și în D. Berlescu, *op. cit.*, p. 217-218, unde se face o statistică pe specialități. Noi am preferat însă o altă împărțire decât D. Berlescu, fără ca vreuna din opțiuni să fie eronată. Este vorba în principal de cazul lui N. Culianu, care apare la Melidon ca plecat pentru studiul științelor naturale, „cu aplicațiune la astronomie”, iar la D. Berlescu este trecut cu specializarea matematici, probabil pentru că își luase deja titlul de

Cei mai mulți dintre stipendiști erau destinați unei cariere în sistemul instrucțiunii publice, inclusiv cei din domenii precum medicina. De altfel, între ei se aflau și câțiva dintre profesorii de mai târziu ai Universității ieșene. Pentru științele naturale plecaseră la Paris N. Culianu, Petru Poni, Grigore Cobălcescu (primul în 1855, ceilalți doi în 1859). Dreptul era urmat de Iacob Negruzzi (Berlin, 1859-1863)¹⁰⁵, George Alexandrescu (la Torino, din 1860) și Al. Șendrea (la Berlin, din 1861), Ioan Ciurea (viitor profesor de medicină legală la Facultatea de Drept începând cu 1865) făcea Medicina la Paris iar George Roșiu (viitor dascăl la Științe) urma Arhitectura la Torino.

Se poate încerca și o ordonare pe centre universitare și specialități urmate, dar concluziile sunt puțin relevante pe perioade mici de timp, cum e cazul nostru. Potrivit așteptărilor, Parisul primează ca direcție pentru studii în mai toate domeniile și deține chiar monopolul pentru științele exacte și studiile tehnice. În Italia se merge mai ales pentru drept, medicină și arte, iar în Germania, pentru studii juridice și filosofice.

Destinațiile tradiționale franco-germane

În perioada regulamentară studioșii din Principate, cu sau fără stipendii, se îndreptau în număr relativ mic spre centrele luminate din Austria, Germania și Franța. Și atunci Parisul era considerat *Orașul Luminilor*, centrul intelectual și monden al lumii civilizate, însă considerente de ordin ideologic și măsurile profilactice antirevoluționare temperau atracția junilor români. Lucrurile se schimbă prin politica liberală a domnitorului moldovean Grigore Al. Ghica și prin noile priorități de politică externă a Principatelor Unite impuse de Alexandru Ioan Cuza, astfel că în deceniile șase-șapte regăsim în Franța marea majoritate a bursierilor români; la mare distanță veneau universitățile și școlile speciale din Germania, Belgia sau Italia.

Față de toate celelalte variante de studii, Parisul exercita o gravitație fără echivalent în epoca modernă, pentru întreaga elită europeană; cu atât mai intens acționa acest magnetism pentru zonele de margine, aflate într-un proces de (re)descoperire a propriei identități și în căutarea unor modele, cum era cazul Principatelor.

---

licențiat în matematici; la momentul întocmirii listei de către Melidon, urma de altfel o specializare în astronomie la Observatorul Imperial din Paris.

¹⁰⁵ Costache Negruzzi își trimisese fiii, pe Leon și Iacob (de 13, respectiv 11 ani), sub îndrumarea preceptorului K. Fieweger, la studii secundare la Berlin în 1853. Cel din urmă s-a înscris în 1859 la Drept, trecându-și doctoratul la 1863.

Mulți s-au întrebat, precum Pierre Moulinier, ce anume îi atrăgea pe studiosii din toată Europa în Paris: calitatea vieții universitare, valoarea diplomelor, deschiderea arătată studenților străini?¹⁰⁶. Dacă asupra primului punct lucrurile trebuiesc nuanțate, celelalte două se pot accepta fără rezerve. Valoarea diplomelor pariziene era, fără îndoială, cea mai ridicată pe o piață intelectuală într-o continuă expansiune și mai cu seamă în Estul și Sud-Estul Europei; apoi, cu excepția Medicinii, unde presiunea corpului lucrativ determina o politică strictă față de străini, mediul general era unul liberal, fapt în măsură a încuraja prezența valurilor de studenți de peste hotare. Totodată, „turismul cultural” sau „studiile de agrement” pot fi considerate și ele surse constante de studiosi, atât din francofilie, cât și din mimetism sau din dorința de participare la mirajul occidental¹⁰⁷.

Capitala franceză reprezenta locul ideal în care tinerii români puteau descoperi viața publică modernă în toate componentele sale, sociabilitățile specifice, spectacolul străzii și al saloanelor, evenimentul și presa, dar mai presus de toate, libertățile, așa cum numai *Orașul Luminii* le putea oferi¹⁰⁸. La fel de adevărat este că Parisul adăpostea cea mai numeroasă colonie românească din Europa (elevi, studenți, aristocrați etc.), ceea ce reproducea parțial sociabilități din țară și, în ciuda dimensiunii orașului, făcea înstrăinarea mai ușor de suportat¹⁰⁹.

Universitățile germane prezentau importante avantaje, de la apropierea geografică de Principate, la birocrăția redusă, la costurile mai mici și, nu în ultimul rând, la obținerea mai facilă a diplomelor. Interesul autorităților ar fi

¹⁰⁶ Pierre Moulinier, „Quand le Quartier latin accueillait la jeunesse étudiante du monde (1814-1914)”, comunicare la Rencontres Jeunes & Sociétés en Europe et autour de la Méditerranée, Marseille, 24-25 octombrie 2005 (<http://www.jeunes-et-societes.com/public/archives/2005/MOULINIER.pdf>, consultare la 10.06.2012).

¹⁰⁷ Idem, *Les étudiants étrangers à Paris au XIXe siècle*, ORGANON, 35:2006, p. 129-142. Cercetătorul francez aprecia că cele mai frecventate facultăți erau Medicina și Dreptul, cu prezențe străine care variau, conform opiniei preluate din J.-Cl. Caron, *Généralités romantiques: Les étudiants de Paris et le quartier latin (1814-1851)*, Paris, Armand Colin, 1991, de la 8-12% (Medicină) și 6% (Drept), înainte de 1850, la 10%, respectiv 4% în timpul lui Napoleon III.

¹⁰⁸ Cf. Florea Ioncioaia, „Tineri români și greci la studii în Franța (în deceniul III al secolului trecut)”, în *Istoria ca lectură a lumii*, Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p. 525. Vezi și Ralph Schor, „Le Paris des libérés”, în *Le Paris des étrangers: depuis un siècle*, sous la direction de André Kaspi et Antoine Mares, Paris, Imprimerie Nationale, 1989, p. 14-33, unde autorul analizează atât libertățile (a moravurilor, intelectuală, politică, economică etc.) cât și limitele acestora, e drept, referindu-se în principal la perioada interbelică.

¹⁰⁹ Vezi, N. Iorga, „Colonia românească din Paris după condicele bisericii ei”, în *Revista istorică*, 11, 1925, nr. 1-3, p. 7-9. Textul, în ciuda faptului că este greu inteligibil și dezordonat, oferă o idee generală despre românii prezenți la Paris în epoca de care ne ocupăm.

trebuie, așadar, să dicteze trimiterea tinerilor prioritar în această zonă. Dacă nu s-a întâmplat aceasta, faptul nu ține doar de considerentele de politică externă, care au avut, fără îndoială, un rol uriaș. Se știe că în registrul științelor matematice, fizice, naturale etc., universitățile germane, mai mici și cu resurse limitate, nu puteau concura Parisul. De altfel, Germania va face progrese uimitoare în această privință începând cu ultimele decenii ale secolului XIX. Să nu uităm apoi că spre Paris mergeau tradițional membrii elitei în călătorii de cunoaștere sau loissir, așa că tinerii de familie, mai ales cei din Muntenia, pun presiune pe factorii decidenți și impun Franța drept principală destinație de studii; lucrul părea chiar convenabil prin aceea că se putea numi un corespondent al guvernului care să-i supravezeze pe bursieri.

Referindu-se la dimensiunea continentală a fenomenului deplasărilor studențești, Pierre Moulinier nota că înainte de 1850 recrutarea studenților Universității din Paris (mai cu seamă la Medicină și la Drept) fusese una „europeană”, mai exact din țările limitrofe Hexagonului. Dacă în vremea celui de-al doilea Imperiu, Parisul pierde din atractivitate în zonele dezvoltate, câștigă noi valuri de simpatie în zonele estice, Rusia, România, sau Turcia. Atunci se deplasează spre facultățile „profesionale” (Medicină, Drept, Științe) efective tot mai numeroase de studenți din „Europa săracă”, atrași de ideea obținerii unei diplome de mare valoare în țara lor, în vreme ce Literele își recrutează studenții din „vechile națiuni intelectuale”¹¹⁰.

Fără a veni în contradicție cu mențiunea cercetătorului francez, trebuie să spunem că Parisul fusese și înainte preferat, atât de junii munteni¹¹¹, cât și de moldoveni, dar și de înșiși diriguitorii sistemului de educație¹¹². La fel de adevărat este că, după Unire, orientarea studenților prioritar spre capitala franceză, urmând linia politicii externe, devine perceptibilă chiar pentru opinia

¹¹⁰ Cf. Pierre Moulinier, „Quand le Quartier latin accueillait la jeunesse étudiante du monde (1814-1914)”.

¹¹¹ Vezi, de exemplu, bursierii munteni trimiși la studii în 1856, în V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, III, p. 210-211. Vezi și Maria Stan, „Tineri bucureșteni la studii în străinătate în secolul al XIX-lea”, în *București*, IX, 1972, p. 173-180. Studiul reprezintă mai mult o înșiruire de date privitoare la studii, plus nelipsitul bagaj ideologic al perioadei, dar este util pentru informația primară, de arhivă. Din multitudinea de cazuri prezentate, rezultă clar că și autoritățile de la București preferau să-i trimită pe tineri pentru învățătură la Paris și înainte de 1859.

¹¹² Un contemporan constata că Parisul devenise după 1835 „centrul spre care se îndreptau toți copiii, junii și bărbații însetați de lumină și civilizațiune, care apoi ca albine, pline de suc mirositor al florilor din câmpii culți ai Occidentului cultivat (sic!) se întorceau în țara lor stârpită de invaziuni și fanarioți și reaprindeau între frații lor scânteia stinsă și rece a civilizațiunii care odinioară luminase și aceste tărâmurii cu multă culoare” (G. Missail, „Școlile și învățătura la românii din Moldova în vremea lui Mihail Sturza Vodă 1834-1848”, în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 279).

publică din epocă sau de mai târziu¹¹³. La 1862, arhimandritul Arhierescu, preotul bisericii române din *Orașul luminilor*, remarca mulțimea de tineri moldo-valahi „în cele mai multe colegii și pensionate din Paris și mai ales la colegiul Luis-Le-Grand”¹¹⁴. În fond, nimic mai firesc pentru o cultură încă subordonată, fascinată de miracolul francez, în care călătoriile de studii erau favorizate de ceea ce un cercetător numea „multiple contacte preliminare”¹¹⁵, mai exact lecturi, schimburi epistolare, prezența guvernanelor sau a profesorilor francezi, studiul limbii franceze (aproape generalizat în școlile publice și private, devansând studiul limbii germane și, evident, a celei italiene), dar mai ales înființarea pensioanelor franceze de la Iași și București, care ajunseseră a deține un rol esențial în educația elitelor locale¹¹⁶.

De altfel această „hemoragie” de tineri către Paris, văduvind sistemul de instrucție autohton de largi și stabile efective de populație școlară, primise critici aspre deopotrivă în țară și în străinătate. La București, bunăoară, ziarul *Românul* din 16 noiembrie 1862 susținea că „trebuie copiii să învețe școalele secundare din țară”¹¹⁷, iar în Franța, Ch. Vogel amenda la 1860, într-un studiu despre „noul stat românesc”, obiceiul familiilor cu stare de a-și crește copiii cu guvernante din Franța, Germania sau Elveția „pentru a-i trimite în străinătate și mai ales la Paris”¹¹⁸.

---

¹¹³ Fără a fi un exeget în studiul peregrinărilor academice, Veniamin Pocitan Ploșteanu nota în a sa *Biserica ortodoxă română din Paris*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1941, p. 29, că după Unirea Principatelor tinerimea română „năvălește într-un număr și mai mare în Franța pentru perfecționarea studiilor”.

¹¹⁴ Cf. G. Missail, *op. cit.*, p. 280. Este ceea ce constata, peste ani, alt autor, care nota că „de aceea, ca o recunoștință față de Napoleon III, care ne sprijinise cererile, boierii munteni și moldoveni și în genere românii cu dare de mână începuseră să-și trimeată în mod regulat începând de la 1859 copiii pentru a-și termina studiile secundare la liceele din Paris, în special la Liceul imperial Louis-Le-Grand” (Cf. Mateiu M. Fotino, „Elevi români premiați la liceele din Paris”, în *Omagiu lui Constantin Kirilăscu*, București, Cartea Românească, 1937, p. 536). Fotino face o trecere în revistă a premiilor acordate elevilor români între 1859 și 1882, consultând exclusiv Anuarul distribuțiilor premiilor Liceului Louis-Le-Grand.

¹¹⁵ Florea Ioncioaia, *Tineri români și greci*, p. 525.

¹¹⁶ N. Iorga descria fenomenul în termenii unei încercări de desnaționalizare, arătând că pensionatele franceze din Principate periclita, mai ales în prima jumătate a secolului XIX „învățământul național înjghebat cu atâta greutate” (Cf. N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 120). Despre avansul limbii franceze și învățământul în limba franceză din capitala Moldovei, vezi, Olivier Dumas, Felicia Dumas, „Enseignement du Français et pensions Françaises à Iasi au XIXe siècle”, în Al. Zub, D. Ivănescu, *Franța model politic și cultural*, Iași, Junimea, 2003, p. 117-127.

¹¹⁷ Cf. A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 97.

¹¹⁸ N. Iorga, „Legături cu Franța în epoca unirii”, în *Revista istorică*, an XXI, 1935, nr. 4-6, p. 89-93.

Evident că fenomenul de *translatio studii* către Paris nu s-a redus cantitativ, ci dimpotrivă. Față de cei 300-500 de studenți români aproximați în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, Mihail Obedenaru considera că în deceniul opt s-ar afla aproximativ 800 de români „dans les facultés, les lycées et les écoles spéciales de France”, cifră care, deși nu ne pare realistă, nu o putem controla din alte statistici¹¹⁹.

Se știe că domnitorul Alexandru Ioan Cuza avusese la un moment intenția canalizării spre Paris a efectivelor de tineri dornici de învățatură prin crearea în capitala franceză a unui stabiliment special („institut național”) pentru tinerii români, care ar fi permis un control mai riguros asupra moralității și a frecvenței studiilor, după modelul altor asemenea lăcașuri din străinătate. La 20 august 1862, el îi adresa lui N. Kretzulescu, Președinte al Consiliului de Miniștri, o „epistolă” în care își expunea strategia pentru eficientizarea cheltuielilor asumate cu bursierii din străinătate, propunând construirea unui Colegiu român, așezământ „în care s-ar uni toți bursierii statului”, dar care ar putea fi util și celorlalți studioși români¹²⁰. Locul cel mai nimerit pentru noua instituție era, în viziunea domnitorului, Parisul. O alegere perfect explicabilă, nu doar prin rolul determinant jucat de *Orașul luminilor* în modernitatea românească, sau de numărul studioșilor români la Paris, ci chiar prin orientarea profranceză în politica externă și raporturile privilegiate cu Napoleon al III-lea, căruia Cuza i-a solicitat constant sprijin logistic pentru proiectele sale de reformă. În vederea materializării viziunii sale, ceruse Agenției de la Paris culegerea de informații asupra celorlalte „așezăminte străine ce se află în Franția în asemenea condițiuni”, iar guvernului să facă un sacrificiu material „momentaneu” în condițiile în care suma stipendiilor de stat ar permite întreținerea edificiului¹²¹.

Într-o perioadă de reforme accelerate și de acute dificultăți financiare, proiectul asumat de domnitor nu s-a putut materializa, fiind mereu amânat în

---

¹¹⁹ Mihail G. Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes*, Paris, Leroux, 1876 p. 388, *apud* Dan Berindei, *Les Roumains en Europe au XIXe siècle*, p. 199-200. Autorul vorbea și despre elitele românești formate în Franța (licențiați în drept, în litere și științe, doctori în drept și doctori în medicină, ingineri, ofițeri) apropiate prin capacități, caractere, moravuri, de elitele franceze.

¹²⁰ Acest „centru național” trebuia să ofere părinților toate garanțiile „în privința administrației, învățaturii și moralei” copiilor aflați la studii și mereu în pericol de a fi „prea mult liberi”. Mai mult, prin dorita includere a Capelei române de la Paris în Colegiu, dincolo de economia bugetară, statul se putea asigura că studioșii nu își uită „datoriile religioase și datoriile către patrie”. Inițiatorul proiectului aducea și argumentul formării necesarului de cadre specializate (mai ales cunoscători de „limbi orientale”) pe fondul amplificării contactelor cu străinătatea și a dezvoltării treptate a aparatului indispensabil coordonării și aplicării politicii externe.

¹²¹ *Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite*, nr. 183, 20 august 1862.

favoarea altor priorități stringente. Ideea a fost reluată, într-un fel, peste decenii de N. Iorga, care a reușit să convingă autoritățile române să construiască, după Primul Război Mondial, Școala de la Fontenay-aux-Roses, de lângă Paris, menită a adăposti anual câțiva titați români pentru specializare în diverse domenii¹²².

Chestiunea tentativei din epoca Unirii ar merita investigată cu mai multă atenție. Conform datelor noastre, primul autor care a scris în cunoștință de cauză despre proiectul din 1862 este A. D. Xenopol. După ce constata dimensiunea fenomenului deplasărilor la studii („mare era îmbulzeala tinerilor în școlile străine”), el se referea și la inițiativa de creare la Paris a unui „colegiu românesc pentru privegherea bursierilor” sau a unui consulat românesc care să aibă în atribuții controlul tinerilor „care nu se prea vedeau pe la școală”¹²³.

Foarte probabil „Arhiva Cuza” conține date suplimentare, îndeosebi corespondența domnitorului cu frații Vasile și Ioan Alecsandri, ambii cu rol major în politica externă a statului român din acea vreme, detalii care ar trebui cercetate. Câteva indicii despre afacere ne-a lăsat R. V. Bossy în celebra sa lucrare, unde menționează interesul domnului pentru registrul învățământului și intenția acestuia de a fonda „o școală română la Paris”¹²⁴.

Italianistul Al. Marcu, aflând un exemplar al scrisorii în cauză la Biblioteca Academiei Române, considera, poate prea grăbit, că domnitorul este autorul *de facto* al proiectului¹²⁵. Posibil, dată fiind experiența personală ca studios la Paris,

---

¹²² Din nefericire, un studiu monografic dedicat așezământului de la Fontenay-aux-Roses (Petre Țurlea, *Școala română din Franța*, București, Editura Academiei, 1994) nu menționează absolut nimic despre tentativa lui Cuza din 1862. Fără să înțelegem de ce, expunerea începe abrupt cu proiectul legii alcătuit de N. Iorga la 1920, amintind doar că ideea înființării unor școli naționale în mari centre ale culturii ar data din secolul XIX (p. 8).

¹²³ Istoricii de la Iași amintea în textul său și de un articol pe această temă din ziarul *Constitutionnel*, 2 octombrie 1862 (A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 97).

¹²⁴ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, Editura Cartea Românească, 1931, p. 115. Autorul trimitea la rapoartele agenției din toamna lui 1862, aflate în volumul II al „Arhivei Cuza”.

¹²⁵ Savantul publica textul, precedat de o scurtă introducere, fără a ne lămuri, din păcate, dacă varianta aflată de el era în limba franceză (așadar pregătit pentru autoritățile de la Paris, lucru ce ar fi indicat o formă avansată a proiectului) sau dacă l-a tradus el însuși pentru a fi compatibil cu politica revistei „dirijate” de N. Iorga. În orice caz, nu cunoștea faptul că „epistola” domnitorului fusese publicată chiar în epocă, urmând calea actelor oficiale, așa că se declara bucuros să poată contribui la istoria Institutului român de la Fontenay aux Roses (Al. Marcu, „Un institut roumain à Paris. Un projet du prince Cuza (1861)”, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, III, nr. 10-12, avril-juin 1926, p. 284-288). Proiectul este descris drept o inițiativă domnească și de D. Berlescu (*op. cit.*, p. 217) unde se trimite la textul din *Revue Historique du Sud-Est Européen* și nu la colecția *Monitorulu Oficial*. Nicio mențiune în schimb, nu doar despre această problemă, dar nici măcar despre politica statului față studiile în străinătate, la Vasile Cristian, „Alexandru Ioan Cuza

dar și direcția generală, centralistă, a politicii sale. Dar la fel de probabil, la origine poate sta o consiliere a fraților Vasile și Ioan Alecsandri, și ei cu stagii pariziene și adânc implicați, prin poziții oficiale, în viața studențimii române de acolo¹²⁶.

E drept, Alexandru Ioan Cuza a cunoscut direct lumea scolastică a Parisului căci a fost trimis la studii în 1834 de părintele său, postelnicul Ioan Cuza. Viitorul domn fusese dat, alături de Vasile Alecsandri, Panait Radu, N. Docan și pictorul Negulici (cu toții învățând pe cheltuiala familiei), în grija lui Filip Furnaraki, care i-a însoțit la Paris și care trebuia să vegheze asupra tinerilor. Cuza și-a trecut bacalaureatul în litere la Sorbona în 1835 și s-a înscris la Drept, dar după scurt timp s-a întors intempestiv în țară¹²⁷. Aici continua studiul, dovadă jalba tatălui său care preciza că fiii Alexandru și Dimitrie, cadeți în miliție, sunt „păsuiți cu slujba până la săvârșirea cursului învățăturilor scolastice cu care se îndeletnicesc în Principat” și solicita totodată eliberarea pașapoartelor pentru cei doi în vederea plecării „la academiile din Paris”¹²⁸. Astfel, Cuza consuma un nou stagiul la Paris din toamna lui 1837 până în primăvara lui 1839¹²⁹, când, mai matur, a putut observa direct comportamentul elevilor români și piedicile principale în calea reușitei lor la învățătură. Rămâne de lămurit în cercetările viitoare contextul propunerii de la 1862 și dacă experiență personală a domnitorului a stat la baza acesteia sau dacă a primit sugestia înființării aceluiași Institut român de la colaboratorii săi apropiați, din țară sau de la Paris.

În ansamblu, Franța câștigase relativ ușor bătălia purtată cu celelalte mari culturi europene, în atragerea legiunilor de tineri la învățătură în școlile sale, iar între aceștia românii se individualizau printr-o prezență constantă și numeroasă. Este ceea ce spunea cu alte cuvinte, acum aproape trei sferturi de veac, Constantin Kirițescu, unul dintre intelectuali de elită ai României:

„Înainte de război mergea universitățile din Franța, mai ales la Paris, elita societății românești. Înaltele diplome eliberate de Universitățile franceze asigurau fericiților lor posesori o carieră strălucită. *Doctor de la Sorbona* era

---

față de problemele învățământului și culturii naționale”, în *Cuza Vodă in memoriam*, volum coordonat de L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Junimea, 1973, p. 445-463.

¹²⁶ În fond, ideea nu ar trebui privită drept excentrică sau izolată. În discuțiile purtate în vara lui 1860 în Camera Moldovei, Mihail Kogălniceanu propunea, în scopul dezvoltării învățământului secundar autohton, înființarea unui colegiu românesc în capitala Franței care urma să se ocupe de instruirea elevilor români. Cf. D. Berlescu, *op. cit.*, p. 97.

¹²⁷ D. Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Iași, Junimea, 2001, p. 23-25.

¹²⁸ Alexandru Ioan Cuza, *Acte și scrisori*, ediție de Dumitru Ivănescu și Virginia Isac, Iași, Junimea, 1873, p. 18.

¹²⁹ D. Ivănescu, „Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie”, în *Cuza Vodă in memoriam*, p. 58-60.

talismanul magic care deschidea porțile spre catedra universitară, spre locurile de frunte din magistratură, spre banca ministerială. Marea majoritate a celor care au întemeiat și guvernat țara românească timp de o jumătate de veac au format-o vechii studenți ai Sorbonei, ai Școlii Politehnice și ai Școlii Centrale din Paris”¹³⁰.

La fel de adevărat este că Franța, ca destinație de studii, nu satisfăcea toate gusturile. Pe lângă imaginea ideatică a Parisului, cvasimajoritară, trebuie să amintim percepția unor anumite grupuri și categorii sociale, mai conservatoare, care resping ideea studiilor franceze pe motivul că orașul i-ar strica pe elevii români, de la natură liniștiți, serioși și cu moravuri curate. În timpul experienței pariziene, tinerii și-ar pierde aceste calități, întorcându-se în țară „nătărăi și doctori în viciuri și imoralitate, în disprețul societății”¹³¹. Cuvintele, destul de radicale și venind din partea unui aristocrat, ne arată în fond o realitate tot mai prezentă în anii la care ne referim, aceea a modernizării accelerate a societății și a promovării sociale rapide a posesorilor de diplome universitare, care încep a face concurență elitelor tradiționale. Oricum, ideea se regăsește peste ani, sub o altă înfățișare, la N. Xenopol, care îi scria lui Iacob Negruzzi la 1877: „studenții români o duc foarte rău cu învățătura; în adevăr Parisul îi strică”, amintind inclusiv de unii tineri condamnați sau urmăriți de poliție¹³².

Pentru spiritele conservatoare precum Locusteanu, capitala Franței era de evitat, cel puțin până în deceniul șase, din pricina complicațiilor ideologice (e vorba în primul rând de cariera ideilor Revoluției de la 1789, reluate, sub diverse înfățișări, în secolul XIX). Apoi, datorită mondenității cotidiene, a „desfrâului” în care puteau ajunge să trăiască unii studioși. Este una din cauzele pentru care supraviețuiește noilor vremuri reticența de a trimite bursieri în Teologie la Paris (preferându-se centrele germane), deși tradiția studiilor teologice pariziene era una multiseclară¹³³.

---

¹³⁰ Constantin Kirițescu, *Școala română într-o răscruce de istorie*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 308. Este drept că autorul exagera în altă privință, considerând că după Primul Război Mondial calitatea studenților români a scăzut „până la punctul de a denatura cu totul caracterul tradițional al legăturilor culturale dintre Franța și România”. Nu era vorba doar de un anume elitism social („nu mai e floarea tineretului român, adolescenți de bună obârșie socială, de o calitate intelectuală verificată, ambasadori străluciți ai generației tinere din țară ...”), de înțeles până la un punct, ci de o perspectivă accentuat rasistă, după tiparul vremii: pentru Kirițescu, noul val de studenți de după 1918 era alcătuit majoritar din evrei („o invazie de indezirabili”), care compromiteau bunul renume al țării.

¹³¹ *Amintirile colonelului Locusteanu*, ediție de Sande Virjoghe, Galați, Editura Porto-Franco, 1991, p. 127.

¹³² *Scrisori vechi de studenți*, p. LXV-LXVI.

¹³³ Ne întrebăm dacă scrisoarea trimisă de la Paris de Eufrosin Poteca în 1822 boierilor din Eforia Școlilor, cu ironia sa mușcătoare, semn al unui curaj rar întâlnit, ar fi fost posibilă din alt

Apoi, imaginea corpului profesoral sorbonez (pentru că acolo ajungea majoritatea studioșilor) era departe de a fi strălucită, comparativ cu lumea germană. Gh. Panu i se plângea lui Iacob Negruzzi, la 1876, de slaba pregătire a dascălilor de la Litere în clasicism și se simțea dator să îl informeze rapid pe Maiorescu pentru ca acesta să nu mai recomande studiile literare la Sorbona¹³⁴.

Nici la Științe, mai ales la discipline precum fizica ori chimia, care presupuneau muncă de laborator și acces nestingerit la aparatură modernă, Sorbona nu întrunea adevăratul studiu al studioșilor. Petru Poni nota în memoriile sale că învățământul fizico-chimic „lăsa de dorit”, pe de o parte pentru că profesorii de renume ai Sorbonei, în ciuda calificării, țineau mai mult „cursuri de vulgarizare, însoțite de experiențe frumoase și bine reușite” menite în fapt a distra publicul, a crea spectacol pentru zecile și sutele de audienți, studenți sau nu; pe de altă parte, lipsa dotărilor necesare făcea ca experiențele necesare să fie duse la bun sfârșit în laboratoarele mai dotate ale altor instituții precum Liceul Saint-Louis, Grădina Plantelor sau laboratorul privat al lui Pisani. După cum scria viitorul dascăl ieșean, „trebuia să caut aiurea învățământul care lipsea la Sorbona”, această instrucție alternativă fiind plătită separat, din bursa fiecăruia¹³⁵.

Care erau, în perioada de referință, instituțiile cele mai frecventate în capitala franceză? Lăsând la o parte Liceul Louis-Le-Grand, bursierii români sunt trimiși în primul rând la Sorbona, unde urmează Dreptul, Științele, Medicina și Literele, în proporții ce variază de la o perioadă la alta. Firește că în cazul celor ce studiază pe cheltuiala familiei, sunt preferate specializări practice precum Medicina și Dreptul; bursierii în schimb, sunt mai uniform repartizați, poate cu o ușoară deficiență la Litere. De altfel, până la 1860, cum bine remarcă Ioan Maiorescu într-o adresă către autoritățile muntene, care îl privea pe fiul său, foarte puțini străini (dar niciun român) avuseseră șansa a trece doctoratul în

---

centru. Probabil că nu, cel puțin nu până în a doua jumătate a secolului XIX (Vezi, *op. cit.*, p. III-IV).

¹³⁴ *Ibidem*, p. XXXV-XXXVIII.

¹³⁵ D. Ivănescu, „Memoriile lui Petru Poni” („Ce am voit să fac”, I), p. 63. În schimb, viitorul dascăl era foarte mulțumit de caietele de cursuri procurate de la elevii de la Școala Normală Superioară, instituție unde „fizica și chimia se predau în mod admirabil” și pe care o așeza în ușoară antiteză cu Sorbona. Încă mai accentuată avea să fie această dihotomie la Pompiliu Eliade, care în schimbul epistolar cu Maiorescu se plângea de faptul că încă nu a descoperit la Sorbona „animalele superioare” la care se aștepta. „Oamenii aceștia, în numele inteligenței, tâmpesc lumea” scria el cu privire la pedanteria exagerată a dascălilor și declara sincer că „nu sunt amoretat de cursurile de la Sorbona”. În schimb, intrarea la Școala Normală Superioară o considera „foarte importantă pentru mine”, iar pe profesorii de acolo „încântători” (Vezi, Zigu Ornea (editor), *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, București, Editura Minerva, 1978, p. 149, 154, 159 și 166).

Litere¹³⁶. Viitorul lider junimist reușise la Paris echivalarea diplomei de doctor în filosofie obținută la Giessen, cu licența în litere, dar nu și-a trecut și doctoratul¹³⁷. Primul doctorat în litere a fost cel al lui I. Crăciunescu, în 1874, iar al doilea, la distanță de două decenii, a fost trecut de Pompiliu Eliade, în 1895¹³⁸.

Dintre profesorii celor trei facultăți de la Iași, foarte mulți au studiat sau au primit diplome în deceniile șase și șapte la Sorbona: N. Ionescu, V. A. Urechia, Titu Maiorescu, Șt. Vârgolici (Facultatea de Filosofie); N. Culiianu, Petru Poni, Gr. Cobălcescu, I. M. Melik, Miltiade Tzony, C. Climescu (Facultatea de Științe); I. Ciurea, Gh. Mârzescu, M. Burada, Șt. Șendrea (Facultatea de Drept) etc.

Îi mai aflăm pe junii români la Școala Politehnică, la Școala de Mine sau, ca în cazul lui Miltiade Tzony, viitor profesor ieșean la Științe, la Școala de Poduri și Șosele, înainte de a-și trece examenele de licență tot la Sorbona¹³⁹. Alții sunt trimiși la Metz, la Școala de Geniu și Aplicație sau la Liège, în Belgia¹⁴⁰, la

¹³⁶ Vezi scrisoarea lui Ioan Maiorescu în V. Grozav, *op. cit.*, anexa 1, p. 123. Spre deosebire de Medicină sau Drept, licența sau doctoratul în Litere sunt într-adevăr rare printre străini. Potrivit lui Pierre Moulinier, există doar 10 licențe în Litere între 1861-1867, adică 5,4% din totalul licențelor în domeniu acordate în respectiva perioadă. Interesant ar fi și că procentul scade odată cu trecerea anilor (Pierre Moulinier, „Les étudiants étrangers à Paris au XIXe siècle”, p. 138).

¹³⁷ Vom reveni mai jos cu amănunte.

¹³⁸ Cf. Georges Bengesco, *Bibliographie Fraco-Roumaine du XIXe siècle*, tom 1, Bruxelles, Ed. Paul Lacomblet, 1895, p. 192. Autorul consemnează că doctoratul lui I. Crăciunescu, viitor profesor la Facultatea de Litere din București, fusese trecut cu două teze. Una în latină, o comparație între Plutarh, Herodot și Tucidide în privința metodei istorice, și alta în franceză, un eseu de 328 pagini despre poporul român privit prin prisma cântecelor naționale autohtone.

¹³⁹ Vezi și Anousheh Karvar, „La formation des élèves roumains dans les écoles militaires françaises: un enjeu de politique extérieure dans les Balkans?”, în *Anuarul Institutului „George Bariț” din Cluj-Napoca*, seria Historica, XLV, 2006, p. 71-82 și Idem, « L'École polytechnique et l'international : un bilan historique », *Bulletin de la Sabix*, 26, 2000, p. 9-19. Nu găsim însă informații cu privire la numărul românilor (iar articolul „Les élèves roumains de l'Ecole polytechnique et la politique extérieure de la France (1859-1914)”, *Revue d'Histoire diplomatique*, 107(4), 4e trimestre 1993, p. 309-324 ne-a fost inaccesibil), așa că le repetăm pe cele preluate din alte lucrări ale cercetătoarei franceze de Mihai Sorin Rădulescu („Les étudiants roumains à l'Ecole des Mines de Paris au XIXe siècle et au début du XXe”, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, 3-4, 2000-2001, p. 162-173) care amintește (p. 165) la Școala Politehnică între 1852-1870 un număr de 32 de români, alți 18 elevi din Grecia, 7 din Rusia, 12 din Elveția, 6 din Serbia, urmând ca după 1870 proporția de români să crească.

¹⁴⁰ Pentru cazul belgian, vezi, Pieter Dhondt, “Foreign students at Belgian universities. A statistical and bibliographical approach”, *BTNG | RBHC*, XXXVIII, 2008, 1-2, p. 5-44. Autorul insistă asupra echilibrului precar între opiniile unor profesori belgieni potrivit cărora este nevoie de măsuri pentru a reduce presiunea noilor veniți în domeniul medicinei și a dreptului (între prin altele prin restricționarea accesului studenților din Estul Europei la cele patru universități belgiene) și greutatea de recrutare a populației studioase din rezerva locală. El se referă și la explozia de studenți din Răsăritul Europei după 1860, dată de la care mobilitatea studioșilor sporește proporțional cu îmbunătățirea căilor de comunicație de lungă distanță și a condițiilor economice,

Școala de Mine. Peste toate însă, cea mai importantă instituție se dovedea a fi Școala Normală Superioară din Paris, rezervată elevilor francezi destinați angajării în sistemul public, unde a încercat N. Culiuanu să intre și nu a reușit, dar la care au fost ulterior acceptați Șt. Vârgolici și C. Climescu, printr-un act politic al Franței menit a-i securiza, și după instalarea principelui Carol I, poziția privilegiată deținută la București.

Multă vreme s-a susținut orientarea covârșitoare a tinerilor români spre universitățile francofone pe tot traseul modernității românești, lucru ce nu lăsa loc nuanțelor și delimitărilor cronologice. În epocă se crease un soi de mitologie potrivit căreia studiile în străinătate se făceau ... la Paris, sau că nu există om realizat în România care să nu fi trecut, la un moment dat, printr-o formă de școala pariziană¹⁴¹. Dumitru Amzăr constata că până și în Germania circulă „frecvent” opinia că românii merg „în totalitate” la studii în Franța, atribuindu-li-se prin aceasta, o anumită orientare politică filofranceză¹⁴².

Firește că această percepție cu privire la studiile franceze neîndreptătea o cultură fabuloasă, cu un aport fundamental la nașterea spațiului academic de tip modern, inclusiv în România. În ultimele trei-patru decenii, dar beneficiind de contribuțiile deschizătoare de drum ale lui Dumitru Amzăr, se înregistrează un curent nou în literatura de specialitate (vom aminti doar cercetările Elenei Siupiur¹⁴³) care tinde a reechilibra balanța, și promovează, pe baza consultării arhivelor unor universități germane, ideea că acestea erau tot atât de căutate ca universitățile franceze¹⁴⁴.

Belgia devenind una din cele mai atractive țări pentru educația superioară (p. 8 și 9), opinie pentru care trimite și la Jean Claude Caron, „Paris, capitale universitaire de l'Europe (1815-1848)”, în J. Schriewer, E. Keiner & C. Charle (eds.), *Sozialer Raum und akademische Kulturen: À la recherche de l'espace universitaire européen. Studien zur europäischen Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert: Études sur l'enseignement supérieur aux XIXe et XXe siècles*, Frankfurt, 1993, p. 439-454.

¹⁴¹ Al. Rally, Getta Héllenè Rally, *Bibliographie Franco-Roumaine*, première part, t. 1, Paris, Ernest Leroux, 1930, pp. XLIX-L. Cu atât mai mult, doctoratul francez avea valoarea unui talisman, «un carte blanche», cum notează autorii, pentru viitorul și cariera posesorului.

¹⁴² La o cercetare mai atentă, lucrul s-ar dovedi însă neadevărat, afirma el pe bună dreptate. În fond, unii actori ai scenei culturale precum Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu sau Mihai Eminescu, cu studii în mediul german, au făcut mai mult pentru alinierea culturii noastre la cea europeană comparativ cu marea majoritate a celor cu studii franceze, ceea ce face ca valoarea statistică a fiecărui student să fie foarte diferită (Cf. Dumitru Amzăr, „Studentii români la Heidelberg. Importanța instituțiilor de învățământ superior germane pentru viața spirituală românească”, în Dumitru Cristian Amzăr, *Din istoria relațiilor româno-germane*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr, București, Mica Valahie, 2008, p. 324).

¹⁴³ Vezi studiile sale proaspăt reunite în volumul *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, București, Editura Domino, 2004.

¹⁴⁴ Se face însă o medie pe tot secolul XIX, ceea ce nu lasă loc nuanțelor, mai ales că într-adevăr,

Studiile în Germania era mai populare în Moldova, unde, până la urcarea pe tron a lui Grigore Al. Ghica, bursierii par a fi trimiși în proporții echilibrate în centre germanofone și francofone. Lucrurile se modifică însă radical, cum aminteam mai sus, în deceniul șase și mai ales în cel următor, când Parisul câștigă întâietatea destinațiilor de studiu, lăsând mult în urmă restul centrelor universitare.

Spațiul german nu beneficia de prestigiul intelectual al unui focar de talia Parisului, unde factorul monden era dublat de multitudinea de instituții educative și culturale fără egal la acea vreme, dar aducea alte avantaje. Cu centre universitare mici, dispersate pe întreg teritoriul, Germania oferea un plus de siguranță tinerilor care plecau la învățătură; pe fondul reputației conservatoare, părinții sunt mai liniștiți cu privire la tentațiile și eventualele derapaje ale copiilor¹⁴⁵. În afară de acest considerent, al securității personale și chiar identitare (prin raportare la sejurul francez, de cele mai multe ori aculturalizant, periculos pentru identitatea etno-culturală a tinerilor), universitățile germane atrăgeau prin câteva trăsături deloc de neglijat: proximitate, spațiu ideal pentru modelarea caracterelor, studii ieftine și piedici birocratice reduse în obținerea titlurilor academice¹⁴⁶.

În plus, după aducerea Prințului Carol I la 1866 și după umilirea Franței de la începutul deceniului opt, universitățile germane cunosc la noi o creștere de audiență, inclusiv în rândurile bursierilor, fără a detrona însă poziția franceză, dominantă în societatea românească¹⁴⁷.

Dacă privim lista profesorilor Universității din Iași la înființare, cei cu experiențe franceze se aflau în minoritate, predominând aceia cu studii germane (inclusiv austriece). Situația se modifică însă după 1860, când cei mai mulți

faima universităților germane pentru studii de perfecționare era cvasigenerală, dar mai cu seamă spre ultimul pătrar al secolului.

¹⁴⁵ Studiile germane putea fi o opțiune viabilă pentru cei care se adaptau mai greu la stresul și poluarea Parisului. Pompiliu Eliade mărturisea, la finele secolului XIX, că își imaginase un Paris ideal, dar a aflat acolo „lume multă, învâlmășeală multă, mult zgomot ... mai ales mult zgomot” (Cf. Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 149).

¹⁴⁶ Să nu uităm că primele titluri de doctori în filosofie sunt obținute de tinerii din Moldova sau din Muntenia (Titu Maiorescu, Samson Bodnărescu, A. D. Xenopol) în deceniile șase și șapte la universități germane și nu la Paris, unde chiar trecerea licenței era considerată o reușită extraordinară, iar obținerea doctoratelor întârzie multă vreme.

¹⁴⁷ În perioada aceea guvernul român intervenise pentru asigurarea unor condiții favorabile studenților români de la Berlin (lucru ce se petrecea în fapt în mod frecvent și pentru toate statele), dar consulul general al Prusiei la București nota că nu este nevoie de insistențe deoarece ei au parte de tratamentul „cel mai favorabil” (Cf. Stela Mărieș, „Interferențe culturale româno-germane în veacul al XIX-lea (studenți români la universități germane)”, în *Romania and Western Civilization*, Edited by Kurt Treptow, Iași, Center for Romanian Studies, 1997, p. 41-42).

dintre noii veniți au beneficiat în principal de experiențe de studii pariziene. Sunt doar patru nume de posesori de diplome germane după această dată, distribuite în mod egal între Litere și Drept: Titu Maiorescu – formația sa rămâne totuși germană, în ciuda anilor petrecuți la Paris după 1859 –, cu studii secundare la Viena și un doctorat în filosofie la Giessen, și N. Quintescu, cu studii la Bonn și Berlin, finalizate cu un doctorat în filosofie la Berlin, apoi Iacob Negruzzi, cu studii secundare și superioare la Berlin și un doctorat în drept la Heidelberg, urmat de Alexandru Șendrea, cu doctoratul la Berlin¹⁴⁸. Cu excepția altor foști studenți de la Torino (George Alexandrescu-Urechia, Al. Gheorghiu și George Roșiu), Madrid (Andrei Vizanti) și Atena (I. Caragianni), ceilalți sunt beneficiarii unor experiențe de studii francofone¹⁴⁹.

Schimbarea de cod din 1860: „spre țările neolatine”

În contextul Unirii și a efluviumilor patriotice, a speranțelor nedisimulate într-un viitor radical îmbunătățit față de situația de moment a Principatelor, trebuie plasată această nouă ideologie construită de V. A. Urechia, probabil cel mai neobosit creator român de forme și instituții. El a conceput un program articulat, care avea în centru ideea fraternizării lumii latine în scopul atingerii obiectivelor de libertate, unitate națională și progres. Nu cunoaștem cu precizie genealogia acestui proiect al tânărului V. A. Urechia. Probabil a luat naștere la Paris, în contextul contactelor diverse din vremea studenției și a participării sale în culisele Congresului de Pace din 1856; cert este că și-a promovat cu forță aceste idei până în ultimii ani. Potrivit propriilor amintiri, se întâlnise în 1858 la Madrid cu Emilio Castelar, care i-ar fi împărtășit viziunea privind unitatea lumii latine¹⁵⁰. Drept urmare, după ce a ajuns în funcția de director în Ministerul Instrucțiunii Publice de la Iași (1859), V. A. Urechia a avut ocazia de a-și pune în aplicare proiectul.

În vara anului 1860 are loc prima expunere publică pe această temă, cu prilejul serbării de final de an școlar. Acolo V. A. Urechia susținuse că „în interesul tot al formării spiritului public, ar fi nimerit ca junii ce se trimit în

---

¹⁴⁸ Întâmplarea făcea ca primii trei să părăsească Iașul în căutarea unui mediu mai favorabil la Universitatea din București

¹⁴⁹ Cf. O. Bozgan, *L'Université de Bucarest et la France de 1864 aux années 1940*, în *Cahiers d'histoire* 37, 2/1992, p. 154, majoritatea membrilor corpului profesoral al Facultății de Drept din București au obținut până la 1914 doctoratul la Paris (*Apud* Pierre Moulinier, „Quand le Quartier latin accueillait la jeunesse étudiante du monde (1814-1914)”).

¹⁵⁰ Cf. Paul Păltănea, „Interférences avec le monde espagnol”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXI, 1992, nr. 1-2, p. 149. Tot V. A. Urechia însă dădea și anul 1861-1862 pentru prima întâlnire cu Emilio Castelar (n. 21).

străinătate să se ducă pe cât mai mult la aceleași universități și mai ales în țări neolatine”¹⁵¹. Afirmatie destul de timidă totuși, față de fermitatea cu care a urmărit de-a lungul vremii realizarea planului său. După cum a arătat-o chiar derularea evenimentelor, se referea la Franța, oricum o parteneră de studii privilegiată și destinația cea mai importantă a peregrinărilor intelectuale în deceniile șase și șapte, la Italia, unde studioșii români erau prezenți și înainte, în număr mic, la universități precum Pisa sau Padova, mai ales la studii de drept sau medicină, și, în fine, la Spania, care reprezenta un teren de instrucție cu desăvârșire necunoscut românilor.

Sucesiunea etapelor este descrisă de însuși autorul programului, care îi consacră peste ani o scurtă secțiune în *Didactica* (p. 128-131). Imediat după serbarea școlară din vară, el obținea de la M. Kogălniceanu, în septembrie 1860, permisiunea de a trimite cinci tineri „bacalaureați” în Italia, la Universitatea din Torino: Petru Borșiu, George Alexandrescu, Romulus Scriban, Ioan Morțun și George Roșiu¹⁵². Printr-un artificiu, deveneau disponibile și fondurile necesare, relocând sumele rezervate bursierilor de la Paris¹⁵³.

La filiera italiană ori la trimiterea bursierilor moldoveni la Torino în 1860 s-au făcut referiri și în epocă, mai importante fiind cele ale lui G. Missail, autorul foiletonului asupra istoriei școlilor și educației, publicat în revista oficială a Ministerului Instrucțiunii, în 1866-1867. El vedea inițiativa lui V. A. Urechia drept „un eveniment de o supremă însemnătate, pentru români și italieni, cu un răsunet mai mult decât local”, considerând-o, alături de fondarea Universității din Iași, drept un act esențial al anului 1860 și, mai ales, „un reviriment în vechiul și ponositul sistem de a trimite tinerii numai la școlile germane sau franceze”¹⁵⁴.

După selectarea bursierilor, Mihail Kogălniceanu, ministrul ad-interim al Instrucțiunii de la Iași (și, totodată, președinte al Consiliului de Miniștri) trimitea în luna august o scrisoare Consulului sard de la București, cavalerul Strambio și o alta, adresată în comun contelui Cavour, șeful guvernului de la Torino și ministrului Instrucțiunii. În prima se sublinia „necesitatea de a strânge legăturile României cu Italia, sora ei”, lupta Italiei pentru unitate constituind un model de

---

¹⁵¹ V. A. Urechia, *Didactica*, p. 21, „Discursul rostit ca membru al Consiliului Școlar din Moldova cu ocazia distribuirii premiilor pe anul școlastic 1859-1860”.

¹⁵² *Ibidem*, p. 128-131.

¹⁵³ Capitolul IX din bugetul școlilor, referitor la „stipendii și premii”, prevedea suma de 260.500 lei, reprezentând „stipendiarea la Paris a 25 bursieri a câte 260 # pe an” („Bugetul școlilor pe anul 1860”, *Ibidem*, p. 116).

¹⁵⁴ G. Missail, „Școlile și învățătura la românii moldoveni de la 1846-1860”, în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865-1867, p. 342 și 344.

urmat pentru Principate. Scop pentru care „deocamdată” cinci tineri români (George Alexandrescu-Urechia, Romulus Scriban, Petru Borșiu, Ioan Morțun și George Roșiu) erau deja în drum spre Torino unde aveau să se specializeze la universitatea de acolo și, în paralel „să se adape din sorginta ideilor italiene”, fapt pentru care se cerea sprijinul guvernului sard¹⁵⁵.

În a doua, către Cavour și către ministrul Instrucțiunii, se reitiera urgența apropierii României de Italia, „tulpina din care a ieșit”. Mijlocul cel mai potrivit aflat de autoritățile române era trimiterea la Torino a tinerilor studenți destinați Parisului, „pentru a studia acolo, în școlile italiene, diferite specialități” și care, la finele stagiului, urmau să se întoarcă în patrie „cetățeni devotați pentru binele și viitorul ei”¹⁵⁶.

Reacțiile nu au întârziat să apară. Din partea Consulatului sard de la București răspundea viceconsulul Cataneo, care anunța că superiorii săi fuseseră înștiințați de intențiile părții moldovene iar această dovadă de simpatie fusese primită la Torino cu „vie satisfacție”. Drept urmare, primul ministru Cavour îi recomandase deja ministrului Mamiani să se îngrijească de studioșii moldoveni.

La rândul său, ministrul Mamiani trimitea în septembrie 1860 o scrisoare autorităților moldovene, în care, invocând „identitatea de origine ce există între Moldova și Italia”, promitea tot sprijinul „școlilor italiene” pentru studioșii amintiți, care, nota tot el, „vor găsi în studenții noștri amici și frați, cu care sunt ca și concetățeni”¹⁵⁷.

Chiar și presa italiană prezentase în mod elogios noua inițiativă românească. *Gazetta di Torino* saluta „alianța intelectuală între Italia și România” și interpreta prezența celor 6 (sic!) studenți români ca o reîntoarcere a fiicei pierdute la patria mamă, Italia. Iar ziarul *Opinione*, mergea mai departe și nota că „mai mulți studenți români au venit aici ca să studieze, nu atât științe, pe cât acel spirit de libertate de care însetează”, fiind aproape momentul în care „rasa latină” se va elibera de dominația străină¹⁵⁸.

G. Missail mai amintește de scrisoarea unuia din cei trei studioși de la Drept, probabil Romulus Scriban sau George Alexandrescu-Urechia, în care se descrie primirea entuziastă, „în triumf”, la facultate și sprijinul dascălilor de acolo. La data înscrierii lor (20 noiembrie 1860) profesorul Paolo Viora ținuse să

¹⁵⁵ Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 90. Un extras al scrisorii este prezentat și de G. Missail, dar el vorbește doar de patru studenți, uitând a-l aminti pe George Roșiu.

¹⁵⁶ Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 91-92.

¹⁵⁷ G. Missail, *op. cit.*, p. 344-345 și V. A. Urechia, *Didactica*, p. 128-130.

¹⁵⁸ G. Missail, *op. cit.*, p. 346 și V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 131. De altfel, Urechia prezentase în 1860 extrase din cele două articole torineze și în gazeta creată chiar de el la Iași, *Ateneul român*.

anunțe celor 300 de tineri prezenți la cursul său, că noii veniți sunt „coborâtori din vechii romani” și că vor deveni „gloria Italiei și a patriei lor”, îndemnând audiența să-i respecte și să le imite dragostea față de Italia¹⁵⁹.

Documentele arhivistice vin să rețușeze însă acest tablou schițat în tonuri prea calde în publicațiile vremii. În primul rând, selecția celor cinci bursieri, destinați inițial Parisului, nu putea provoca nici pe departe entuziasm în rândurile lor. Nu doar cererile unora privind acordarea burselor, dar și declarațiile semnate de ei (după aprobarea suplicilor), amintesc drept destinație capitala franceză, și nu pe cea sardă, decizia autorităților de a face translația spre Torino venind treptat în timpul verii¹⁶⁰.

La 6 august 1860, V. A. Urechia îl recomanda pe P. Borșiu profesorului Collard, supraveghetorul de la Paris „pentru povățuirile de care poate avea trebuință în petrecerea sa acolo la învățătură”¹⁶¹, ceea ce indică o fluentă a grupului ce avea să plece spre Torino. Până la mijlocul lunii august însă se conturaseră cele patru nume amintite, la care se va adăuga mai târziu cel de-al cincilea, George Roșiu, destinat studiului arhitecturii.

În ciuda tonului triumfalist, acomodarea bursierilor nu a fost una simplă sau lipsită de incidente. Ioan Morțun, trimis pentru a se specializa în litere, renunțase total la ideea studiilor italiene pe motivul „necompletării facultății” și a timpului lung necesar trecerii licenței (șase ani), cerând, încă din 20 septembrie, transferul la Paris¹⁶². În plus, toți se plâng în mod constant de insuficiența stipendiilor,

¹⁵⁹ Audiența a reacționat pe măsură, emoționându-i pe tinerii moldoveni: „un aplaus frenetic izbucni în sală; strigări de vivat, de bravo România, vivat studenții români despicau sala” (G. Missail, *op. cit.*, 346). Era vorba despre deschiderea oficială a cursurilor, la care profesorul Viora a fost însărcinat cu o prelegere despre *Instituțiile dreptului ecleziastic* (Cf. Claudio Isopescu, *Il poeta Romulus Scriban e l'Italia*, Roma, Signorelli, 1943, *apud* Nicoleta Silvia Ioana, *Claudiu Isopescu (1894-1956). Monografie*, teză de doctorat, p. 133). O notă despre cursul juristului italian apăruse și în *Ateneul român*, nr. 12, 1860.

¹⁶⁰ În afară de grupul amintit depusese cerere și Panaite (scris Petru) Armășiu la 22 iulie 1860, notând că a trecut aproape un an de când a terminat colegiul și a solicitat „cel puțin o jumătate de bursă” pentru a studia în străinătate. I se răspundea că bursele erau deja completate iar cazul său se va avea în vedere anul viitor; aceasta în condițiile în care depusese cererea înaintea celorlalți, lucru ce poate fi interpretabil (Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 30). Cf. Al. Marcu, „Mentorul studenților moldoveni de la Torino 1860-1861”, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, Editura Cartea Românească, 1934, p. 183, în iunie 1861 tânărul se afla deja la Torino „plecat pe cheltuiala sa”, fiind și el dat în grija lui Giovanale Vegezzi-Ruscalla.

¹⁶¹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 60.

¹⁶² SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 113. Motivele lui Morțun par să explice mai bine de ce românii erau aproape absenți din facultățile italiene de Litere. Unul din colegii săi de la Torino, Romulus Scriban, deplângea și el peste ani această stare de lucruri, militând pentru o apropiere mai consistentă de Italia în registrul academic și întrebându-se „pentru

considerabil mai mici decât ale altora, dar și de inflația galopantă din Torino, devenit din centrul politic și administrativ al Piemontului, capitala Italiei.

Informații utile pentru înțelegerea acestei prime etape găsim într-o epistolă adresată de bursierii în cauză autorităților moldovene. Pe vaporul *Alberta* se întâlniseră cu Strambio, consulul sard de la București, care le-a oferit o scrisoare de recomandare către profesorul Giovenale Vegezzi-Ruscalla, „un adevărat filoromân”, după cum notează tinerii. Vizita la acesta din urmă a fost de mare folos, căci el i-a prezentat rectorului, căruia i-au solicitat scutirea de examenul de admitere, explicând că în caz contrar ar pierde un an cu deprinderea limbii și cu pregătirea lui¹⁶³.

De altfel, sprijinul deschis al lui Vegezzi-Ruscalla nu fusese întâmplător. Plecat în 1859 cu „misie politică” la Londra, Paris și Torino, Vasile Alecsandri se întâlnise în capitala sardă¹⁶⁴ cu influentul profesor torinez, cititor fidel al poetului și susținător al ideii „familiei latine”, care l-a introdus la Conte Cavour; peste scurt timp a fost primit și de regele Victor Emanuel¹⁶⁵.

Pe deplin atașat cauzei române, Vegezzi-Ruscalla îi scria în toamna anului 1860- primăvara anului 1861 lui C. D. Aricescu despre faptul că, neavând o relație oficializată cu autoritățile române, nu poate face decât puține lucruri

ce școlile de literatură italiene sunt goale de români?” (Vezi, Romul Scriban, „Despre Italia”, în *Românul*, 1 septembrie 1867).

¹⁶³ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 160.

¹⁶⁴ În urma vizitei sale, poetul de la Mircești ne-a lăsat și o descriere sugestivă a orașului: „Capitala Piemontului este unul din orașele cele mai considerabile de peste Alpi. Așezată la poalele acestor munți, pe malul stâng al râului Po, ea cuprinde o populație activă de 180.000 de suflete. Străzile sale sunt drepte, casele nalte, magaziile elegante, însă afară de strada numită Po, care este formată de arcade, toate celelalte străzi nu au nici un sigiliu particular. Turinul e lipsit de monumente importante în privirea artei, precum le posedă Genova, Florența, Veneția, Roma etc., însă el răsuflă un aer de libertate ce-i dă o superioritate măreață asupra surorilor lui. Pe piețe nu se înalță catedrale monumentale precum Domo la Milan, Santa Maria de Fiore la Florența, San Marco la Veneția, San Pietro la Roma etc., dar se ridică statui de eroi-martiri ai libertății naționale” (Vasile Alecsandri, *Călătorii, misiuni diplomatice*, ediția a III-a de Al. Marcu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1944, capitolul „Extract din istoria misiilor mele politice”, p. 282).

¹⁶⁵ Într-un studiu condensat, Al. Marcu considera prezența studenților români la Torino drept urmarea „aranjamentului dintre Vasile Alecsandri și regele Victor Emanuel” (Vezi, Al. Marcu, *op. cit.*, p. 181). Într-adevăr, Alecsandri notase că, la finele întrevederii, regele îi spusese: „arată complimentele mele afectuoase Principelui Cuza și spune-i din parte-mi că toate școalele civile și militare din regatul meu sunt deschise pentru români, care vor fi primiți ca niște frați” (Vasile Alecsandri, *op. cit.*, p. 285). Credem totuși că intenția lui Alexandru Ioan Cuza fusese în 1859, an plin de provocări politico-diplomatice, aceea de a obține o deschidere pentru ofițerii români și pentru școlile militare (să nu uităm că la Torino exista una din cele mai convenabile asemenea instituții, Școala Superioară de Război) și nu atât pentru studiile universitare. Drept dovadă, la Torino se aflau în noiembrie 1860 șapte ofițeri români ce vor lua parte activă la expediția generalului Garibaldi în Sicilia (Cf. Nicoleta Silvia Ioana, *op. cit.*, p. 133).

pentru bursierii moldoveni. Se arăta deranjat de faptul că după ce le-a călăuzit primii pași, i-a primit în locuința sa și le-a obținut scutirea de examenul de admitere la universitate, cu o excepție notabilă (probabil George Alexandrescu-Urechia, pe care îl va lăuda cu altă ocazie și alături de care va traduce unele materiale publicistice n.n.), aceștia l-au igorat. Tinerii ar avea nevoie de un tutore care să le urmărească studiile, pentru a se achita de sarcina pe care au primit-o în schimbul întreținerii lor la școală de către statul român, aceea de a transplanta luminile învățaturii în țara lor¹⁶⁶. Probabil însuși Aricescu a fost cel care, dată fiind poziția sa la *Românul*, favorizase apariția unui articol critic în numita gazetă, la adresa comportamentului bursierilor moldoveni de la Torino, ceea ce a atras obligația acestora de a da explicații autorităților.

Urmarea a fost aceea că ministrul moldovean al Instrucțiunii, Gh. Cuciureanu, îi adresa în perioada următoare lui Ruscalla invitația oficială de a juca rolul de supraveghetor al stipendiștilor moldoveni din capitala italiană. Prin epistola din 27 mai 1861 profesorul accepta misiunea de a deveni „l'avocat et le tuteur des jeunes étudiants roumaines”, exprimându-și regretul că doi dintre juni au ratat înscrierea la facultate¹⁶⁷, lucru pe care el l-ar fi evitat dacă noua însărcinare ar fi sosit mai devreme; între tinerii studioși s-ar distinge Alexandrescu-Urechia, despre care scrie că „étudie avec une attention exemplaire et il réussira à faire de l'honneur à sa patrie”¹⁶⁸.

Derularea evenimentelor este sintetic descrisă de Al. Marcu pe baza corespondenței lui Ruscalla cu autoritățile române. Un raport către Domnitor cu privire la această afacere era alcătuit la 24 iunie 1861, în el detaliindu-se

---

¹⁶⁶ „Ce que moi je puis à faire est fort peu, n'ayant aucun rapport avec Votre Gouvernement et étant ici un ancien Inspecteur en retraite. Il faudrait quelqu'un pour assister les jeunes étudiants moldaves. J'avais taché de lier avec eux de relations; je les ai invité chez moi; je les ai présentés à ma famille; au Ministère de l'Instruction Publique, au Recteur de l'Université etc. Mais, dès que je leur ai obtenu, d'être admis sans subir l'examen porté par les règlements je ne les ai plus vu, à l'exception d'un seul qui chaque mois a bien voulu venir me trouver. Cependant ces jeunes gens livrés à eux mêmes auraient besoin que quelqu'un les surveillat ou – tout au moins – qu'il crussent à l'être. Il faut, puisque le Gouvernement roumain fournit à leurs frais, qu'ils étudient afin qu'ils puissent porter des lumières dans leur pays” (Cf. Matei Ionescu, „A nouveau au sujet de Giovenale Vegezzi-Ruscalla”, în *Revue roumaine d'études internationales*, 1 (7), 1970, p. 97-111, Anexe, scrisoarea nr. 2 (nedată) către C. D. Aricescu, p. 103-104). Autorul studiului face însă o greșeală evidentă așezând înaintea acestei epistole o alta, adresată la 3 octombrie 1861 aceluiași cărturar român, considerând-o posterioară pe cea la care ne referim. Ori, din iunie 1861 profesorul torinez exercita însărcinarea ofițială de supraveghetor al bursierilor români la Torino și de corespondent al guvernului moldovean.

¹⁶⁷ Unul știm că era Ioan Morțun, care ceruse transferul la Paris și considera, în consecință, inutile înmatricularea, studiul limbii italiene sau frecventarea cursurilor Facultății de Litere.

¹⁶⁸ Al. Marcu, *op. cit.*, p. 182.

inițiativa trimiterii junilor la Torino („pe lângă cunoștințele speciale ce vor căpăta vor putea totdeodată a se apropia și încunoaște cu o națiune către care ca români suntem legați prin origine, tradițiunile și aspirațiunile noastre naționale”) dar și rațiunea numirii: pentru ca sacrificiile bănești ale statului să nu fie zadarnice. Prezentându-l pe Ruscalla drept unul din italienii cei mai eminenți și mai favorabili românilor, Domnitorul era rugat să-l numească „îngrijitorul tinerilor români aflători la școalele din Turin și corespondinte guvernului nostru în relațiunile învățământului țării cu așezămintele Italiei”. Alexandru Ioan Cuza semna decretul de numire în aceeași zi iar la 30 iunie 1861 filoromânul era anunțat oficial cu privire la noile sale atribuții¹⁶⁹.

Din acel moment, bursierii de la Torino sunt avertizați de calitatea oficială a profesorului Vegezzi-Ruscalla, cu toții având obligația de a obține „consentimentul și autorizarea” acestuia pentru orice solicitare ar dori să o adreseze autorităților române¹⁷⁰. Cert este că italianul și-a îndeplinit cu seriozitate misiunea, apărând mereu interesul elevilor moldoveni, iar atitudinea sa constantă filoromână a convins factorii politici de la București să îi acorde inclusiv indegenatul¹⁷¹. Mai mult, în 1862 el era invitat de guvernul de la București să susțină și un curs liber de limbă și literatură românească la Universitatea din Torino, văzut de autorități drept o necesitate mai ales în urma deschiderii oficiale a filierei torineze de studii și a prezenței bursierilor români¹⁷². Într-adevăr, bun cunoscător al limbii și al producției literare

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 182-183. Italienistul îl consideră pe Alexandru Ioan Cuza drept inițiatorul numirii lui Ruscalla, ceea ce este, totuși, în absența unor dovezi sau argumente clare, forțat.

¹⁷⁰ Vezi scrisoarea bursierilor către tutorele lor din 18 septembrie 1861, în care îi solicită sprijinirea revendicărilor de augmentare a bruselor. La rândul său, Ruscalla prelua cererea și o trimitea, însoțită de propriile comentarii (favorabile), autorităților de la Iași (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 206, respectiv 205). Nu știm cum s-a ajuns ca și Vasile Alecsandri să intervină de la Paris în perioada următoare în favoarea cererilor stipendiștilor de la Torino (cf. scrisoarea din 18 martie 1862 către ministrul Barbu Bellu, în V. Grozav, *op. cit.*, anexa 5, p. 126). Să fi fost la mijloc raporturile excelente între poet și mentorul bursierilor de la Torino?

¹⁷¹ Într-o scrisoare din 27 octombrie 1863 către Mihail Kogălniceanu, Ruscalla îi mulțumea pentru acordarea indigenatului, notând că este conștient de sentimentele proitaliene ale politicianului român, pentru că el este cel care i-a trimis pe bursierii moldoveni la Torino și tot el s-a gândit să-i propună lui Ruscalla însărcinarea de supraveghetor al junilor studenți, unde se vede fericit a-i îndruma „à l'excelente conduite, à l'amour et aux progres dans les études” (Vezi, Matei Ionescu, *op. cit.*, scrisoarea nr. 5, p. 107).

¹⁷² Al. Marcu, „Un prieten uitat: G. V. Ruscalla”, extras din *Convorbiri literare*, sept.-oct. 1927, p. 10-11. Într-o epistolă, profesorul amintea că fusese abordat de guvernul român pentru a face România mai cunoscută tineretului italian prin respectivul curs și acceptă, dar solicită să fie plătit pentru timpul alocat („questa proposta fu la sola che io chiedeva retribuita”) pentru că pregătirea lecțiilor îl va răpi de la alte activități retribuite (*Ibidem*, p. 20, scrisoarea nr. 1 din 30 mai 1862).

românești, Ruscalla a ținut acel curs de la începutul anului universitar 1863-1864, publicând și cuvântul introductiv¹⁷³.

Același entuziast filoromân a avut în 1863 ideea constituirii, din rațiuni de politică europeană, a unei Societăți neo-latine, care să întrunească comitete din cele cinci state latine (Franța, Italia, Principatele Române, Spania, Portugalia)¹⁷⁴. Implicarea bursierilor români de la Torino devenea evidentă la 1864, după înființarea Societății (*Società internazionale neolatina*) prin numirea lui Romulus Scriban în funcția de secretar al organizației, care ajută și la publicarea jurnalului asociației¹⁷⁵. De altfel, profesorul colaborase și în trecut cu unii dintre aceștia în acțiunile de propagandă pro-românească. Este cazul scrierii lui Al. Papiu Ilarian, *Independența constituțională a Transilvaniei*, trimisă în 1861 la Torino spre a fi popularizată în Italia și unde apare sub îngrijirea lui Vegezzi-Ruscalla, influent publicist, dar cu suportul direct al lui George Alexandrescu-Urechia¹⁷⁶.

Autoritatea lui Ruscalla s-a extins și asupra junilor aflați la studii militare sau medicale la Torino¹⁷⁷ precum și, vreme de câteva luni, asupra pictorului Năstăseanu, „fost bursier al statului”, întors în patrie pentru scurt timp și retrimis apoi în Italia (la Roma) în 1860 cu un stipendiu anual consistent (12.000 lei),

---

¹⁷³ Vezi, Giovenale Vegezzi-Ruscalla, *Prolusione al libero corso de Lingua, Letteratura e Storia Rumana nella R. Università di Torino detta il 15 dicembre 1863*, Torino, Derossi e Dusso, 1863. Cursul era adresat studenților de la Litere cărora dorea să le facă cunoscut „un popolo fratello, ch'era [...] perduto e fu ritrovato” (p. 8). Conținutul cursului se găsește descris într-o altă epistolă din anul 1863, redată tot de Al. Marcu, *op. cit.*, p. 21-23, scrisoarea nr. 2 din 20 martie 1863. Pentru alte informații despre acest curs, vezi, Matei Ionescu, *op. cit.*, p. 108-109, Anexa, scrisoarea nr. 6 expediată de Ruscalla lui Mihail Kogălniceanu la 21 noiembrie 1863.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 108-109. Vezi și Claudio Isopescu, „La Società Internazionale Neolatina di Torino (1864) e i romeni”, extras din *Atti del Congresso Nazionale di Storia del Risorgimento Italiano di Venezia, settembre 1936-XIV*, Bologna, Coop. Tipografica Azzoguide, 1939, unde rolul lui Vegezzi-Ruscalla pare diminuat, el ocupând în fond una din cele trei poziții de vicepreședinte, președinte fiind Filippo Cordova.

¹⁷⁵ Cf. Al. Marcu, „Un prieten uitat”, p. 6.

¹⁷⁶ Dacă ar fi să ne luăm după nota manuscrisă semnată de Pallady pe exemplarul aflat la Biblioteca Academiei Române, „traducerea e făcută de G. Alisandrescu Urechia, coresa de profesorele de italiană și de Vegezzi” (Cf. *Ibidem*, p. 17).

¹⁷⁷ În urma recunoașterii Școlii de Medicină și Farmacie de la București mai întâi de Franța, apoi de Italia, numeroși absolvenți ai Școlii conduse de Davila sunt trimiși cu subvenții de stat îndeosebi la Paris și Torino pentru a-și continua studiile și a-și trece doctoratul. Până la 1861-1862 la Torino își luaseră doctoratul 14 dintre ei (alți 14 l-au trecut la Paris și doi la Florența) (Cf. V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, III, p. 208). Subiectul bursierilor Școlii de Medicină și Farmacie merită o atenție specială, dar pe care nu o putem acorda aici.

pentru a se perfecționa în meșteșugul său și a face reproduceri după tablurile celebre¹⁷⁸. Și despre aceștia profesorul are mereu cuvinte de laudă.

Întoarcerea primilor bursieri trimiși de la Torino este în epocă prilej de reafirmare a rolului pe care cei cu studii în străinătate trebuiau să îl joace în societate. Susținând în fond oportunitatea inițiativei de la 1860, G. Missail nota că după șase ani, școlile italiene își arată roadele, căci stipendiștii George Alexandrescu-Ureche, Al. Gheorghiu, Romulus Scriban s-au întors doctori în drept, gata a-și sluji țara ca profesori în specialitatea lor.

În fond, Italia a știut să se facă utilă nu doar în politica externă, unde a sprijinit majoritatea proiectelor românești, dar a contribuit și la eforturile de modernizare, pentru că „modelele” italiene au jucat un oarecare rol, mai ales în organizarea vieții economice și a celei administrative din Principate¹⁷⁹.

Interesant este că în deceniile care au urmat, esența inițiativei de la 1860 se pierduse, ea fiind văzută mai degrabă drept o reacție de respingere a exagerărilor francofile și nu o încercare de întărire a coeziunii neo-latine. Cu toată implicarea autorităților din primii ani, direcția italiană s-a dovedit a fi una „efemeră”, după cum bine nota A. D. Xenopol în monografia sa asupra epocii lui Alexandru Ioan Cuza, iar stipendiile oferite de statul român în centrele universitare din Peninsula au revenit treptat în albia lor marginală¹⁸⁰.

Pe de altă parte, literatura de specialitate trece într-un plan secund, dacă nu ignoră cu totul, rolul lui V. A. Urechia în deschiderea oficială a filierei torineze. Între aceste lucrări trebuie inclusă din nefericire și contribuția lui Al. Marcu („Mentorul studenților moldoveni”), care astfel ratează în bună parte startul cercetării asupra temei bursierilor români la Torino și a mentoratului lui Giovenale Vegezzi-Ruscalla¹⁸¹.

Despre intenția autorităților române de a trimite bursieri în Spania se știu mai puține amănunte, dar toate elementele converg spre viziunea pro-latinistă a

¹⁷⁸ Trimiterea sa trebuie pusă în relație cu înființarea școlii de Belle-Arte din Iași (Vezi, V. A. Urechia, *Didactica*, p.71). Năstăseanu a decedat însă la scurtă vreme la Roma fără a apuca să-și îndeplinească misiunea, parte din copiile în cauză fiind gajate la creditorii.

¹⁷⁹ Cf. Dan Berindei, *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 301-316. Autorul reamintește faptul că în 1860 atât moldovenii cât și muntenii hotărâseră înființarea unei agenții diplomatice în Italia (la Torino), similară celei de la Paris, dar lucrul s-a realizat abia în 1873, prin deschiderea agenției de la Roma.

¹⁸⁰ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, p. 97. Descriind ruperea de ritm de la începutul domniei lui Cuza, istoricul de la Iași amintea că „de la o vreme” s-a încercat trimiterea de tineri în Italia drept răspuns la „galomania” ce cuprinsese societatea românească.

¹⁸¹ Eroarea tactică a italianistului nici nu poate mira prea tare, de vreme ce îl considera pe V. A. Urechia nici mai mult, nici mai puțin, decât membru al grupului de bursieri din 1860, confundându-l cu nepotul de frate, George Alexandrescu-Urechia (p. 182, n. 1).

lui V. A. Urechia. Se înțelege că din rațiuni politice, Italia era preferată Spaniei de către autoritățile române, așa că întârzierea de câțiva ani între sosirea bursierilor la Torino și la Madrid pare firească. Se adăugau, în mod cert, cunoașterea incomparabil mai bună a centrelor universitare italiene, de lungă tradiție în Europa¹⁸², lipsa între români a unor precedente de studii spaniole și, nu în ultimul rând, distanța considerabilă până în Spania, situată în celălalt colț al Europei.

Cu siguranță că experiența plăcută la Madrid a viitorului profesor de la Iași și București a avut și ea un oarecare rol, precum și perspectiva de specialist în literaturile române, care sesiza necesitatea existenței unor cunoscători competenți de limbă și literatură spaniolă în spațiul academic românesc. E drept că inițiativa sa de la 1864 de trimitere a bursierilor la Universitatea din Madrid a fost considerată nerealistă de unii, sau de-a dreptul ignorată – ca lipsită de esență –, de alții. Iacob Negruzzi era unul dintre cei dintâi, notând, cu privire la studiile junimistului Șt. Vârgolici: „niciun alt motiv nu se poate admite pentru alegerea acestei facultăți de litere așa de puțin celebre în zilele noastre ca aceea din Madrid, decât numai capriciul influentului director al Ministerului de Instrucțiune de atunci, dl. V. Alexandrescu-Urechia, care se plimbase în tinerețea sa prin Spania, se însurase cu o spaniolă și păstra oarecare cult pentru această țară”¹⁸³.

Așa că, spre crepusculul existenței sale și în fața unor asemenea critici, V. A. Urechia își declara încă odată suportul pentru prezența studioșilor români la Madrid, printr-un procedeu literar ingenios: „Ce fericit și mândru aș fi, totuși, dacă împrejurările, neducându-mă la Sorbona, m-ar fi făcut discipolul unei universități ca cea din Madrid, care a dat lumii pe un Emilio Castelar, pe M. de Molins, Zorilla, Eugenio Hartzenbusch”¹⁸⁴.

În toamna lui 1864 au fost selectați prin concurs doi tineri studenți ai Universității din Iași pentru a se perfecționa în litere la Madrid și apoi la Paris: Andrei Vizanti și Ștefan Vârgolici. Se pare că tot lor li s-ar fi eliberat, în premieră, certificate echivalente cu bacalaureatul¹⁸⁵.

---

¹⁸² Se știe că între personajele cele mai influente din interiorul sistemului de instrucție moldo-valah s-au numărat și doi cărturari ardeleni, cu studii italiene: Al. Papiu Ilarian, fost student la Padova și Simeon Bărnăuțiu, cu stagii inclusiv la Pavia.

¹⁸³ Iacob Negruzzi, *Scrieri*, II, Text ales și stabilit, note și comentarii de Andrei Nestorescu și Nicolae Mecu, București, Minerva, 1983, p. 180.

¹⁸⁴ Cf. V. A. Urechia, „Din tainele vieții”, în *Apărarea națională*, an I, 1900, nr. 163, p. 1, apud Niculina Vârgolici, *V. A. Urechia. Cercetare monografică*, Târgoviște, Valachia University Press, 2008, p. 20.

¹⁸⁵ V. A. Urechia, *Didactica*, p. 303.

Odată ajunși la Madrid celor doi li se echivalează titlurile din țară cu cel de „bacalureat în arte”, care le permitea înmatricularea la Universitate și se ocupă de studiul limbii spaniole pentru trecerea examenelor. Nemulțumiți însă de reglementările și condițiile de studiu, ei solicită să fie transferați la Paris, ceea ce li se și aprobă. Șt. Vârgolici s-a mutat rapid la Paris, dar A. Vizanti, poate în urma unui schimb epistolar cu profesorul V. A. Urechia, s-a răzgândit. El își argumenta modificarea de optică și intenția de a rămâne la Madrid prin aceea că achitase deja taxele și progresase suficient în studiul limbii spaniole, iar plecarea la Paris ar fi presupus reluarea acestor eforturi.

Momentul plecării tinerilor la studii în străinătate. Călătoria spre destinație

Referindu-se la curentul migrației școlare aflat în plină desfășurare, Vasile Alecsandri descria la 1862, cu subiectivitatea participantului, momentul plecării valurilor de tineri, amintind inclusiv ideologia care anima, măcar în parte, această mișcare mesianică în plin având în deceniile patru și cinci:

„O inspirare dumnezeiască îndemnase pe părinții noștri a-și trimite copiii în străinătate la universitățile din München, Heidelberg și de la Paris, spre a dobândi învățături folositoare țării lor. Deși pe atunci mergerea în Franca era privită ca o ducere pe ceea lume; căci drumul acela lung ținea, din lipsa căilor ferate, douăzeci de zile și douăzeci de nopți în diligență; deși durerea despărțirii era crudă pentru bieții părinți, ei stăpâneau jalea sufletului lor amărât, însă împărtășeau copiii la picioarele altarului dumnezeiesc și apoi, cu ochii plini de lacrimi, îi îndrepta spre Apusul luminat al Europei ca pe niște nemernici recruți destinați a deveni soldați ai viitorului”¹⁸⁶.

După desemnarea lor ca bursieri ai statului, tinerii completeau o declarație în care luau la cunoștință destinația și specializarea pe care trebuiau să o urmeze, și, după cum aminteam mai sus, se angajau să revină în patrie la finalul studiilor pentru a lucra o vreme în domeniul lor, acolo unde erau distribuiți de stat. Uneori primeau în avans și banii pentru cheltuielile drumului spre destinație, alteori sumele ajungeau cu întârziere, împreună cu bursa pe primul trimestru, direct la noua adresă din străinătate.

Având în vedere condițiile de la jumătatea secolului, drumul spre centrele germane sau italiene, dar mai ales spre Paris, reprezenta un act temerar, o grea încercare pentru tânărul aflat, cel mai adesea, pentru prima oară într-un periplu

---

¹⁸⁶ V. Alecsandri, „N. Bălcescu”, p. 309. Preluat apoi în G. Missail, *Școlile și învățătura la românii din Moldova în vremea lui Mihail Sturza Vodă 1834-1848*, p. 279.

care să depășească granițele țării¹⁸⁷. Dacă luăm în considerare că se modificase structura socială a grupului studioșilor, tocmai prin acordarea unui mare număr de burse celor de condiție materială modestă, impactul călătoriei, al primului contact cu alte civilizații mai dezvoltate (civic și tehnologic), cu alte limbi și alte norme, avea să fie cu atât mai semnificativ¹⁸⁸.

În prima jumătate a secolului XIX exista obiceiul ca grupurile de tinerii aflați la studii să fie însoțiți pe durata drumului, ajutați la cazare și la înscrierea la școală sau chiar supravegheați o vreme de o persoană matură și responsabilă, un mentor/tutore care să-i ferească de tentații și să comunice în mod obiectiv cu părinții. În mod firesc, acest personaj esențial în educația tinerilor, trebuia să fie un cosmopolit (grec sau occidental) care cunoștea bine țara și orașul de destinație, căci refăcuse cel mai probabil același traseu în vremea propriilor studii. Astfel, la Paris, pe Champs Elysees, se întâlneau în 1835 două grupuri de adolescenți din Principate dornici de învățatură, dar cu preocupări diverse, primul alcătuit din munteni și însoțit de dascălul Likiardopol (care îl adusese în *Orașul Luminii* pe Ion Ghica) și de alți unul sau doi „loghioțați”, și cel de-al doilea grup, compus din moldoveni (printre ei și Alexandru Ioan Cuza) și îndrumat de Filip Furnaraki¹⁸⁹. Statul a considerat foarte utilă această practică și a preluat-o rapid¹⁹⁰, după ce ea fusese deja adoptată de mediul învățământului ecleziastic, adânc interesat de conduita și instrucția tinerilor clerici aflați la studii teologice în țări străine.

Din partea autorităților moldave, la mijlocul deceniului șase, N. Ionescu, pe atunci profesor la Academia Mihăileană, îi conducea la Paris pe N. Culianu și pe Gh. Mărzescu, doi proaspeți absolvenți, pe care „îi instalează și îi înscrie la

---

¹⁸⁷ Din păcate, asemenea mărturii ale studioșilor din epocă sunt, în mod curios, foarte rare. Pe lângă amintirile lui N. Kretzulescu (la care ne vom referi mai jos), o succintă descriere a drumului până la Paris ne-a lăsat în memoriile sale V. A. Urechia, publicate în serie la 1900 în periodical bucureștean „Apărarea națională”.

¹⁸⁸ Să nu uităm că este epoca în care Europa își dezvoltă rapid „drumurile de fier”, în vreme ce Principate nu își întrețineau cum se cuvine nici măcar șoselele. E de înțeles de ce șocul călătoriei pare să-l fi afectat chiar pe unul dintre cei care se va adapta rapid la condițiile din Apus (alegându-și chiar soția dintr-o familie de vază spaniolă); tânărul dornic de învățatură V. A. Urechia, în drumul său spre Sorbona, a luat de la Viena trenul în direcția opusă, pierzând astfel o zi (Cf. Niculina Vârgolici, *op. cit.*, p. 18).

¹⁸⁹ Vezi, Ion Roman, *Viața lui Ion Ghica*, București, Editura Albatros, 1970, p. 75.

¹⁹⁰ Chiar bursierii selectați în primăvara lui 1834 de Epitropia Învățăturilor Publice dintre absolvenții școlilor moldovene (T. Stamate, Anton Velini, Al. Costinescu, C. Zefirescu, Anastasie Fătu, Leon Filipescu), odată ajunși la Viena pentru urmarea cursurilor universitare (ultimul studiază la Hohenheim), sunt puși sub supravegherea doctorului A. C. Popp (Cf. Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 110).

cursuri”¹⁹¹. Mai târziu, pe fondul sporirii numărului de burse, dar mai ales a faptului că noul val din anii 60 era alcătuit din adulți, inclusiv foști studenți ai Universității din Iași, așadar obișnuiți să-și poarte singuri de grijă, se renunță treptat la însoțirea studioșilor pe durata drumului. Se menține în schimb instituția mentorului (numit în textele vremii „îngrijitorul studenților”), plătit de statul român, mai ales din necesitatea resimțită de autorități de a avea un corespondent competent care să gestioneze obiectiv și la fața locului problemele legate de bursieri. Mentorul prelua, așadar, sarcina corespondenței cu autoritățile române și verifica direct la sursă veridicitatea inscripțiilor, a certificatelor de audiență sau de examinare; de asemenea, îi sprijinea pe stipendiști cu sfaturi, superviza împărțirea bursei și le supraveghea conduita și progresele.

Firește, nu existau fonduri suficiente pentru a asigura un asemenea mentor sau „îngrijitor” în fiecare centru universitar (ce ar fi însemnat aceasta în cazul numeroaselor universități gemane unde existau, destul de răsfirați, bursieri români?), dar statul încearcă să păstreze instituția măcar în centrele mari, cu o populație românească semnificativă, precum Paris sau, conjunctural, Torino. Mai mult, după un timp, stabilește chiar controlul supraveghetorului asupra relației dintre autoritățile române și bursieri¹⁹². Primul corespondent oficial al guvernului moldovean, mentor pentru elevii români din străinătate a fost doctorul A.C. Popp, care se îngrijea la Viena, începând cu 1834, de grupul de șase studioși trimiși în Austria¹⁹³. La Paris, această sarcină a fost îndeplinită o vreme de doctorul Piccolo (mai ales pentru studenții munteni), apoi, în deceniul șase, de profesorul sorbonez Royer Collard și, după 1861, de agentul diplomatic român (Iancu sau Vasile Alecsandri)¹⁹⁴. De asemenea, după cum am văzut, la Torino e angajat entuziastul filoromân Giovenale Vegezzi-Ruscalla, profesor la

---

¹⁹¹ Cf. Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Viața Românească, 1928, p. 270. Celor doi ar trebui adăugat și Gr. Melidon, care a obținut bursa în același timp.

¹⁹² Printr-o decizie din 1861, studioșii erau obligați să obțină aprobarea mentorului în corespondența cu Ministerul. Astfel, la 18 septembrie 1861, bursierii de la Torino solicitau sprijinul profesorului Ruscalla, amintind că fuseseră notificați de faptul că „în toate cererile noastre pe viitor la guvern să cerem consentimentul și autorizația D. Voastre” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 204-206).

¹⁹³ Vezi V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 269 și V. Popovici, *op.cit.*, p. 49.

¹⁹⁴ La serviciile lui Collard s-a renunțat din motive ce țin de insuficiența bugetară. Într-un act de la 1 septembrie 1861 se arată că se suprimaseră două posturi bugetate la Paris, între care unul era al corespondentului Collard pentru studenții români. Pentru ambele poziții, îndatoririle erau preluate de Agentul Principatelor, Vasile Alecsandri, căruia i s-a transmis că „guvernul dorește a avea notițe exacte asupra conduitei și aplicării junilor care se află trimși cu cheltuiala statului” (Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 71/1859, f. 79. Vezi și Nicolae Isar, „Le savant français Royer Collard – correspondant des Principautés unies pour les étudiants roumains de Paris”, în *Analele Universității Spiru Haret. Seria Istorie*, nr. 12, 2009, p. 23-40).

Universitatea din oraș, care se oferise el însuși de a fi „inspecteur des étudiants moldave”.

Drumul spre cel mai frecventat centru universitar, Parisul, era cunoscut pentru dificultatea sa, mai ales până la apariția căilor ferate. În 1834, N. Kretzulescu îl străbătuse, după propriile relatări, „în vreo 24 de zile”, schimbând „căruța fără arcuri și cu așternut de paie înăuntru ce ținea loc de scaun și pernă” (București-Iași) cu „căruciorul de poștă ... care mergea ca fulgerul, câteodată pe trei roate” (Iași-Cernăuți) și, în fine, cu civilizata dar prea lentă diligență, ce nu ieșea defel „din trapul cel mic al cailor, deși caii erau mari și bine hrăniți și șoselele pretutindeni” (pentru porțiunea Cernăuți-Viena-Paris)¹⁹⁵.

Durata era atât de mare și din pricina pauzelor necesare în marile orașe, în așteptarea unui loc la diligență sau a formalităților la frontiere. Între timp însă, apariția căii de fier făcea drumul la studii mai rapid și mai confortabil, măcar dincolo de hotare. Cea mai dificilă etapă pare să fi fost cea internă, dacă judecăm după amintirile medicului Kretzulescu, e drept, fiu de mare boier – spre deosebire de valul de studioși din deceniul șapte – și obișnuit, în consecință, cu anumite standarde. El se plângea mai ales de condițiile drumului de la Iași la granița Bucovinei, de-a lungul căruia „mâncăm ce găseam prin hanuri și cârciumi murdare” și percepea acut schimbarea în bine din Cernăuți, teritoriu austriac, unde, în sfârșit, „m-am putut odihni într-un hotel curat”¹⁹⁶.

Două trasee erau mai utilizate în epocă. Primul trecea de la Iași/București prin Brașov, Cluj, Pesta, Viena și mai departe, spre universitățile germane sau spre Paris. Este drumul ales de Ion Ghica la 1835¹⁹⁷ și de alți studioși, proveniți mai ales din sudul Moldovei sau din Țara Românească. Al doilea traseu era, se pare, urmat de majoritatea tinerilor care plecau din Moldova spre școlile apusene; se pleca din Iași spre Viena (via Cernăuți, Liov, Cracovia) și apoi mai departe, către destinația aleasă. Pe acest traseu a plecat N. Kretzulescu spre Paris, iar la Cernăuți s-a întâlnit cu un grup de „patru tineri compatrioți din Iași” care urmau să studieze, ca și el, tot pe cheltuiala familiei (Nicolae Docan, Panait Radu, Vasile Alecsandri și Alexandru Ioan Cuza), însoțiți de profesorul Furnaraki¹⁹⁸. Este și calea aleasă de V. A. Urechia la 1855, asupra căreia insistă în amintirile sale¹⁹⁹.

O terță variantă, și ea rezonabilă, trebuie să fi fost traseul de pe Dunăre, cu vaporul până la Viena și apoi cu trenul sau diligența până la destinație. Așa

¹⁹⁵ N. Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, Editura Universul, 1940, p. 49-54.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 52.

¹⁹⁷ Ion Roman, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹⁸ N. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 54.

¹⁹⁹ Cf. Vistian Goia, *V. A. Urechia*, București, Editura Minerva, 1979, p. 25.

plecase spre lumea germană N. Quintescu²⁰⁰, așa revenise în țară N. Kretzulescu (cu vaporul de la Ratisbone la Viena, Pesta, Orșova și de acolo cu trăsura)²⁰¹ și tot așa îi sugera Titu Maiorescu o variantă de transport amicului său din vremea studiilor, „bătrânului Rosetti”, de la Iași la Berlin (dar până la Viena pe Dunăre) pentru a-l revedea²⁰². Petru Poni nota despre propria călătorie la studii spre Paris, pentru care alesese, în mod destul de ciudat, tocmai traseul dunărean: „Am plecat din Iași împreună cu colegii mei Gh. Cernătescu și Al. Odescu. La Giurgiu ne-am întâlnit cu alți colegi din București, care se duceau tot la Paris, cu Sergiu, cu Gr. Ștefănescu, cu Gr. Păucescu”²⁰³. Nu avem toate datele trebuincioase, dar probabil varianta era preferată de cei care doreau să ajungă în centrele italiene sau germane. În fond, alegerea ținea cont de condițiile concrete din zonele tranzitate, de preferințe sau intoleranțe personale ale studiosului, dar putea fi vorba și de un itinerar prestabilit, mai ales în cazul stipendiștilor din anii 1860, cărora li se deconta o sumă din cheltuielile de drum, calculată pentru un anumit traseu²⁰⁴.

Oricum, dacă drumul lui Kretzulescu până în capitala Franței a fost atât de incomod și de îndelungat, cât de dificilă să fi fost călătoria studenților ieșeni Andrei Vizanti și Ștefan Vârgolici până la Madrid în 1864? Cheltuiala mare, pericolele din tranzit și timpul îndelungat par să fi fost motivele pentru care studiosul, și mai cu seamă bursierul român, odată ajuns la destinație, revenea acasă doar la terminarea studiilor. „Părinții care din București sau Iași își

---

²⁰⁰ Deși nu cunoaștem vreo relatare despre drumul său la studii (Bonn și Berlin), într-o broșură plină de învățăminte unioniste (menită a-i liniști pe moldovenii iritați de pierderea avantajelor dinainte de 1862 și de șicanele noului centru politico-administrativ) publicată după „transferul” său de Universitatea din Iași la cea din București, amintește de o călătorie a sa cu vaporul pe Dunăre înainte de 1864; altminteri, oltean la origine, varianta pe fluviu era cea mai firească pentru viitorul filolog (Vezi, N. Quintescu, *De la Bonn la Coblenz pe apă și pe jos*, București, Tipografia Academiei Române, 1881).

²⁰¹ N. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 64.

²⁰² Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III, p. 45. Alt drum era totuși „cel mai scurt”, dar, e drept, mai puțin comod: Iași, Breslau, Berlin.

²⁰³ D. Ivănescu, „Memoriile lui Petru Poni” („Ce am voit să fac”, I), p. 63.

²⁰⁴ Să nu se uite că sunt anii în care rețeaua de căi ferate se întinde cu repeziciune. Ca atare, de la an la an apar modificări, e drept, nu radicale, în variantele de traseu urmate de călători. Ion Ghica realiza la 1862 un amplu și documentat studiu asupra extinderii rețelei de drumuri de fier în Europa, oferind și date statistice; confrom unui asemenea tabel oferit de autor („Tablou de drumuri de fier și pe suprafață și pe populație”), în fruntea clasamentului se afla Anglia, urmată de Franța, Belgia, Germania, Austria, în coadă situându-se România, cu „0” km. Cărturarul român sublinia și beneficiile sistemului, nu doar în registrele transporturilor, comerțului, a economiei în general, ci mai ales în sfera culturală. Căile ferate, considera el „au o misie și mai mare”, căci în ultimii ani „au devenit agentul cel mai puternic al civilizației și al libertății” (Cf. Ion Ghica, „Drumurile de fer”, în *Revista română pentru științe, litere și arte*, an II, 1862, nr. 1, pp. 320 și 321).

trimiteau copiii spre învățătură la Paris – nota un fost student – se despărțeau de dânsii pentru cinci-șase ani, de nu pentru totdeauna²⁰⁵. Student la *Orașul Luminilor*, N. Ionescu voia să își pregătească din timp drumul spre casă, dar constata că are nevoie, după cum îi scria lui G. Sion în iunie 1851, de „subvenția de la școală pe anul întreg deodată, ce încă odată pe-atâta ca să-mi pornesc cărțile și să fac drumul”²⁰⁶. Excepțiile se întâlnesc cu precădere în cazul studiosilor de la Viena sau din lumea germană, mai aproape de casă și care își permiteau – ipotetic – unele vacanțe în patrie.

Dacă pentru începutul deceniului șase decontarea cheltuielilor transportului bursierilor spre universitățile de destinație era lăsată la latitudinea autorităților (dar cel mai adesea nu era refuzată²⁰⁷), spre finele deceniului aceasta devine o regulă. Ajutorul pentru drum nu era în sumă fixă, precum stipendiul, ci varia în funcție de distanța parcursă sau de alte condiții specifice. În 1859, bursierilor I. Ciurea și C. Codrescu li se aprobau câte 33, 3 galbeni „pentru cheltuiala drumului mergerii lor la Paris”²⁰⁸, iar tinerii din grupul ce pleca în 1860 spre Universitatea din Torino primiseră câte 25 de galbeni pentru acoperirea transportului²⁰⁹. Se pare că una din cele mai ieftine destinații era capitala Greciei; costul transportului de la Iași la Atena era calculat la 20 de galbeni la 1859²¹⁰, pentru ca șase ani mai târziu, în ianuarie 1865, Constantin Erbiceanu și Filaret Romanescu, absolvenții Facultății de Teologie a Universității din Iași, să primească dublu (câte 40 de galbeni, dacă nu e vorba de o încurcătură a funcționarilor) pentru a merge la specializare la Universitatea din Atena²¹¹.

²⁰⁵ N. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 55.

²⁰⁶ Un an mai târziu încă nu adunase banii necesari, motiv pentru care îi declara lui G. Sion, în martie 1852, că „într-un cuvânt sunt redus să mai rămân aici până ce din una alta voi capta la mână cu ce să mă pornesc” (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 96, respectiv 104).

²⁰⁷ Cu mai bine de un deceniu în urmă, pregătindu-se să se întoarcă în țară la finele studiilor sale pariziene, N. Ionescu își ruga în aprilie 1852 prietenul (pe G. Sion), să caute în arhivele Casei Școalelor pentru a documenta „asemenea precedente” și a putea solicita oficial decontarea cheltuielilor de transport, înaintând și o sumă pe care o vedea potrivită, undeva la 50-60 de galbeni, din care avea însă de gând să își acopere și unele datorii și chiar să cumpere câteva cărți. De altfel, chiar Sion îl anunțase de la Iași de posibilitatea „de a fi ajutat cu banii de întors”, dar N. Ionescu se declara inițial rezervat, căci în acte era notat faptul că bursa era pe doi ani „și nimic mai mult” (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 110-111, respectiv 106-108).

²⁰⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 37/1859, f. 5.

²⁰⁹ P. Borșiu era singurul din grup, după propriile afirmații, care nu primise banii de drum (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 37/1859, f. 159).

²¹⁰ Deși grupul de trei „clerici” plecase la Atena în 1856, autoritățile moldovene nu reușiseră să le ofere decât după trei ani, și aceasta la insistențele studiosilor, banii de drum (Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 101).

²¹¹ ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 72.

Se poate lua în considerare și stresul suplimentar, de natură sentimentală, resimțit de tineri (cu deosebire de ieșeni, mai puțin cosmopoliți, în comparație cu bucureștenii), la plecare. De multe ori despărțirea de familie și de cei dragi se întindea, cum aminteam mai sus, pe întreaga durată a studiilor²¹². Pentru dificultățile de acest gen, de notorietate în epocă, și mai ales pentru imaginea puternică din mentalul colectiv, recurgem la încă o exemplificare din teza de bacalaureat a lui I. M. Dospinescu, evident, amplificată de romantismul excesiv, specific vremii: „Nu se poate descrie, cât e de trist momentul în care un june e constrâns a părăsi pe rude și pe amici și pe conaționali și a se duce departe de ei spre a-și continua studiile sale [...]. Prin această plecare se privează pentru un timp destul de îndelungat de îmbrățișările cele fragede ale unei mame duioase, de preceptele și consiliile cele utile ale unui părinte ce-i voiește binele; pe lângă asta, el se privează de vorbele cele călduroase și afabile a unor amici care țin la el și pe care el îi iubește atâta”²¹³.

De regulă confirmarea burselor venea destul de târziu, spre finele lunii septembrie sau chiar în octombrie, așa că studioșii se grăbeau să înceapă formalitățile și să ajungă mai curând la destinația fixată de autorități pentru a nu pierde înscrierea. În numele colegilor săi, C. Codrescu cerea la 18 septembrie 1859 „să se deruleze de la locul cuvenit slobozirea pașapoartelor și traducerea legalizată a atestatului, fără plată, slobozirea subvenției și cheltuiala drumului pentru ca să putem pleca cât mai curând”²¹⁴.

Între normă și decizie conjuncturală: cuantumul și durata burselor

Cuantumul stipendiilor primite de studenții români a oscilat mult în deceniul șase, pentru a se stabili treptat după 1861 și, cu deosebire, după 1864. În fond, nu atât sumele sunt importante, ci acoperirea lor în produse și servicii, ceea ce este mai greu de documentat. Se fac simțite diferențe nu doar odată cu trecerea anilor, ci și între bursele tinerilor moldoveni și munteni (până la unificarea administrativă), între variatele specializări și, mai ales, între destinațiile de studii. În fapt, până la Legea din 1864, aproape niciun grup care pleacă la învățătură nu este finanțat la fel ca precedentul. La fel, trebuie făcută distincția

---

²¹² Unul dintre bursierii vremii, pictorul Năstăseanu, publica chiar un cuvânt de adio către țară la plecarea spre Roma, unde era trimis cu misiunea de a-și continua studiile de pictură și de a copia tablouri celebre. La despărțire, el își exprima speranța că în pofida opoziției inamicilor, patria își va continua „marșa către progres” (Vezi, *Ateneul român*, nr. 1, 15 sept. 1860, *apud* A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, p. 107-108).

²¹³ SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 92/1869, f. 31.

²¹⁴ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 72/1859, f. 9.

necesară între bursele propriu-zise și excepția de la regulă, ajutoarele de studii, acestea din urmă mult mai reduse și obținute cel mai adesea nu în urma unui concurs, ci prin aprobarea Ministerului, pentru terminarea studiilor deja începute²¹⁵.

Oscilațiile sunt extreme până la 1855, observându-se sume de 1480 lei alături de altele de 7000 de lei²¹⁶. La mijlocul și spre finele deceniului șase, subvențiile tinerilor moldoveni în străinătate se stabilizaseră – lăsându-le la o parte pe cele speciale, la școli ecleziastice sau militare, unde elevii deveneau interni²¹⁷ – în jurul valorii de 180 de galbeni/an²¹⁸. Este suma pe care aveau să o primească, în două tranșe anuale și în avans (cel puțin teoretic căci practic banii întârziat mereu) grupul de trei studioși (Gr. Melidon, Gheorghe Mârzescu și Nicolae Culianu) care plecau în toamna lui 1855 din Iași spre Paris²¹⁹. În schimb, bursele celor trei „clerici” recomandați de Seminarul de la Socola pentru a urma filosofia și literatura greacă la Universitatea din Atena nu depășeau 120 de galbeni anual²²⁰, exact jumătate din cât aveau să primească tinerii care luau în toamna lui 1859 calea Parisului, în număr mai mare decât în trecut (Bosie, Ciurea, Codrescu, Odescu, Cernătescu, Poni, Cobâlcescu), care se bucurau de stipendii de 240 de galbeni/an: 200 de galbeni, plus un supliment de 40.

---

²¹⁵ Nu știm însă cu precizie care este situația juridică a celor „ajutați” în acest mod. E o certitudine că tinerii care obțineau de la începutul studiilor acest ajutor aveau – după cum arată documentele păstrate – aceleași obligații ca în cazul stipendiștilor cu bursă întreagă, de a trimite periodic „dovezi” despre progresul studiilor și de a se pune la întoarcere la dispoziția autorităților; bănuim că prevederile se aplicau și celor ce căpătau acest sprijin pe parcurs. Unul dintre ei era chiar A. D. Xenopol, care primea un ajutor de 40 de galbeni/an, în urma insistențelor părintelui său și probabil, a intervenției junimiștilor. Despre încercările lui Dimitrie Xenopol pentru a obține „subvenția” de la stat, vezi, I. Tourouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, Institutul de Arte Grafice Buvovina, 1933, p. 324, 332 și 334. El era conștient că „oamenii promit ușor” dar îi transmitea fiului un aer de speranță, pentru că, nota același, „ce-i al nostru sau pentru noi nu e niciodată pierdut”.

²¹⁶ Vezi tabloul creionat de Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 148-149.

²¹⁷ Este cazul celor trei clerici (ierodiaconii Ieronim, Damaschin și monahul Ghenadie) trimiși în 1856 la Școala Teologică din Halchi și care, „după calcularea ce s-au făcut” primesc fiecare 80 de galbeni/an (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 10/1856, f. 1).

²¹⁸ În același timp, studenții munteni primeau burse de 240 de galbeni, ca în cazul lui D. P. Vioreanu, care cerea în 1854 să plece la învățătura Dreptului „din pricina lipsei de profesori” de care suferea Facultatea de profil din București (cf. Maria Stan, *op. cit.*, p. 175), sau a lui Titu Maiorescu în 1859 (V. Grozav, *op. cit.*, anexa 1, p. 123-124).

²¹⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 6.

²²⁰ Este vorba de Ierodiaconul Clement Nicolau, Gh. Erbiceanu și Filaret Dimitriu, care, din pricina „neregulatei trimiteri a subvenției, a neajungerii sale și mai în urmă chiar a căderii în datorii” au fost nevoiți să se întoarcă înainte de a-și finaliza studiile (Vezi, SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 1 și 91).

Dacă Legea de la 30 mai 1861 fixa stipendiile pentru străinătate la 6300 lei/an, suma nu era modificată nici de legea Instrucțiunii din 1864, în ciuda solicitărilor, uneori dramatice, din partea tinerilor, de mărire a burselor²²¹. În 1865 ele rămâneau la valoarea de 1575 de lei/50 galbeni/583 franci pe trimestru (sau 200 de galbeni/an), dar întâlnim și destule cazuri de ajutoare de studii, de valoare mai mică (în general de 787 de lei), sau de subvenții supradimensionate (2756 lei/trimestru), precum cea acordată tânărului N. I. Voinescu, compusă din bursa obișnuită, plătită din bugetul școlilor, la care se adăuga un supliment de 1181 lei, achitat „din fondul de ajutoare de care dispune M. S. Domnitorul”²²².

Faptul că suplimentele de 40 de galbeni au apărut, după datele noastre, în 1859, ne duce cu gândul la o probabilă încercare de uniformizare a pieții stipendiilor după Unire, deoarece bursele oferite de autoritățile muntene (multe în valoare de 240 de galbeni) erau evident mai ridicate decât cele moldovenești.

Simptomatic este și faptul că până și atunci când autoritățile moldovene urcau cuantumul burselor, încercând a oferi tinerilor condiții mai prielnice învățăturii, bugetul nu făcea față dezechilibrelor, fiind necesare ajustări drastice și reduceri semnificative. Cazul cel mai la îndemână este al celor cinci bursieri din 1860 trimiși la Universitatea din Torino. Deși se așteptau, conform actelor semnate, la subvenții de 260 de galbeni pe an, cele mai mari de până atunci, realitatea bugetară a limitat bursele la 173 de galbeni pe an. Cu mari eforturi și insistențe birocratice, înalții funcționari din Ministerul Instrucțiunii încercau să remedieze din defecțiune achitându-le (cu întârziere), plata drumului până în Italia, să vegheze la primirea periodică a burselor și să încerce suplimentări extraordinare de 40 de galbeni atunci când le permiteau încasările bugetare.

La aceste burse se adăugau alte cheltuieli suportate de stat, de la costurile transportului spre destinație și înapoi spre țară, la plata inscripțiunilor și a diferitelor taxe și cheltuieli ce priveau susținerea și publicarea tezelor de licență sau de doctorat, etc. În 1865, într-un act intern al Ministerului Instrucțiunii, se notifica faptul că studentul George Alexandrescu (Urechia) – nepotul de frate al influentului profesor și creator de instituții culturale, V. A. Urechia – nu a primit încă la Torino banii „pentru inscripțiune și teză” și se solicita eliberarea a 30 de galbeni pentru onorarea acestei obligații²²³. Același tip de solicitare îl avea în 1865 și Petru Poni (decontarea inscripțiunilor și taxei examenului de licență, pe lângă banii de drum)²²⁴, iar Eugen Stătescu, student în Drept la Sorbona, cerea ca

---

²²¹ Unele suplimente erau însă acordate în mod individual, în cazuri deosebite.

²²² Cf. lista de stipendii pe trimestrul ianuarie 1865: ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 63.

²²³ ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 108.

²²⁴ ANIC București, fond MCIP, dosar 227/1865, f. 73.

odată cu bursa pe trimestrul ianuarie-martie 1865 să i se deconteze și „spesele de studiu ce am avut a face la începutul acestui an scolastic” în valoare de 232 franci: o conferință plătită, două inscripțiuni și chiar cărțile „indispensabile pentru studiul materiilor ce compun examenul al doilea de doctorat”²²⁵. Lista solicitărilor bursierilor era destul de lungă. Unii cereau plata meditațiilor cu profesori privați (ca în cazul lui Șt. Vârgolici)²²⁶, iar alții (mai ales de la științe) doreau să participe la excursii științifice costisitoare dar „foarte necesare”.

Până la 1862, bursa se puteau transmite, de comun acord, familiei sau apropiaților celui plecat la studii, care gestionau mai bine, în cunoștință de cauză și în interesul studiosului, sumele respective. În 1854 și 1855 comisarul Dimitrie Radu cerea ca banii cuveniți lui Panait Donici să-i fie lui înmânați, „precum s-au slobozit totdeauna tot prin mine”²²⁷. Și N. Culianu cerea în aprilie 1857 de la Paris ca „subvenția” ce i se cuvenea să-i fie înmănată fratelui său, Ștefan Stamatini²²⁸. La rândul său, într-o adresă către autoritățile moldovene din iunie 1862, Costache Negruzzi se declara la curent cu „noua dispozițiune” ce reglementa trimiterea banilor direct studenților din străinătate și solicita ca stipendiul fiului său Leon, student la Medicină în Viena (transferat de la Halle) să fie direcționat pentru anul în curs către sine „care ca părinte mă îngrijesc a-și primi ei regulat contingentul burselor lor la termene chiar când Ministerul, din împrejurări neprevăzute, zăbovește cu răspunderea banilor”²²⁹. În general însă, și mai cu seamă după data menținută (1862), sumele în cauză se trimiteau (cu întârziere de câteva luni), fie mentorilor (la Torino profesorului Ruscalla, la Paris reprezentantului Principatelor-Unite, Vasile sau Iancu Alecsandri²³⁰) fie direct stipendiștilor, la adresele cunoscute.

²²⁵ ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 112.

²²⁶ După mutarea de la Madrid la Paris, Vârgolici cerea în iunie și apoi în august 1865 asemenea fonduri suplimentare invocând „ardenta mea dorință de a studia” și argumentând că „situația mea diferește cu totul de a celorlalți stipendiști întreținuți de guvern la Paris”, mai ales că era o măsură necesară pentru a recupera întârzierile și pentru a se pregăti de licență. Practic, cerea pe lângă bursa de 195 de franci/lună, alții 60. O rezoluție pe ultima cerere limita suma suplimentară anuală la 40-50 de galbeni (ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 254-255 și dosar 227/1865, f. 40). Interesant este și că Vârgolici forțază mâna autorităților, considerând lipsa lor de reacție drept aprobare tacită, pe fondul „multelor Domniei Voastre ocupațiuni” și, voidind „a profita cu scrupulozitate de timp” își angajează un profesor de la 15 septembrie 1865, după cum anunța la București în octombrie 1865 (ANIC București, fond MCIP, dosar 228/1865, f. 126).

²²⁷ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 88/1854, f. 3 și 9.

²²⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 12/1855, f. 74.

²²⁹ V. Grozav, *op. cit.*, anexa 2, p. 124-125.

²³⁰ Diferențele între sumele gestionate de cei doi erau uriașe și reflectau numărul tinerilor aflați în supravegherea fiecăruia. În iulie 1865 bunăoară, lui Vasile Alecsandri i se trimiseseră 27154 franci, în vreme ce mentorului de la Torino, doar 2861 (ANIC București, fond MCIP, dosar

De departe principala problemă era întârzierea constantă cu care stipendiile ajungeau la destinație. Era o deficiență cvasigenerală, care ținea de proasta organizare birocratică și care crea mari probleme bursierilor. De aici și tensiunea care răzbate din corespondența studenților, cu prietenii sau finanțatorii privați sau cu autoritățile de resort. Tonul dramatic era însă perfect explicabil. Tinerii se simțeau vulnerabili în „mijlocul străinilor” cum scria unul dintre ei, în universuri nefamiliare, cu economii profund fiscalizate, în care nimic nu puteau întreprinde în absența banilor. Nu puține erau dramele reale care îi însoțeau pe cei scăpătați, de la refuzul de a li se mai da credit, la stricarea imaginii personale, asediul creditorilor și, în final, la „sejururile” din închisoarea datornicilor²³¹. N. Ionescu îi scria în iunie 1851, cu o disperare abia ținută în frâu, prietenului său G. Sion, că au trecut două luni de când ar fi trebuit să se primească bursele însă „nici până în minutul acesta n-am primit vreo știre de ce s-au făcut cu banii noștri, ai mei și ai lui Donici”²³².

Într-un sistem birocratic în curs de normare, nu lipseau nici defecțiunile datorate neatentei funcționarilor. Unele liste sunt întocmite greșit, fie în țară, fie în centrul de instrucție, iar cei care aveau de suferit erau, evident, tinerii. Într-un act intern, funcționarii de la București aduceau în 1863 la cunoștința superiorilor discrepanțele dintre tabelele alcătuite la București și listele completate la Paris de Jacques Poumay, atât în privința sumelor plătite, cât și a numelor astfel încât, „din neconformitatea acestor liste rezultă că mai mulți din bursierii statului se lasă în lipsă de mijloace de existență”²³³.

În cazul unor sincope bugetare sau a unor încurcături bancare, întârzierile puteau fi semnificative, afectând evoluția școlară a bursierilor. Aflat la Paris din 1855, N. Culiuanu a trimis o telegramă în numele studenților de acolo, în care se arăta că bursele nu au fost trimise de șase luni iar studenții riscă a fi întemnițați din pricina datoriilor²³⁴. Nici N. Chinez nu primise în vara lui 1860, după șase luni de așteptare la Paris, stipendiul cuvenit, ceea ce îl făcea, după cum declara

227/1865, f. 19).

²³¹ Primul asemenea caz este documentat în 1839, când bursierul moldovean lui Leon Filipescu, student la Institutul agronomic de la Hohenheim (Württemberg) a fost închis pentru datoriile acumulate la creditorii. Cf. V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, p. 269.

²³² Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 96.

²³³ ANIC București, fond MCIP, dosar 213/1863, f. 25-26.

²³⁴ D. Berlescu, *op. cit.*, p. 217, nota 411. Din păcate, autorul nu indică și sursa, așa că informația nu este ușor verificabilă. Probabil tema închisorii datornicilor era adusă în prim plan tocmai pentru a sensibiliza, dar e posibil să fi fost uneori mai mult decât o figură de stil. Pericolul părea să fi fost real și pentru clericii aflați la mijlocul deceniului șase la studii în Constantinopol (la școala teologică de la Halchi) care, subfinanțați și înglobați în datorii, ar fi reușit să revină în țară doar „pe garanția unor persoane private” (Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, f. 126).

el însuși într-o adresă către Ministerul de la Iași, „foarte strâmtorât”²³⁵; judecând după rezoluții, autoritățile nu păreau a conștientiza întotdeauna gravitatea problemei, motivând dificultăți bugetare.

N. Quintescu, bursier la studii clasice la Bonn și Berlin, ruga disperat în 1865 Ministerul „să înceteze astă stare de lucruri” (întârzierea banilor) care l-a însoțit mereu în cei trei ani de studiu, în ciuda numeroaselor sale petiții. El scria că piedicile în studiul său datorate acestor întârzieri sunt reale și nu exagerate, doar „demnitatea mea de om” reținându-l de a prezenta adevărul „în toată goliciunea sa” dar venea și cu o soluție, aceea ca Ministerul să nu trimită doar mandatele la serviciile competente, ci să le urmărească punerea lor în aplicare²³⁶.

Una din cele mai patetice scrisori pe această temă din corespondența studenților cu Ministerul era trimisă în mai 1865 de un grup de stipendiști de la Liège, între care și fostul profesor de la secția de Științe a Universității ieșene, Al. Călinescu, dacă nu este doar o coincidență de nume. Ei notau că întârzierea de două luni a bursei îi amenință „a muri de foame pe strade” sau, mai rău, a ajunge la închisoarea datornicilor, ceea ce însemna, în final, o atingere adusă „onoarei națiunii”²³⁷.

În favoarea plății la timp a bursei sau pentru mărirea lor interveneau atât unii funcționari ai Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, cât și personalități publice. Într-un act intern din 1861 către casierul Ministerului, directorul Secției Școlilor, Georgie Melidon, solicita ca bursele externe să fie eliberate „din cei dintâi bani și fix la termenul convenit”²³⁸, ceea ce nu înseamnă totuși că trimiterea la timp a stipendiilor a devenit o realitate²³⁹. După ce în octombrie 1861, „îngrijitorul” studenților români de la Torino, Vergezzi-Ruscalla, anunța guvernul de starea dificilă în care se zbăteau tinerii²⁴⁰, în martie 1862, V. Alecsandri se adresa de la Agenția diplomatică română de la Paris ministrului Cultelor din Principatele Unite (Barbu Bellu), cerându-i și el trimiterea urgentă a stipendiilor „celor patru sau cinci” tineri români de la Torino; întârzierea le provoca multiple neplăceri, dar cel mai grav era „pierderea

²³⁵ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 28/1860, f. 21 și 29.

²³⁶ Quintescu amenința inclusiv cu plângerea la Domnitor, câtă vreme nu i se face dreptate, mai ales că neachitarea inscripțiilor, implicit pierderea examenelor putea fi însoțită de retragerea bursei (ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 89-90).

²³⁷ ANIC București, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 100.

²³⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 37/1859, f. 86.

²³⁹ Vezi și Georgie Radu Melidon, *Relațiune statistică*, p. 28, unde vorbește despre bugetul insuficient al Ministerului iar faptul că „stipendiștii din străinătate se văd expuși la închisoare pentru datorii”, ar fi doar una din numeroasele probleme.

²⁴⁰ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 205.

drepturilor lor de înscriere la universitate pentru anul curent”. Demnitarul dorea să fie virăți banii pentru primele două trimestre, plus suplimentul de 40 (de galbeni) aprobat de ex ministrul moldovean „pentru fiecare dintre studenți” printr-un ordin de la finele anului 1861²⁴¹. Și Carol Davila, directorul Școlii Naționale de Medicină și Farmacie din București, intervenea în decembrie 1864 în favoarea studentului medicinst N. Măldărăscu de la Paris, de data aceasta însă pentru trimiterea banilor necesari examenelor finale și tezei, subliniind că „cele mai multe întârzieri în depunerea examenelor de către stipendiști” au drept cauză întârzierea expedierii acestor fonduri către Agenția diplomatică din capitala Franței²⁴².

Una din caracteristica deceniului șase este fluctuația însemnată a duratei lor de la un caz la altul, în contextul unei normări insuficiente și a intervenției directe a factorilor politici. Campion pare să fi fost Gh. Panaiteanu, care în 1850 se afla la München în al 14-lea an de studii în pictură și litografie, iar domnitorul Grigorie Al. Ghica, în ciuda recomandării inspectorului general, îi prelungea bursa până în 1856²⁴³. De altfel, nici nu se specifica întotdeauna timpul pe care urma a-l petrece stipendistul la învățătură. Guvernul se aștepta ca acesta să-și urmeze studiile și să asimileze cunoștințele necesare patriei într-un timp rezonabil, iar dacă la revenirea în țară era însoțit și de o diplomă, cu atât mai bine.

Celebru este cazul fraților Leon și Iacob Negruzzi, trimiși cu bursă în 1852 la studii secundare în Berlin la o vârstă fragedă prin insistențele părintelui lor, postelnicul Costache Negruzzi²⁴⁴. Acesta din urmă le obține în 1855 de la domnitor încă o bursă pentru a urma și studiile superioare; după mai bine de un deceniu de „subvenție” de la stat, Iacob se întoarcea la 1863 în țară cu doctoratul în Drept, spre deosebire de Leon, care, oscilând între medicină și științe juridice, nu obținuse nicio diplomă. Probabil la cazuri de acest gen se referea V. A.

²⁴¹ V. Grozav, *op. cit.*, anexa 5, p. 126. În martie 1862 criza financiară în care intrase Moldova, pe fondul reducerilor încasărilor bugetare – o urmare dramatică, dar anticipată de unii, a Unirii Principatelor și a glisării elitelor locale spre București – făcea ca nu doar bursele studenților de la Torino să nu poată fi eliberate la timp, ci, după cum declara contabilul Casei, și ale celorlalți stipendiști de la Roma, din Paris sau din Bavaria, totul „din cauză că casa au fost și este cu totul lipsită de mijloace” (Cf. SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 37/1859, f. 153).

²⁴² Rugămintea era repetată aproape *ad-literam* și în ianuarie 1865 iar peste alte câteva zile Davila revenea cu o nouă adresă, în care solicita decontarea taxelor pentru examenele a patru mediciniști, inclusiv Măldărăscu (ANIC București, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 313-315).

²⁴³ Cf. Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 148.

²⁴⁴ Vezi replica prin care solicita la 22 aprilie 1852 aprobarea domnitorului (MCIP Moldova, 12/1852, f. 1). Un an mai târziu cerea trimiterea subvenției de 9000 lei la Berlin fiilor Leon și Iacob care învățau în „colegiul de acolo” (f. 17).

Urechia în preajma Unirii, atunci când spera că bursele în străinătate nu se vor mai da pe alte criterii decât competența²⁴⁵. La antipozi se află stipendiile oferite inițial în 1850 pentru doar doi ani lui Panait Donici și N. Ionescu, deoarece domnitorul aprobase încă o bursă pentru fiul postelnicului Boteanu²⁴⁶; este însă adevărat în vreme ce N. Ionescu revine în țară la finele perioadei prevăzute, fără o diplomă formală, lui Panait Donici i se aprobă prelungirea subvenției, și își continuă studiile în perioada următoare²⁴⁷.

Durata unei burse era stabilită în anii 60' de Minister la sugestia Consiliului Școlar (în cazul Moldovei, până în 1862) sau a Consiliului Superior al Instrucțiunii. Într-un act oficial elaborat de Consiliul școlar de la Iași în septembrie 1859 se arăta că unul din rosturile examenelor pentru selecția bursierilor este și acela de a se observa „particulara aplicare a fiecărui elev” și de a se stabili anii necesari pentru învățatură²⁴⁸.

Având probabil informații din interiorul sistemului (de la unchiul său V. A. Urechia, pe atunci director în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii), tânărul George Alexandrescu solicita la 6 august 1860, fără inhibiții, o subvenție pentru a se forma în străinătate în trei specialități și anume: „trei ani legile la Turino, doi ani literatura la Paris și doi ani filosofia în Germania”, dar Consiliul Școlar decidea să fie trimis doar la Torino pentru a studia Dreptul, iar „pentru celelalte studii să se reguleze după ce va fi urmat specialitatea” amintită²⁴⁹.

Stipendiul se putea prelungi, în cazuri întemeiate, sau întrerupe înainte de termen, dacă tânărul nu făcea dovada audierii cursurilor și trecerii examenelor. Bursele nu mai înregistrează, în general, fluctuații mari în privința duratei, precum în deceniul anterior, dar excepțiile nu lipsesc. Cu prelungiri, aceste stipendii puteau ajunge la șase ani, ca în cazul lui N. Quintescu sau chiar șapte ani, cum s-a întâmplat în situația specială a lui Miltiade Tzony.

---

²⁴⁵ Unele modeste schimbări în bine erau totuși vizibile iar personajele politice reușeau mai greu a-și impune protejații în rândul stipendiștilor. Bunăoară „văduva căminăreasă Bossie” insistă din nou, la 26 noiembrie 1860, pentru ca fiul său, aflat deja la învățatură la Paris, să primească bursă „spre a-l feri de arest în străinătate și de precurmarea studiilor” motivând că primise dejacuvântul Ministerului și sprijinul „a cinci deputați din Cameră” (SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 128).

²⁴⁶ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, III, p. 34.

²⁴⁷ Bursele de doi ani, deși o excepție, sunt întâlnite în anii 1850' și în Țara Românească (Cf. lui V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 85) în 1855 s-a organizat un concurs la București și au fost selectați patru tineri, doi pentru drept, unul pentru inginerie (cu subvenții pe patru ani) și unul pentru pedagogie (cu bursă pentru doar doi ani).

²⁴⁸ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 73/1859, f. 24

²⁴⁹ SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 118/1860, f. 26.

Un motiv serios pentru prelungire prezenta Eugen Stătescu, student în Drept la Paris, care beneficiase inițial de un ajutor de 70 de galbeni/an, apoi, în al treilea an, de bursa întregă (200 galbeni, cu condiția obținerii titlului de doctor). El solicita încă un an de stipendiu, invocând boala prin care tocmai trecuse și care îl împiedicase „printr-un șir neîntrerupt de silințe, de griji și de privațiuni” în promovarea examenelor. În sprijinul cererii sale, aducea argumentele asiduității la învățătură și precedentelor prelungiri în cazuri trecute: „totdeauna înaltul guvern a acordat termene suplimentare bursierilor care din cauze binecuvântate nu și-au putut termina studiile lor în termenul fixat la început”²⁵⁰. Se pare că demonstrația sa a convins la București și studentului i s-a aprobat încă un an de bursă, în baza bunelor rezultate școlare și a certificatului de boală emis la Paris.

Totuși, în ciuda părerii lui Stătescu, aceste prelungiri nu se aprobau foarte ușor, atât din pricina fondurilor limitate, cât și complicațiilor birocratice sau legislative aferente²⁵¹. Miltiade Tzony, viitor profesor al Facultății de Științe din Iași, pe atunci bursier la Paris, făcuse demersurile pentru o asemenea suplimentare, e drept, cu alte motivații, dar primise inițial de la ministerul de resort un răspuns negativ²⁵². Invers au stat lucrurile cu tânărul Constantin Erbiceanu, care ar fi dorit în 1868, după absolvirea Teologiei la Atena și „pentru a combate efectele misticismului” să urmeze și cursuri de filosofie „la o

---

²⁵⁰ ANIC București, fond MCIP, dosar 227/1865, f. 15-16.

²⁵¹ Am constatat pe parcursul investigației că, cel puțin până spre finele deceniului VII, prelungirile se acordă în special celor care se găseau foarte aproape de trecerea licenței sau acelora care, luând acest titlu, doreau să-și susțină doctoratul; așadar ele trebuiesc întotdeauna raportate la iminența obținere a unei diplome.

²⁵² Cazul este unul special și interesant de urmărit, atât din perspectiva motivațiilor, cât și a procedurilor. Potrivit unui act intern din iulie 1865, tatăl studiosului se adresase Ministerului, arătându-se indignat de faptul că fiului i s-a pus în vedere să se întoarcă în țară, deși la început nu i s-a precizat timpul alocat. Pentru că tânărul era insuficient pregătit la școlile din patrie, a fost nevoit să intre mai întâi nu la Școala de Poduri și Șosele, ci la Școala Politehnică (pe cale a o absolvi), urmând a se înscrie în toamnă la prima instituție, dacă s-ar renunța la rechemarea lui acasă. Rezoluția autorităților pe acest act era însă negativă: „Consiliul este de părere că prelungirea nu se poate acorda” (ANIC București, fond MCIP, dosar 227/1865, f. 116-117). Drept urmare, suplicantul era anunțat în august de hotărârea fermă a Ministerului, iar Constantin Tzony revenea cu un referat prin care relata că fiul a primit la plecare decizia pentru șase ani de studiu, așa că a făcut un an preliminar și doi de Școală Politehnică, unde a obținut note și calificative foarte bune, ceea ce nu justifică acțiunea de a fi „condamnat la suprimarea bursei”. El cerea ferm rediscutarea cazului și respectarea condițiilor contractuale între june și autorități, dar decizia rămânea neschimbată. A fost nevoie ca Miltiade Tzony să se adreseze de la Paris domnitorului, căruia îi descria pe larg situația și traiectoria studiilor sale; apelând la „înalta justiție” a lui Alexandru Ioan Cuza, îi cerea să ordone „revocarea deciziei” Ministerului, lucru ce s-a și întâmplat, printr-o rezoluție domnească (ANIC București, fond MCIP, dosar 228/1865, f. 104-109).

universitate din Germania”²⁵³; el căpătase inițial aprobarea Consiliului Superior al Instrucțiunii, dar contabilii Ministerului au intervenit arătând lipsa de fonduri, așa încât subvenția este anulată²⁵³.

Nu lipseau nici erorile birocratice. Una dintre acestea s-a comis în cazul lui Gh. Săvescu care, după ce absolvise cursurile de Drept ale Universității din Iași²⁵⁴, fusese înscris la 1 iulie 1863 în bugetul școlilor cu o bursă de doi ani și jumătate la Universitatea din Torino, unde urma a-și completa cunoștințele. Cu toate că își îndeplinise obligațiile, i s-au trimis în decembrie 1864, prin mentorul Ruscalla, bani de drum pentru a se întoarce în țară înainte de termen²⁵⁵.

*Students and Professors of the University of Iași
Studying Abroad
(seventh decade of the 19th century)
(I)*

(Summary)

Keywords: students, professors, University of Iași, studies abroad

In the mid 19th century, the Western universities held the monopoly of education of the Romanian cultural and scientific elite and certain dependency of the local academics on great European universities, for teachers' training or retraining, was maintained even after the foundation of the two modern universities in Iași (1860) and Bucharest (1864).

During that period the Romanian education system faced several deficiencies (e.g. outdated infrastructure and curricula; absence of an audience

---

²⁵³ ANIC București, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 18, 19, 22.

²⁵⁴ Săvescu este unul din studioșii care au urmat Dreptul atât la Academia Mihăileană, cât și la Universitatea din Iași. *Anuariul Universității 1895-1896* îl arată înscris în 1858-1859, alături de George Alexandrescu și Petru Borșiu, și ei stipendiști la Torino (p. 58). Și în „Codicele matriculariu” al Universității îl aflăm pe tânărul de 28 de ani înscris în anul III la Drept (SJAN Iași, fond Rectorat, dosar 12/1860, f. 2-3).

²⁵⁵ Bursierul s-a întors și, în urma unei discuții cu V. A. Urechia, greșeala este corectată iar revenirea în țară, considerată concediu de studii (Vezi, ANIC București, fond MCIP, dosar 225/1865, f. 122).

ready to receive knowledge; poorly trained teachers etc.) so that, because of the lack of an alternative, serious instruction in European institutions was necessary and also preferred by the Romanian young people eager of education.

The Romanian authorities in educational system used to select young people and send them abroad to study in educational or social domains that contributed directly to the modernization and proper functioning of the state. The policy of training abroad was at its climax during the period of the foundation of the two universities, in Iași and Bucharest, especially for the legitimation and increase of visibility and quality of local institutions. Since for a long period of time the faculties were not complete because of the absence of some departments (determined by shortage of budget or staff), several specializations were not available in the country and the phenomenon of scholarships for studies abroad was maintained with varying intensity throughout the modern period.

In fact, the present research deals mainly with the Romanian scholars abroad as they were target for recruiting teachers for higher education. They were sent to study abroad especially for being recruited in the country for academic training, a fact which determined their high interest in obtaining a bachelor or PhD degree, which allowed them to join the well paid elite.

For more than a century, the Romanian researchers became aware of the importance of the thematic universe of studying abroad; the subject has been and still remains fascinating for the history of education and the history of elite and cultural transfers. However, the investigations were not very efficient for reasons mainly related to the lack of a uniform methodology and chronological widespread of sources (and their dissipation in various European universities).

The best research in this field should be accomplished in two stages. By collective effort and appeal to sociological methods, the first stage, chronological, nominalist and thus, bare, should gather prosopographic data of the universities' registers and other edited material, and publish lists of names, age, geographical origin, religion etc. The second one, mainly retrospective, very useful in terms of cultural transfers and formative processes, should provide a theoretical dimension, which to conceptualize, raise questions, lead to a genuine debate on key issues and answer to the growing series of questions.

Unfortunately, for the moment, such a totalizing approach remains utopian in the Romanian scientific space, which lacks mainly prosopographic data, not to mention the scarcity of retrospective attempts. It is easy to see that the Romanian research results are negligible compared to the actual dimension of the topic, despite the publishing of several essential papers. It is also relevant that information on the instruction of modern Romanian personalities is often either under rated or wrong. In fact, the present research deals with the difficulty of

obtaining accurate data on the education of teachers in Iași in the mid 19th century and their entering the teaching profession.

The first part of the present study deals with official regulations of the institution of scholars abroad in the 1860's, the people involved in the process and preferred destinations for study, with the process of selecting the scholars, the amount and duration of scholarships and the students' travel to education institutions.

The chronological range in discussion (the 1860's) is particularly significant for the Romanian modern history and the phenomenon of studying abroad. It represents a new era, an optimistic one, as also perceived by the contemporaries, when the time begins to run faster for the Romanians. It is the time of the Union, of reforms, of institutional innovation and the first decade of the University of Iași, thus interesting years both in terms of organizational challenges and education of students, a very mobile time, marked by unpredictability and uncertainty about the future of the institution.

The seventh decade also records, in an unprecedented fluency, the greatest numbers of students abroad, among which the future academics of the universities of Iași and Bucharest were also included. Moreover, it is the time when the policy of stipends, following closely the direction of the foreign policy, is primarily oriented to centers in neo Latin countries, such as France, which has a special relationship with the United Principalities, then Italy and even Spain.

In 1850, only 9 Moldavian scholars were studying abroad, while in 1862 there were 31, in 1865 the number of scholars in both principalities (Moldavia and Wallachia) increased to 70, and then decreased until the end of the decade.

Most of the scholars benefiting of stipends were trained for a career in public education system. Among them there were future academics of the University of Iași, namely N. Culiănu (in 1855), Petru Poni, Grigore Cobălcescu (in 1859) who were studying natural sciences in Paris; Iacob Negruzzi (Berlin, 1859-1863), George Alexandrescu (Torino, since 1860) and Al. Șendrea (Berlin, since 1861) studied law; Ioan Ciurea (future professor of forensic medicine at the Faculty of Law since 1865) studied medicine in Paris and George Roșiu (future professor of Sciences) studied architecture in Torino.

Sorting the universities and studied disciplines is also possible, but the conclusions are less relevant for short periods, as it is our case. As expected, Paris was preferred for studying most of the domains, and was even the only one chosen for sciences and technical studies. Italy was preferred for studying law, medicine and arts, while Germany for juridical and philosophical studies.

By 1848, a relatively small number of students in the Romanian Principalities, benefiting or not of stipends, were studying in universities of

Austria, Germany and France. At that time also, Paris was considered *The City of Light*, the intellectual and fashionable centre of the civilized world, although ideological considerations and antirevolutionary preventive measures tempered the attraction of Romanian youth to it. Things changed due to the liberal policy of the Moldavian ruler Grigore Al. Ghica and the new priorities in the foreign policy of the United Principalities later imposed by Alexandru Ioan Cuza; thus, during the 6th and 7th decades, most of the Romanian scholars studied in France, while universities and special education institutions in Germany, Belgium and Italy were less preferred.

The French capital was the ideal place for the Romanian young to discover modern public life under all its aspects, specific sociability, the spectacle of streets and salons, events and media, and, above all, the freedom as only the *City of Light* could have offered. It is also true that Paris housed the largest Romanian colony in Europe (pupils, students, aristocrats etc.), which determined partial sociability in the country and, despite of the city size, made alienation easier to bear.

However, in 1862, Prince Alexandru Ioan Cuza intended to found in Paris a particular establishment (“national institute”) for the Romanian youth, which would have allowed a more stringent control on their morality and frequency of studies, following the model of other similar institutions abroad.

As for the German universities, they provided important advantages, related to the geographical proximity of the Romanian Principalities, reduced bureaucracy, lower costs and a easier way of obtaining final diplomas. The authorities’ interest should have, therefore, dictated to sending the young mainly in this area. This was not the case and not only because of foreign policy considerations which were undoubtedly, very important. But it is known that in terms of mathematics, physics, natural sciences etc. German universities, small and with limited resources, were not able to compete the Paris University or the special schools.

The universities in Italy and Spain were less attractive, despite the support offered by the influential director in the Ministry of Cults and Public Instruction, V. A. Urechia, as his initiative in 1860 of sending scholars priority to schools in Latin countries was not a successful one and was thus abandoned towards the end of the decade.

Once appointed scholars of the state (usually in a competition), the young filled a statement of taking note of the destination and specialization to study; they were also committed to return in the country after completing their studies and to accept a job assigned by the state for a certain period. They sometimes received money in advance for travel expenses, while some other times the sums

arrived late, along with the grant for the first trimester, directly at the new address abroad.

Taken into considerations the conditions of the mid-century, the journey to German, Italian and particularly to Parisian schools was a daring act, a difficult test for the young who were, often, traveling for the first time abroad. If we consider that the social structure of the young scholars had changed, just by assigning a large number of scholarships especially to those with low income, the impact of the journey, of the first contact with other (civic and technological) advanced civilizations, with foreign languages and rules had a particular significance.

